

T.C.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

ORGANİZE SANAYİ YATIRIMLARININ MEKÂNSAL GELİŞİM SÜREÇLERİNE ETKİLERİ ÜZERİNE BİR ANALİZ: TUZLA (İSTANBUL) ÖRNEĞİ

Refik GÜNDOĞAR

YÜKSEK LİSANS

Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı

EYLÜL–2013
KONYA
Her Hakkı Saklıdır

ÖZET

YÜKSEK LİSANS

ORGANİZE SANAYİ YATIRIMLARININ MEKÂNSAL GELİŞİM SÜREÇLERİNE ETKİLERİ ÜZERİNE BİR ANALİZ: TUZLA (İSTANBUL) ÖRNEĞİ

Refik GÜNDOĞAR

Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü
Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Koray ÖZCAN

2013, 121 Sayfa

Jüri
Doç. Dr. Koray ÖZCAN
Doç. Dr. Ümmügülsüm TER
Doç. Dr. Mehmet UYSAL

Bu tez çalışmasının amacı, organize sanayi bölgeleri odaklı hızlı sanayileşme sürecinde İstanbul Metropoliten Alanı yakın etkilenme bölgesinde önemli bir sanayi yerleşmesi niteliği kazanan Tuzla yerleşmesinin mekânsal ve işlevsel kimlik değişiminin tarihsel süreç üzerinden sanayi olgusunun etkileri bağlamında araştırılmasıdır.

Tez çalışmasının sanayi yatırımlarının, özellikle Organize Sanayi Bölgeleri gibi örgütlü sanayi yatırımlarının, kentsel yerleşmelerin mekânsal ve işlevsel kimlik değerleri üzerindeki olası etkilerinin öngörülmesi ve kestirilmesine, yanısıra, sanayi kentlerinin maruz kalabileceği mekânsal ve işlevsel sorunların çözümlenmesine örneklem alanı düzeyinde katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın kaynak araştırması ve yöntem birbirini destekleyen–tamamlayan iki aşamadan oluşan bir süreç olarak kurgulanmıştır:

Birinci aşama; kavramsal ve kuramsal/teorik temellere ilişkin yazılı–görsel kaynakların derlenerek, tez konusunun temelini oluşturan sanayi–sanayileşme süreçleri ve mekânsal etkilerinin algılanmasına–anlaşılmasına ve tez çalışmasının kuramsal temellerinin oluşturulmasına yönelik kavramsal altyapı oluşturulmuştur.

İkinci aşamada, örneklem alanı olarak belirlenen Tuzla/İstanbul yerleşmesinin mekânsal karakteristik ve işlevsel kimlik değerlerinin yazılı–görsel kaynaklar kullanılarak araştırılması, elde edilen bilgilerin kavramsal ve kuramsal bilgilendirmelerden edinilen bulgular değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, İstanbul Büyükşehir ve Tuzla İlçe Belediyeleri–Kaymakamlığı–Organize Sanayi Bölgesi, Sanayi ve Ticaret Odaları vb. yerel siyasal ve ekonomik örgütlenmelerden edinilen faaliyet raporları–istatistikî veriler ile imar planları gibi materyallerden edinilen bilgiler kullanılmıştır. Diğer taraftan, Tuzla yerleşmesini temel alan tarihi kaynaklar, ansiklopedik bilgiler, bilimsel araştırma raporları gibi kaynak eserler incelenmiştir.

Tez çalışması sonucunda üst ölçekli plan kararları ile organize sanayi yatırımlarının Tuzla İlçesinde yer seçmesinin, hızlı sanayileşme ve kentleşme olguları eşliğinde Tuzla ilçesinin işlevsel kimliğinde ve mekânsal gelişim sürecinde önemli değişimlere neden olduğu belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: kentleşme, mekânsal gelişim süreci, organize sanayi bölgeleri, sanayileşme, Tuzla.

ABSTRACT

MS THESIS

AN ANALYSIS FOR THE EFFECTS OF THE ORGANIZED INDUSRTIAL INVESTMENTS ON THE SPATIAL DEVELOPMENT PROCESS: A CASE STUDY FOR TUZLA (ISTANBUL)

Refik GÜNDOĞAR

THE GRADUATE SCHOOL OF NATURAL AND APPLIED SCIENCE OF SELÇUK UNIVERSITY THE DEGREE OF MASTER OF SCIENCE IN URBAN AND REGIONAL PLANNING

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Koray ÖZCAN

2013, 121 Pages

Jury
Assoc. Prof. Dr. Koray ÖZCAN
Assoc. Prof. Dr.Ümmügülsüm TER
Assoc. Prof. Dr. Mehmet UYSAL

The aim of this thesis is examined that the spatial and functional characteristics of Tuzla settlement as an important industrial town in the hinterland of Istanbul Metropolitan Area depending on rapidly industrialization process focused on organized industrial zones.

It is considered that this thesis is contributed to estimate the probable effects of the organized industrial zones on the spatial and functional characteristics of the industrial cities. Also, it attempts to make a positive contribution to solve the spatial and functional problems of developed cities by organized industrial zones as a case study.

The methodological framework and literature research of this thesis are composed of two stages:

The first stage is based on examination of the written and visual sources such as studies on industry-industrialization and organized industrial zones relating to the conceptual and theoretical explanations. Within this context, it aims to have knowledge about conceptual framework as based on the relations between industrialization and urbanization.

The second stage consists of the determination of spatial and functional characteristics of Tuzla settlement as a case study area by using written and visual sources with the knowledge getting from the conceptual and theoretical explanations.

In this framework, it analyzed and also evaluated the annual reports, statistical data, development plans-projects and their reports getting from Istanbul Metropolitan Municipality, Tuzla Municipality–Local Governments, Organized Industrial Zone Management, and also Chamber of Commerce and Industry. On the other hand, it is examined the visual–written sources, original historical texts, encyclopedically knowledge, scientific research reports and papers focused on Tuzla settlement.

As a result of this thesis, it is determined that organized industrial investments located in Tuzla with the upper–scale planning decisions caused by significant changes in the spatial development process and functional identity of Tuzla (Istanbul) depending on the rapid urbanization and industrialization process

Key words: urbanization, spatial development process, organized industrial zones, industrialization Tuzla.

ÖNSÖZ

2008 yılında başladığım Yüksek Lisans yolculuğumun her aşamasında ama her aşamasında yanımda olan, aslında daha doğrusu gerek öğrenim, gerekse meslek yaşamımda her zaman yanımda hissettiğim değerli hocam Doç. Dr. Koray ÖZCAN'a ve hayatta aklınıza gelen her alanda yine hocamın da vesilesi ile yanında olduğum hocamın sınıf arkadaşı değerli Başkanım Serhan KURAL'a sonsuz teşekkürlerimi sunarken; elimde olmayan çalışma temposu nedeniyle kendilerinden özür dilediğim, yeni doğan kızımdan ve onun biricik annesinden çaldığım zamanlara; "bu senin bir yüksek lisans işin vardı ne alemde" diye sık sık soran canım babama ve "biraz çalışsan biter oğlum" diyen canım anneme ithafen …

Refik GÜNDOĞAR

Tuzla– İstanbul, 2013

ÖZET i

ABSTRACT ii

İÇİNDEKİLER iii

ÖNSÖZ v

ŞEKİLLER LİSTESİ vi

RESİMLER LİSTESİ vii

1. GİRİŞ **1**

1.1.Konu ve Kapsam **1**

1.2. Amaç ve Vurgu **3**

1.3. Kaynak Kullanımı ve Yöntem Açıklamaları **3**

1.4. Beklenen Katkı **5**

2. SANAYİ VE SANAYİLEŞME OLGULARI **6**

2.1. Sanayi ve Sanayileşme Kavramları **6**

2.2. Sanayi Devrimi ve Sanayileşme Süreci **9**

2.3. Sanayi Kavramının Değişen Anlamı **18**

2.3.1. Organize sanayi bölgeleri 18

2.3.2. Bölgesel ekonomiler ve yeni sanayi odakları 38

2.3.3. Kümelenme 41

2.4. Sanayileşmenin Mekânsal Gelişim Süreçleri Üzerindeki Etkileri **56**

3. TÜRKİYE'NİN SANAYİLEŞME DENEYİMİNE BAKIŞ **58**

3.1.Türkiye'nin Sanayileşme Süreci **58**

3.1.1. Cumhuriyet öncesi dönem 58

3.1.2. Milli liberal kapitalizm dönemi (1923–1930) 59

3.1.3. Devletçi politikalar dönemi (1933–1938) 60

3.1.4. İkinci Dünya Savaşı ve sonrası dönem (1939–1950) 61

3.1.5. Yabancı sermayeye dayalı sanayileşme (1950–1960) 62

3.1.6. Planlı kalkınma dönemi (1960–1980) 63

3.1.7. 1980 sonrası sanayileşme süreci ve politikalar 65

3.2. Türkiye'de Organize Sanayi Bölgelerinin Kuruluşu–Gelişimi **66**

3.3. Türkiye'de Organize Sanayi Bölgeleri ve Mekânsal Etkileri **70**

4. SANAYİNİN MEKÂNSAL ETKİLERİ: TUZLA ÖRNEĞİ 79
4.1. Konumsal Nitelik ve Coğrafi Konum 79
4.2. Tarihsel Geçmiş 80
4.3. Sosyo–Mekânsal Gelişim Süreci ve Aşamaları 83
4.4. Planlama Deneyimleri 96
4.5. Mekânsal ve İşlevsel Kimlik Analizi 99
5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME 107
5.1. Sanayinin Mekânsal Gelişim Sürecine Etkilerini Değerlendirme 107
5.1.1. Süreç değerlendirmesi 107
5.1.2. Mekânsal ve işlevsel kimlik değerlendirmesi 112
KAYNAKLAR 114

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. *Tuzla İlçesinin İstanbul Metropoliten Alanı İçindeki Konumu* *79*

Şekil 2. *Tuzla Tarihsel Gelişim Süreci* *85*

Şekil 3.*Tuzla (Merkez) Nazım İmar Planı* *97*

Şekil 4. *İstanbul Metropoliten Kent Planında Tuzla* *98*

Şekil 5. *İstanbul–Tuzla Sanayi Alanlarının Yer Değiştirmesi* *99*

Şekil 6. *Tuzla Sanayi Alanları Gelişim Süreci ve Mekânsal Dağılımı* *101*

Şekil 7. *İstanbul Organize Sanayi Bölgeleri* *104*

Şekil 8. *İstanbul Deri Organize Sanayi Bölgesi Planı* *105*

Şekil 9. *Tuzla Demografik–Mekânsal Gelişim Matrisi* *108*

Şekil 10. *Tuzla Mekânsal Gelişim Süreci ve Aşamaları* *109*

Şekil 11. *Sanayileşme Sürecinin Mekânsal Gelişim Süreçlerine Etkisi* *111*

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1. *Trafford Park–Manchester, İngiltere* *23*

Resim 2.*Central Manufacturing District (CMD)–Chicago, ABD* *23*

Resim 3. *Sincan–Ankara Sanayi Odası Birinci Organize Sanayi Bölgesi* *71*

Resim 4. *Çiğli–İzmir Atatürk Organize Sanayi Bölgesi* *73*

Resim 5. *Demirtaş–Bursa Organize Sanayi Bölgesi* *74*

Resim 6. *İkitelli–İstanbul Organize Sanayi Bölgesi* *76*

Resim 7. *Tuzla/Tuz Burnu (İlk Kuruluş Yeri), Tuzla* *80*

Resim 8. *İçmeler–Kaplıca, Tuzla* *82*

Resim 9. *İkinci Konut Gelişmeleri (yazlık–tatil siteleri), Tuzla* *86*

Resim 10. *Sivil ve Askeri Yazlık Kamplar, Tuzla* *86*

Resim 11. *İTÜ Denizcilik Fakültesi, Tuzla* *90*

Resim 12. *Deniz Harp Okulu, Tuzla* *90*

Resim 13. *Aydınlı Dönüşüm Projesi, Tuzla* *94*

Resim 14. *Mimar Sinan Mahallesi KİPTAŞ Konut Projesi, Tuzla* *94*

Resim 15. *Marina Projesi, Tuzla* *95*

Resim 16. *Marina Projesi, Tuzla* *95*

Resim 17. *Tersaneler Bölgesi, Tuzla* *102*

Resim 18. *Tersaneler Bölgesi, Tuzla* *102*

Resim 19. *İstanbul Deri Organize Sanayi Bölgesi, Tuzla* *104*

1. GİRİŞ

1.1. Konu ve Kapsam

Yeni binyılda ekonomik ve sosyal yaşamdaki değişim–dönüşüm sürecinde çok boyutlu bir kavram olarak mekâna bakış açısı da değişirken mekâna müdahale biçimleri de değişmeye başlamıştır. Bu noktada, mekânı biçimlendiren bir disiplin olarak planlama olgusunun kapsam–içerik ve konusu da yoğun tartışmaların olduğu ve zamanla değişim gösterdiği bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Küreselleşme sürecinde önem kazanan yerel–özgün kaynaklara dayalı kentler–arası rekabet kavramının yansımaları mekânın yeniden organize edilmesi ya da tanımlanması biçiminde olmaktadır. Mekândaki değişim ve dönüşümleri ekonomik tabanda üretim süreçlerindeki değişim ve dönüşümler ile açıklamaya çalışan yaklaşımlar gündeme gelmektedir.

Diğer taraftan, yenilikçilik–buluşçuluk olarak adlandırılan süreçlerin yaratılarak rekabet koşulları oluşturulmaktadır. Özellikle teknolojik gelişmeler destekli olarak yeniden kurgulanan küresel–bölgesel ağlar ile birlikte yeni kalkınma anlayışı mekânların örgütlenmesinde ve yeniden üretilmesinde etkin rol üstlendiği görülmektedir.

Bu gelişmelerin sanayi sektöründeki yansımaları, "*esnek üretim süreci*" olarak adlandırılan üretim aşamalarındaki parçalanmaya dayalı olarak kümelenme talep ve eğilimlerinin artması, yanısıra rekabet, yenilikçilik, bilgi alışverişi, öğrenme, işbirlikçilik gibi yeni aktiviteler ile sanayi alanlarının geleneksel yer seçimi tercihleri ve mekân anlayışlarının yeniden anlamlandırılması yönünde olmaktadır (Eraydın 1992).

Bilindiği gibi sanayi bölgeleri fiziki ve beşeri faaliyetler sonucu ortaya çıkan, yer seçimi–konumu, üretim türü, tarihsel altyapısı–kökeni, gelişme potansiyelleri ve beşeri ortam ile ilişkileri üzerine kurulan üretim–işletme tesis alanlarıdır. Bu açıdan bakılırsa; sanayi faaliyetleri için temel öncelik hammadde temini ya da pazar veya işgücü potansiyellerine dayalı olarak en uygun kuruluş yerinin belirlenmesidir (Müftüoğlu 1983, Chapman ve Walker 1987, Barutçugil 1988, Özgüç 1987, Tümertekin–Özgüç 1999).

Bu noktada, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında gündeme gelen organize sanayi bölgeleri (OSB) kavramı, "*belirli ve tanımlı bir alanda planlanmış, sosyal ve*

teknik altyapı olanakları sunan planlı sanayi alanları niteliği ile sanayi yer seçimi ya da kuruluş yeri kuramlarında köklü ve önemli değişikliklere neden bir sanayileşme biçimi" olarak ortaya çıkmıştır.

Organize Sanayi Bölgesi, "*birbiri ile uyumlu üretim yapan küçük ve orta ölçekli sanayi kuruluşlarının planlı bir alanda ve ortak altyapı hizmetlerinden yararlanacak şekilde standart fabrika binaları içinde toplanmaları*" biçiminde tanımlanabilir. Bu tanımı ile küreselleşme sürecinde sanayi sektöründeki kümelenme modeli olarak sanayi kentlerinin ya da yaygın kullanımı ile yeni sanayi odaklarının gelişiminde önemli rol oynadığı açıktır (Eraydın 2002, Karataş 2006, Keyman ve Koyuncu 2010).

Diğer bir yönüyle, organize sanayi bölgelerinin kurulması ile sanayileşme–kentleşme süreçlerine etkileşimi kapsamında hızlı kentsel gelişmelerin yaşanmasına da neden olmaktadır. Çevreleri için çekim merkezi niteliğindeki organize sanayi bölgeleri sundukları önemli oranda istihdam potansiyelleri ile bulundukları çevredeki yerleşmelerin demografik ve mekânsal gelişim süreçlerini etkilemektedir.

Türkiye'de organize sanayi bölgesi uygulamaları ile sanayileşme–kalkınma çabalarının başarıya ulaşması, sanayicilerin dünyadaki gelişmeleri takip ederek, dünyanın büyük bir köy olduğunu, artık herkesin herkesle her konu ve koşulda rekabet edebildiği gerçeğini ve firma bünyelerindeki idari ve üretim aşamalarında yer alan her birimi, en verimli bir şekilde kullanmak zorunda olduğunu idrak etmelerine dayandırılmaktadır. Bu bakımdan, herkesi doğrudan veya dolaylı olarak bir şekilde etkileyen sanayileşme olgusu ülkelerin gündeminde sürekli yer almış, sanayileşme yolunda ilerleyip gelişmiş ülkelerden olmak tüm ülkeler için başlıca hedef olmuştur.

Bu kapsamda, ilk defa 1896 yılında Manchester/İngiltere'de başlayan organize sanayi bölgeleri, sonrasında birçok ülkede dengeli kalkınma–sanayileşme sağlanmasında önemli araç olarak hızla yaygınlık kazanmıştır. Türkiye'de ise ilk kez 1961 yılında Bursa örneği ile organize sanayi bölgesi uygulamaları, yaklaşık yarım yüzyıllık süreçte önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Ancak, ekonomik–kalkınma boyutu bir tarafa bırakılırsa, özellikle bölgesel ve kentsel düzeyde kentsel yerleşmelerin mekânsal ve işlevsel gelişim süreçlerine sağladıkları olumu katkılar ya da olumsuz etkiler açısından yeterince önemsenen ve tartışılan bir konu olduğunu söylemek mümkün değildir (Çezik ve Eraydın 1982, Cansız 2008).

Bu tez çalışmasının konusu organize sanayi bölgeleri bağlamında örneklem yerleşme düzeyinde sanayi yatırımlarının mekânsal etkilerinin incelenmesidir. Bu konu kapsamında İstanbul kentinin metropolitenleşmesi sürecinde sanayi yatırımlarının kent merkezinden dışarıya aktarılması yoluyla kent çeperinde yazlık merkez işlevinden desantrilizasyon sürecinde sanayi bölgesi niteliğine dönüştürülen Tuzla yerleşmesi örneklem alan olarak belirlenmiştir.

1. 2. Amaç ve Vurgu

Bu tez çalışmasının amacı, yukarıda kısaca özetlenen sanayi ve sanayileşme kavramlarının geçirdiği mekânsal değişim–dönüşüm sürecinde Türkiye sanayisinin ana merkezi niteliğindeki İstanbul'da önemli bir sanayi yerleşmesi niteliği kazanan Tuzla yerleşmesinin mekânsal ve işlevsel kimlik değişiminin organize sanayi bölgelerinin yer seçtiği alanlarda yaşanan mekânsal değişimler referans alınarak araştırılmasıdır.

Daha açık bir ifadeyle, İstanbul'un sayfiye–yazlık beldesi niteliğindeki Tuzla yerleşmesinin özellikle otonom kararlara dayanan organize sanayi bölgeleri odaklı yatırımlar ile sanayileşmesi sürecinde mekânsal karakteristik ve işlevsel kimliği üzerinde ortaya çıkardığı değişim–dönüşümlerin irdelenmesidir.

Bu yönüyle, İstanbul'un metropoliten kentleşme sürecinde desantrilizasyon politikaları eşliğinde sanayi alanlarının metropoliten merkez dışına kaydırılmasının yansımaları olarak biçimlenen sanayi yer seçimi tercihleri kapsamında yazlık merkez niteliğindeki Tuzla beldesinin İstanbul metropoliten kentinin sanayi merkezine dönüşümünün mekânsal ve işlevsel etkileri bağlamında vurgulanmasıdır.

1.3. Kaynak Araştırması ve Yöntem Açıklamaları

Araştırmanın kaynak araştırması ve yöntem birbirini destekleyen–tamamlayan iki aşamadan oluşan bir süreç olarak kurgulanmıştır: Birinci aşama; kavramsal ve kuramsal/teorik temellere ilişkin yazılı–görsel kaynakların derlenerek, tez konusunun temelini oluşturan sanayi–sanayileşme süreçleri ve mekânsal etkilerinin algılanmasına–anlaşılmasına ve tez çalışmasının kuramsal temellerinin oluşturulmasına yönelik kavramsal altyapı oluşturulmuştur. Bu çerçevede, sanayi–sanayileşme konularına ilişkin olarak Üniversite Kütüphaneleri (İstanbul Teknik Üniversitesi–Yıldız Teknik Üniversitesi–İstanbul Üniversitesi gibi), İstanbul Atatürk Kütüphanesi yanısıra Sanayi ve Devlet Planlama Teşkilatı (bugün Kalkınma Bakanlığı) Kütüphanesi ile Türkiye İstatistik Kurumu Arşivi ve web kaynakları ile Yükseköğretim Kurumu Ulusal Tez Veri

Tabanı gibi gerek açık veya abone erişimli gerekse yerinde araştırma yapılarak veri tabanları boyutunda kaynak taraması gerçekleştirilmiştir.

Bu tarama kapsamında öncelikle tez çalışması kapsamında "tema" olarak belirlenen organize sanayi bölgesi–kentleşme–kent planlama ve mekânsal etkiler anahtar kelimeleri kullanılarak özellikle 2000 yılı sonrası için yaklaşık son yirmi yıllık (2000–2013) tez veri tabanı araştırması yapılmış, organize sanayi bölgeleri ve kent planlama–mekânsal gelişme arasındaki karşılıklı ilişki–etkileşime yönelik güncel tespit–bulgu ve öneriler değerlendirilmiştir. Devamında ise; örneklem inceleme alanı olarak belirlenen İstanbul İli, Tuzla İlçesi'nin sosyal–ekonomik, demografik ve mekânsal yapısının çözümlenmesine yönelik olarak yazılı ve görsel materyaller araştırılmıştır. Bu araştırma ulusal–yerel kütüphaneler (İl Halk Kütüphaneleri), Üniversite Kütüphaneleri, Web Erişimli Veri Tabanları ile İstanbul Büyükşehir ve Tuzla İlçe Belediyesi Arşivlerinde yapılmıştır. Bu değerlendirmeler aşağıda matris olarak verilmektedir:

Hazırlayan	Tez adı–konusu	Yıl	Düzey	Bilim Dalı
Ayşegül KANBAK	Organize sanayi bölgelerinin kentsel gelişimdeki yeri: Dilovası örneği	2011	DR	Kamu Yönetimi
Neslihan KARATAŞ	Yeni bir kümeleşme modeli olarak organize sanayi bölgelerinin yeniden örgütlenmesi (İzmir AOSB örneği)	2006	DR	Şehir ve Bölge Planlama
Hasan YILMAZ	Organize sanayi bölgelerinin kent ekonomisine katkısı: Malatya örneği	2011	YL	Şehir ve Bölge Planlama
Ferdi ŞENOL	Organize sanayi bölgelerinin (OSB) teknik ve sosyal donatı alanları açısından irdelenmesi	2011	YL	Şehir ve Bölge Planlama
Asiye Çetin KOÇ	Organize sanayi bölgelerinin amaçları ve Gebze Organize Sanayi Bölgesi üzerine bir araştırma	2010	YL	Mimarlık
Elçin BARIN	Sanayinin yeniden yer seçimi: Gebze Organize Sanayi Bölgesi örneği	2009	YL	Şehir ve Bölge Planlama
Gamzegül SÜT	Yerel Kalkınmada Bir Araç Olarak Organize Sanayi Bölgeleri Sivas ve Erzincan Örneği	2009	YL	İktisat
Kürşat VERAL	Sanayilerin organize oluşum sisteminin çevre yerleşmelere olan etkisi (Manisa Organize Sanayi Bölgesi örneği)	2008	YL	Şehir ve Bölge Planlama
M. Fatih ÖCAL	Organize Sanayi Bölgeleri'nin Bölgesel Etkileri ve Konya Sanayisi	2008	DR	İktisat
Mehmet Cahit ATAŞ	İkitelli organize sanayi bölgesi ve mekânsal etkileri	2006	YL	Coğrafya
Murat YAMAN	Kent planlamasında organize sanayi bölgelerinin yeri: Kütahya örneği	2005	YL	Kamu Yönetimi
Ersin TÜRK	İzmir içindeki mevcut organize sanayi bölgelerinin mekân gereksiniminin eleştirel değerlendirilmesi	2003	YL	Şehir ve Bölge Planlama
Yunus Emre ÖZER	Organize sanayi bölgeleri ve kentsel gelişmeye etkileri (Manisa organize sanayi bölgesi örneği)	2002	YL	Kamu Yönetimi
Osman BALABAN	Kentsel bir politika olarak organize sanayi bölgelerinin Türkiye örneğinde eleştirel değerlendirmesi	2000	YL	Kamu Yönetimi

Kaynak: *YÖK Ulusal Tez Veri Tabanı* [erişim: 10.09.2013]

İkinci aşamada, örneklem alanı olarak belirlenen Tuzla/İstanbul yerleşmesinin mekânsal karakteristik ve işlevsel kimlik değerlerinin yazılı–görsel kaynaklar kullanılarak araştırılması, elde edilen bilgilerin kavramsal ve kuramsal bilgilendirmelerden edinilen bulgular değerlendirilmiştir.

Bu kapsamda, İstanbul Büyükşehir ve Tuzla İlçe Belediyeleri–Kaymakamlığı–Organize Sanayi Bölgesi, Sanayi ve Ticaret Odaları, vb. yerel siyasal ve ekonomik örgütlenmelerden edinilen faaliyet raporları–istatistikî veriler ile imar planları gibi materyallerden edinilen bilgiler kullanılmıştır.

Diğer taraftan, Tuzla yerleşmesini temel alan tarihi kaynaklar, ansiklopedik bilgiler, bilimsel araştırma raporları–lisansüstü tez çalışmaları gibi kaynak eserler incelenmiştir.

1.4. Beklenen Katkı

Tez çalışmasının sanayi yatırımlarının, özellikle Organize Sanayi Bölgeleri gibi örgütlü sanayi yatırımlarının, kentsel yerleşmelerin mekânsal ve işlevsel kimlik değerleri üzerindeki olası etkilerinin öngörülmesi ve kestirilmesine, yanısıra, sanayi kentlerinin maruz kalabileceği mekânsal ve işlevsel sorunların çözümlenmesine örneklem alanı düzeyinde katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu açıdan, tez çalışması kapsamında sanayi–kent ya da sanayileşme–kentleşme süreçleri arasındaki varolduğu bilinen karşılıklı etkileşimin mekânsal boyuttaki yansımalarının açıklanması, özellikle metropolitenleşme sürecinde merkez ketten çeperlere ötelenen sanayi alanlarının yaratabileceği mekânsal etkilere ışık tutması bakından önemlidir.

Diğer taraftan, örneklem bölge olarak İstanbul Metropoliten Alan sınırları içinde yer alan Tuzla yerleşmesinin seçilmesinin; metropolitenleşme sürecinde sanayi alanlarının gerek yer değiştirme sürecinde gerekse sonrasında yaşanan lojistik–ulaşım–istihdam–yerleşme ve nüfus, vb. sorunların öngörülemeyen etkilerini ortaya koyması bakımından örnek bir deneyim sunacaktır.

2. SANAYİ–SANAYİLEŞME OLGULARI

2.1. Sanayi ve Sanayileşme Kavramı

Latince *Industria* sözcüğünden türetilen sanayi kelimesi, Türk Dil Kurumu sözlüğünde **"***hammaddeleri yapılı bir hale sokmak için uygulanan eylemleri uygulamak için kullanılan araçlar dizini*" olarak tanımlanırken, bir diğer tanımda, "*mal, hizmet ve gelir kaynağı üreten ya da bunların yarar ve değerini arttırmayı amaçlayan üretken girişimler*" biçiminde tanımlanmaktadır (Anonim 1981).

Benzer olarak, bir başka tanımlamada; "d*evamlı bir şekilde sürdürülen tatbiki ilmi araştırmalara ve enerji kaynaklarına oturtulmuş bir teknolojinin neden olduğu iktisadi değişmeler*" olarak ifade edildiği görülmektedir (Bendix 1995).

Genel bir değerlendirme içerisinde sanayi, insanların kendilerinin ve başkalarının gereksinimlerini karşılamak düşüncesinden doğar. Herhangi bir enerji kaynağından elde edilen güç yardımıyla, işbirliği içerisinde bireyler kendi bilgi ve deneyimlerinin anında biçimine göre çeşitlilik kazanabilecek aletler kullanırlar. Sonuçta doğadan çıkarılan hammaddeler işlenmiş yarı veya tam hale gelirler. Bu özellikleri içerisinde sanayi, başlangıcından günümüze dek süregelen işleyişin, bilim ve tekniğin, birikim ve etkileşimi içerisinde gelişen ve değişen bir faaliyet dizisidir.

Sanayileşme kavramı; –dar anlamda– **"***ülke ekonomisinde sanayi sektörünün tarım ve hizmetler sektörüne oranla genişlemesi ve üretimde makineleşmenin yoğun olarak kullanılması, geniş anlamda ise yeni üretim tekniklerinin uygulanarak ürün kalitesinin yükseltilmesi, üretimin azalan maliyetlerle sağlanması yanı sıra toplumdaki iktisadi, sosyal ve toplumsal tüm değişmeler***"** biçiminde tanımlamıştır. Artık günümüzde gelişmiş ülkeler denilince sanayileşme bakımından ilerlemiş ülkeler anlaşılması ekonomik gelişmeyle sanayileşme arasındaki bağın ne kadar güçlü olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Aynı zamanda sanayi, hammaddelerin işlenerek ve dönüşüme uğratılarak ürün elde edilmesi ve hizmetlerin sağlanmasıdır (Karluk 1995).

Tarihsel bakımdan sanayi, tarımdan ayrışma yoluyla doğmuş bir kavramdır. On binlerce yıl insanlığın hemen tek ekonomik faaliyeti, basit biyolojik var oluşa ancak yetebilen bir yiyecek üretimi olmuştur. Toplayıcılık ve avcılıktan tarım ve hayvancılığa geçilmesi zamanla yiyecek depolamaya imkân verdi. Tarım ve hayvancılığın

gerektirdiği bütün araç gereçler uzun süre, doğrudan tüketime yönelik ana faaliyetlerle uğraşan kişilerce yapıldı ve onarıldı. Bir noktadan sonra ise biriktirilebilen yiyecek fazlası yalnız araç gereç yapımıyla uğraşan uzman zanaatçıların ortaya çıkmasını sağladı. Tüketim araçlarının üretimi arasındaki bu büyük işbölümü, önemli verimlilik artışlarına yol açarken Sanayi kavramının da başlangıç noktasını oluşturmuştur.

Başlangıçta tüketim araçları kategorisi yalnızca yiyecek maddelerini (tarım ürünlerini) kapsarken zanaatların da (sanayi ürünleri) kendi içinde ayrışmasıyla, bazı kollarında üretim araçları, bazı iş kollarında yiyecek dışı tüketim araçları üretilmeye başlandı. Böylece ağır sanayi–hafif sanayi ayrımının çekirdeği ortaya çıkmıştır.

Bütün bu uzmanlaşma alanları arasındaki bağlantılar alışveriş, ticaret, para ve meta dolaşımı aracılığıyla kurulur olmuştur. 18.–19. yüzyılın sanayi devrimi, el zanaatlarından makineli üretime geçişle sanayinin tüm maddi temelini değiştirdiği gibi, piyasa ilişkilerinin kapsamını da alabildiğine genişletmiştir. Modern sanayinin ürettiği her çeşit aracın tarıma girmesiyle tarım ürünlerindeki kapasite artarak yüksek verim oluşmuştur. Bu değişim, gelişmiş ülkelerde meta ve para gibi piyasa kategorilerinden yola çıkan iktisat biliminde her türlü üretim sürecinin, emek, sermaye ve toprak gibi temel üretim faktörlerinin bir araya gelmesi olarak düşünülmesine yol açmıştır. Bu soyutlama düzleminde, tarım işletmeleri ile sanayi işletmeleri arasında kurumsal fark görülmemeye başlanmıştır (Kuyucuklu 1995).

Genel anlamda bakıldığında, *birincil sanayi, ikincil sanayi* ve *üçüncül sanayi* şeklinde üç grupta sınıflandırma yapılabilir.

Birincil sanayi, tarım, ormancılık ve hayvancılığın yanısıra ikincil sanayilere hammadde sağlayan madenciliği, taşocağı işletmeciliğini, petrol ve doğalgaz çıkarımını da kapsar. Bunlardan birinci gruptakiler üretim sürecine insan müdahalesi yoluyla artırılabilen hammaddelerin üretimini oluşturur. Azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinde birincil sanayiler ağır basar, ama ikincil ve üçüncül sanayiler geliştikçe birincil sanayiler ekonominin bütünündeki payı azalma eğilimi gösterir (Veral 2008).

İkincil sanayi, imalat sanayi olarak da adlandırılan, ülke ekonomisinde birincil sanayilerin sağladığı hammaddelerin işlenerek tüketim mallarına (ara mallara) dönüştürülmesine yönelik faaliyetleri içerir. Bu üretim malları ya da ara mallar daha sonra başka ikincil sanayiler tarafından son ürünlere, ürün parçalarına ya da tüketim

mallarının ve tüketim dışı malların imalatında kullanılacak sermaye mallarına (üretim araçlarına) dönüştürülür. Hidroelektrik ve jeotermal santrallerde güneş, rüzgâr ve her türlü ham enerjiyi elektriğe çevirmek için çeşitli özel araçlardan yararlanan elektrik enerjisi üretimi sanayileri gibi inşaat sanayisi de, ikincil sanayinin kapsamına girmektedir (Veral 2008).

İkincil sanayi ağır ya da büyük ve hafif ya da küçük sanayi olarak ikiye ayrılabilir. Büyük sanayi, genellikle fabrika ve makinelere yoğun sermaye yatırımını gerektirir; büyük miktarda çıktı üretir; diğer imalat sanayilerini de içeren geniş ve çeşitli bir piyasaya hizmet verir; karmaşık bir örgütlenmeye ve genellikle uzmanlaşmış nitelikli işgücüne dayanır. Petrol arıtımı, demir çelik, motorlu araç ve ağır makine, çimento, demir dışı metal ve hidroelektrik enerji üretimiyle et paketleme, büyük sanayi örnekleri arasında sayılabilir. Hafif ya da küçük sanayiler dayanıksız tüketim mallarının üretimine yöneliktir ve daha küçük sermaye yatırımı gerektirir. Ismarlama ya da zanaat türü üretim gibi standart olmayan süreçleri ve malları kapsayabilir. İşgücünün niteliği dokumacılık, hazır giyim, gıda işletme ve plastik imalatında görüldüğü gibi düşük ya da elektronik, bilgisayar, ölçü aletleri imalatıyla değerli taş kesme vb. ustalık gerektiren işlerde görüldüğü gibi çok yüksek olabilir (Veral 2008).

İkincil sanayiler gelişmekte olan ileri ekonomilerde ağır basar; gelişmiş ekonomilerde de önemli yer tutar. Hafif ve küçük sanayiler ise daha az gelişmiş ekonomilerde, işgücünün bol ve görece, niteliksiz, dolayısıyla da emek yoğun sanayinin avantajlı olduğu yerlerde, düşük nitelikli emek kullanıp düşük kar marjlarıyla çalışırken daha sanayileşmiş ülkelere göre düşük emek maliyetlerinden yararlanabilen ülkelerde egemendir (Veral 2008).

Üçüncül sanayi ise hizmet sektörü olarak bilinen bir sektördür. Ülke ekonomisinin hizmetler ya da elle tutulmaz yararlar sağlayan, zenginlik yaratan ama somut mal üretmeyen sanayileri içine alır. Serbest piyasa ekonomilerinde ve karma ekonomilerde genellikle özel girişimle devlet girişiminin karışımından oluşur (Veral 2008).

Yönetim, sağlık, güvenlik ve eğitim hizmetleri, hükümetin bu sanayileri merkezleştirdiği ve sosyalist bir kalkınma planını izlediği ekonomilerde, milli gelirde görece büyük pay tutar. Daha zengin ve daha fazla sanayileşmiş ülkeler sanayileşme sonrası denen aşamaya girmiştir. Bu ülkelerde en hızlı büyüme haberleşme ve bilişim,

bankacılık, maliye, sigortacılık, emlak, mesleki ve hukuki hizmetler ile danışmanlık gibi dallardadır. Bu dalların hepsinde, ileri teknoloji ikincil sanayilerin ürettiği bilgisayarlar ve başka elektronik araçlar, devrim denebilecek köklü değişimlere yol açmıştır. Bu ülkelerin daha eskiye dayanan ikincil sanayilerinde ise, ya büyüme durmuş ya da gerileme baş göstermiştir. Yüksek emek maliyetleri, eskimiş teknoloji ve aynı ağır sanayi ürünlerini daha düşük maliyetle üretebilen ülkelerin şiddetli rekabeti bu gelişmenin nedenleri arasındadır. Son yıllara değin soğuk savaşın beraberinde getirdiği yüksek silahlanma harcamaları da, özellikle ABD'de üretim araçlarının ya da teknolojinin yenilenmesine yönelik sivil yatırımların düşük tutulmasında etkili olmuştur (Veral 2008).

Sanayi, kaba işgücünün yoğun olduğu ülkelerde uzmanlaşmamış ve düşük teknolojili endüstrileşmiş ülkelerde ise yüksek düzeyde otomatikleşmiş, makineleşmiş ve ileri derecede gelişmiş teknoloji olarak görülür. Günümüzde tüm ülkeler, sanayi faaliyetleri olarak elektrik-elektronik, mikro elektronik, robot ve bilgisayar teknolojileri üzerinde çalışmalarını yoğunlaştırmış durumdadırlar. Ülkesel ekonomilerin gelişmesiyle sanayi sektörünün gelişmesi aynı anlama gelmektedir. Sanayileşme ekonomide sanayi sektörünün ağırlığının artması demektir. Fakat sanayileşme sadece toplam üretim içinde sanayi ürünleri payının artmasını ifade etmemektedir. Toplam üretim içindeki sanayi ürünleri üretiminin artmasının yanı sıra toplam ihracat içinde sanayi ürünlerinin oranının artması, sermayenin teknoloji seviyesinin gelişmesi, buna bağlı olarak, imalat sanayi üretiminin ve teknolojik işgücü verimliliğinin artmasını ifade eder (Aslan 1989).

2.2. Sanayi Devrimi ve Sanayileşme Süreci

Kökenleri milattan önce 8.000–4000 yıllarına dek uzanan "İlkel Üretim Dönemi" olarak da nitelenen dönemde, bakır, bronz, demirden kesici aletler yapılmış, dokuma tezgâhı ve tekerlek icat edilmiş, hayvancılık, zirai üretim ve toplumsal üretimin temelleri atılmıştır. Milattan önce 4.000 yıllarında başlayan ve milattan sonra 5. yüzyıla kadar süren bu dönemde köle emeğine dayalı üretim biçimi hâkim olmuştur. Köleci emeğe dayalı üretim süreci milattan sonra 17. yüzyıla dek sürmüştür. Bu süreci, toprak ağalarının egemen olduğu, pazar ekonomisinin ve ücretli emek dolaşımının olmadığı, üretim ve teknolojik düzeyin oldukça geri, doğum ve ölüm oranlarının yüksek, tarımın ve kapalı ekonomik sistemin egemen olduğu toplumsal, ekonomik ve siyasal bir düzen olan Feodalizm takip etmiştir (Zubritski 1987, Şenel 1995).

Feodalizm döneminde ise ticari faaliyetler artmaya başlamış, milattan sonra 12–13. yüzyıllarda itibaren bataklıkların kurutularak tarımsal üretimin yaygınlaşması ve nüfus artışı sürecinde özelikle Avrupa feodalizmi canlılık dönemi yaşamıştır. Ancak, veba salgını nedeniyle 14. yüzyıl başından yıllarından itibaren Avrupa nüfusunun, %40 oranında azaltarak, 73 milyondan 45 milyona düştüğü görülür. Tarım gelirlerinin azalmasıyla açlıkla karşılaşan köylülerin ayaklanmasıyla üretim düzeyi düşmüş, iktisadi durgunluk ve bunalımla birlikte 14. yüzyıl Avrupa'sında toplumsal ve siyasi çalkantılar baş göstermiştir (Bloch 1998, Huberman 1995).

16. yüzyılda gemi yapım tekniklerinin gelişmesiyle Portekizliler ve İspanyollar, yaptıkları deniz aşırı seferlerle Amerika Kıtası'nı ve Hindistan'ı keşfederek, başta bu iki ülke olmak üzere İngiltere ve diğer Avrupa ülkeleri için yeni imkânların ortaya çıkmasını sağlamışlardır. Amerika kıtasının keşfiyle bu toplumların yüzyıllardır biriktirdikleri altın ve gümüşler yağmalanarak Avrupa'ya aktarılmıştır. Bu gelişmelerin sonucu 16. yüzyılda Avrupa'da nüfus, üretim düzeyi, meta üretimi, uzun mesafeli ticaret ve Amerika kıtasından gelen madenlerin de katkısıyla para kullanımı artmıştır. 14. yüzyıl ortasında 60 milyon olan nüfus 16. yüzyılda 90 milyona yükselmiştir. Ancak nüfusun hızla artmasının gıda maddelerine ilave talep anlamına gelmesi, buna karşın tarım yapılacak yeni toprakların bulunmasının güçleşmesiyle de tarımsal üretimdeki artışlar nüfus artışının gerisinde kalmaya başlamıştır. 16. yüzyılda İngiltere tarımında pazar için üretim yapılmaya başlanmış, üretimde verimlilik artmış, kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesine paralel olarak köylü üretici topraklarından kopartılarak kırsal alanlarda ücret karşılığı çalışmak veya kentlere göç etmek zorunda bırakılmıştır.

Sanayi Devrimi, altyapısı olmaksızın ve birdenbire ortaya çıkmış bir olgu değildir. Sanayi Devrimi oluşmasının temelleri 15. yüzyıldan itibaren Avrupa'da görülen sosyal, siyasal, ekonomik alanındaki gelişmelere ve bu gelişmelere bağlı olarak feodal yapıların yıkılıp yeni siyasal yapıların oluşmasına, dünyayı algılama düşüncelerinin değişmesine dayanır (Anonim 2004).

İngiltere'de yeni buluşların yapılmış olması, tarım ve madencilik (özellikle kömür) üretimindeki gelişmeler, ulaşımın gelişip yaygınlaşması, yün ticareti ve koyunculuğun gelişmesiyle halkın geliri önemli bir şekilde artmıştır. Bu gelişmeler yünle ilgili işbölümü ve büyük atölyelerin kurulmasına yol açmış, başta yünlü olmak üzere pamuklu, keten ve ipekli tekstil sanayileri, boyamayla ilgili işlemlerle kömür ve demir sanayilerinde önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Bunun yanısıra ticaret ve

küçük çaplı sanayi kuruluşlarının gelişmelerine katkıda bulunmak üzere 1694 yılında İngiltere Bankası kuruldu. İngiltere'de büyüyen işgücünün gelişmeye olan katkısı, ekonominin dinamik bir yapıya kavuşmuş olmasından kaynaklanmaktadır ve nüfusun her açıdan tüketici bir özellik taşıması, tarım ve imalat sektörleri için de itici bir güç olmuştur. Bu gelişmeler sonucu İngiltere başkenti Londra, Fransız savaşlarıyla kötüleşen Amsterdam (Hollanda) ve Paris (Fransa) kentlerinin önüne geçerek tüm dünyanın finans merkezi haline geldi. (Anonim 2004).

1733 yılından itibaren İngiltere'de başlayan 1860–70'li yıllara kadar süren sanayi devrimin ilk etkisi 1785 yılına kadar sadece İngiltere ile sınırlı kalmış, 1815-60 döneminde ise Avrupa ve Kuzey Amerika'ya yayılmıştır. 18. yüzyılda yapılan tüm icatları elinde bulunduran ve bilimsel buluşların ülke dışına çıkartılmasını yasaklayan İngiltere, 1820 yılından sonra yeterli üretim ve satış seviyesine ulaşınca, dışarıya yatırım mallarının satışının kendi çıkarına daha uygun olduğunu görmüştür. Bu gelişme üzerine bazı Avrupa ülkeleri bir taraftan İngiltere'de üretilen makinelere sahip olurken, diğer taraftan bu makineleri üretme yoluna gitmişlerdir (Anonim 2004).

Bu buluşlar arasında Wyatt'ın 1730'da eğirme tekniğindeki mekanik buluşu, Kay'ın 1738'de iki kişi yerine tek başına çalışabilen mekik makinesi, Arkwright'ın 1769 yılında mekanik eğirme makinesi buluşları sayılabilir. Bu buluşlar, 1785 yılında E. Cartwright'ın mekanik dokuma tezgâhı ve 1793 yılında E. Whitney'in çırçır makinesini icat etmesiyle devam etmiştir. İngiltere'de meydana gelen bu yenilikler madencilik, metalürji ve tekstil alanındaki üretim miktarını önemli oranda artırmıştır. 1786 yılında James Watt insan gücünün yerini alan Buhar Makinesini geliştirmiş, pamuklu sanayiye uygulanması sonucunda başta tekstil sanayi olmak üzere diğer sanayi kollarında seri üretime uygun koşullar oluşmuştur (Kuyucuklu 1995).

Sanayi Devriminden çok önceleri İngiliz ekonomi ve sosyal yapısında Sanayi Devrimi'nin şartları hazırlanmıştır: feodal–serf ilişkisi sona ermiş, toprakların çoğu girişimcilerin eline geçmiş, köylülerin önemli bir kısmı topraksız duruma düşmüştür. Bunun yanısıra diğer alanlara da yayılan bir sanayileşme süreci başlamış, iç ve dış ticaret gelişmiştir. Şirketler kurulup tekeller oluşturulmuş ve aralarında işbölümü sağlanmış, gerekli olan sermaye, kalifiye ve düz işçi, müteşebbis kesim, büyük bir deniz filosu, deniz aşırı geniş bir sömürge piyasası, coğrafi ve toplumsal şartlarla, fikri ve hukuki ortamın elverişliliği gibi faktörlerden dolayı sanayi devriminin öncelikle İngiltere'de ortaya çıktığı söylenebilir (Anonim 2004).

Deniz aşırı keşifler, 18. yüzyılda bilimin gelişmesi, iklim, nüfusun biyolojik değişimi gibi nedenler tek başına, sanayi devriminin öncelikle İngiltere'de ortaya çıkışını açıklamada yeterli olmaz. Çünkü sanayi devrimi, sosyal, siyasal, ekonomik, düşünsel ve dini faktörlerin birbirlerini etkilemesi sonucu oluşmuştur. Sanayi devrimiyle Batı toplumları hızla makineleşmeye yönelmiş, nüfus daha hızla artmaya başlamış, artan üretim daha az fiziksel çabayla sağlanır olmuştur. Dokuma ve metalürji sanayinde önemli gelişmeler olmuş, maden kömürü bakımından zengin ülkeler özellikle İngiltere sanayi gelişiminde öne çıkmıştır (Anonim 2004).

İlk defa İngiltere'de başlayan Sanayi Devrimi, 19. yüzyıldan itibaren Avrupa kıtasına sıçradı. Almanya, Fransa, Belçika ve diğer Avrupa ülkeleri bir taraftan sanayilerini İngiliz mallarının rekabetine karşı korurken, diğer yandan makine temeline dayalı fabrika üretim aşamasına geçmeye başladılar. Kısa bir süre sonra İngiltere ve Avrupa ülkeleri, fabrikasyon üretime geçmelerine bağlı olarak düşük maliyetle ürettikleri ürünlerini satmak ve kendilerine hem bol hem de ucuz hammadde temin etmek için Üçüncü Dünya ülkelerine yöneldiler. Avrupa ülkelerinin çevre ülkelerle olan karşılıklı iktisadi faaliyetleri sadece deniz taşımacılığındaki gelişmelere bağlı olarak gerçekleşmemiş, Avrupa ülkelerinden çıkan sermaye ihracının %40'ının da çevre ülkelerine borç olarak verilmesi ve bu ülkelerde liman, demiryolu gibi yatırımlara gitmesiyle artmıştır. Buna karşılık tarım ve sanayi gibi doğrudan üretim faaliyetlerine yatırılan sermaye Birinci Dünya Savaşı'na kadar serbest kaldı. Avrupa ülkeleri Sanayi Devrimi sonrasında çok hızlı bir "Koloni–Sömürge" politikaları izleyerek Amerika kıtasını ele geçirmeleri, bu durumda İspanya, Portekiz, Hollanda, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde finans kapital oluşumuna yol açtı. Oldukça kısa denilebilecek bir zaman içerisinde Sanayi Devrimi; sanayi, üretim, taşımacılık gibi birçok alanda Avrupa'nın, dünyanın diğer ülkelerine karşı üstünlüğünü ve onlarla ilişkilerini artırmasını sağladı. Sınaî gelişmelerin, Fransa, Almanya, Amerika Birleşik Devletleri, Rusya ve Japonya gibi ülkeleri etkilemesi bir yaklaşıma göre İkinci Sanayi Devrimi olarak nitelenmiştir. İlk Sanayi Devrimiyle İkinci Sanayi Devrimi'ni farkı, birincisinde makinelerin insan kol gücünün yerine geçmesi, ikincisinde ise makinelerin insan beyninin yerine geçmesidir (Anonim 2004).

İkinci Sanayi Devrimi sürecinde maden kömürü önemli bir enerji kaynağı olma rolünü devam ettirmiş, bunun yanı sıra elektrik ve petrol enerjisi bulunarak sanayide kullanılmaya başlanmıştır. Kimya sanayi ile otomobil ve uçak yapımına dayalı mekanik

sanayi gelişmiş, bu gelişmelere bağlı olarak tarımsal faaliyetlerde sanayileşerek gelişmiş teknoloji ürünleri kullanılmaya başlanmıştır İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sanayileşmiş ülkelerde fiyatlarla birlikte yaşam düzeyi, istikrarlı bir şekilde hızla yükseldi. Birinci Dünya Savaşı'nın tersine savaş ekonomisinden barış ekonomisine geçiş sancısız gerçekleşti (Anonim 2004).

Sanayi devrimi sonucu başlayan sanayileşme sürecini ABD ve İsviçre izlemiş, 1820–1850 yılları arasında Batı ve Orta Avrupa ülkeleri, 1860-1890 yılları arasında ise İskandinav ülkeleri ve Hollanda, bunları da 1900 yılından itibaren Doğu ve Güneydoğu Avrupa ülkeleri takip etmiştir. Avusturya 1820, Macaristan 1860, Galiçya, Dalmaçya ve Adriyatik kıyılarındaki bölgeler, 19. yüzyıl başından itibaren sanayileşme sürecine girmiştir (Demirbugan 2004).

Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra oluşan politik ve askeri kargaşa ortamının bir sonucu olarak, monarşi yönetimleri yıkılarak yeni devletler ortaya çıkmıştır. Savaş yeni devletlerin makine stokunu tüketmiş, insanları açlık sınırında yaşamaya mecbur kılmış, ulusal paranın değerini düşürmüştü. Özellikle Polonya ve Romanya savaştan ağır darbe almış, 1918 yılında sanayi üretimi Polonya ve Romanya'da sırasıyla 1913 yılının dörtte biri ve üçte biri seviyesine düşmüştür. 1914 yılına kadar korunan bir pazar konumundaki Doğu Avrupa coğrafyası üzerinde bulunan, ekonomik bağımsızlıkları yanı sıra siyasi bağımsızlıklarını da kazanan yeni ülkeler 1919 yılından itibaren gümrük duvarları ve ticaret sınırlamalarıyla korunan ulusal sanayilerini oluşturdular. 1929 Büyük İktisadi Bunalımı izleyen dönemde, Çekoslovakya ve Macaristan dışında Doğu Avrupa ülkelerinin gelişme seviyelerinin yüksek olduğu belirtilebilir (Demirbugan 2004).

İkinci Dünya Savaşı tüm Avrupa'yı, Alman istilasının ülkelerin Gayri Safi Milli Hâsılanın önemli bir kısmının askeri harcamalar için harcanmasına yol açması nedeniyle Birinci Dünya Savaşı'na göre daha olumsuz etkiledi. Bunun yanında İkinci Dünya Savaşı'nın ekonomiler üzerine yaptığı ağır tahribat ise Birinci Dünya Savaşı'na oranla daha yüksek hızla telafi edildi. 1929 Dünya Bunalımı'ndan sonra kamusal mallar, dışsallıklar, ölçek ekonomileri ve eksik rekabet gibi nedenlere bağlı olarak piyasa mekanizmasının en uygun kaynak sağlamada yetersiz kalmasıyla dünya ekonomilerinde, kamu sektörünün ekonomiye müdahalelerinde artış görüldü. Adil gelir dağılımı, tam istihdam, fiyat istikrarı ve ekonominin büyümesinin sağlanması gibi

sosyal–ekonomik amaçlarında kamu sektörünce üstlenilmesi, bu sektörünün payını daha da artırmıştır (Yıldırım 1988).

İster gelişmiş ister az gelişmiş olsun pek çok ülke ekonomilerinde önemli paya sahip olan kamu sektörü ve Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT), 20. yüzyılda büyük önem kazanmış, Büyük Bunalım ve İkinci Dünya Savaşı sonrası meydana gelen ekonomik ve siyasal olaylar sonucu devletler, ekonomiye doğrudan müdahale etme gereği duymuşlardır (Acar 1987).

Bilindiği gibi devletlerin ekonomilere müdahaleleri artmakla kalmamış, kurduğu iktisadi kuruluşlarla ekonomilerde denge unsuru olmaya çalışmış ve ülkelerin gelişmişlik seviyelerine, sistemlerine göre devletlerin iktisadi faaliyetlerde etkin bir şekilde yer almasından dolayı, Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin üstlendiği görevler farklılaşmış ve amaçları oldukça genişlemiştir (Ardoğan 1983).

Avrupa, İkinci Dünya Savaşı sonrası politik alanda parlamenter demokrasiyi, iktisadi alanda ise mal, hizmet ve sermayenin serbest dolaşımını amaçlayan Batı Avrupa Blok'u ve politik olarak tek parti yönetimini, iktisadi olarak üretim araçlarının kamu mülkiyetinde bulunması ve merkezi planlamaya dayalı kolektif modeli benimseyen Doğu Avrupa Blok'u şeklinde ayrıldılar. Bu tercihin bir sonucu olarak Batı Blok'u ülkeleri sanayileşmede gelişme gösterirken dış ticaretle bütçe dengesini sağlamışlar, Doğu Blok'u ülkeleri geri sanayi teknolojisiyle üretim yapmaya çalışmışlar, dış borç yükü ve ödeme krizine girmişlerdir. Zaman süreci içinde iki blok iç ilişkilerini ekonomik bütünleşme yoluyla yoğunlaştırmışlar ve 1989–1990 yıllarında Doğu Avrupa'da politik gücün el değiştirmesi ve kolektif iktisadi sistemin çöküşüyle beraber bu ülkeler, yeniden iktisadi gelişme ve sanayileşme çabası içine girmişlerdir (Demirbugan 2004).

1960'lı yıllardan itibaren dünya ekonomisindeki gelişmelerden, sınai ve bilimsel gelişmeleri kendi toplumsal bünyelerine uyumlu olarak uygulama becerisini gösterebilen Güney Kore, Japonya, Hindistan, Brezilya, Meksika gibi üçüncü dünya ülkelerinde sanayi üretimi hızla arttı. Doğu Asya ülkelerinin hızlı iktisadi gelişmesinin temeli ihracata dayalı sanayileşme ve dış borçlara dayanmaktadır. Japonya, Kore ve Tayvan gibi Asya ülkelerinde devletin hem ekonomiye yoğun bir şekilde müdahale ettiği hem de serbest piyasa ekonomisi kurallarının uygulandığı bir iktisat politikası hâkimdir. Firmalara sağlanan destek "küçük sanayi koruma" altında daha kapsamlıdır.

Kore'nin 1973 yılında ana sanayi dallarına ve bilgisayar temelli sanayilere yatırım yapmaya başlamasıyla dış ticarete bağlı büyüme öne çıkmış ve toplam ihracatı Gayri Safi Milli Hâsılanın %35'ine ulaşmıştır. Devletin özerk olması Kore'nin hızla kalkınmasında önemli rol oynarken, Hindistan ve Meksika sınaî gelişimini anayasal parlamenter sistem altında gerçekleştirmiştir. Genelde öğrenme ve dışarıdan almaya dayanan savaş sonrası sanayileşmede Japonya, Güney Kore ve Tayvan diğerlerine göre daha başarılı olmuşlardır.

Bunun yanısıra Japonya, Güney Kore ve Tayvan'da kamu destekleri büyük firmalara yoğun bir şekilde kullandırılarak, daha verimli bir birikim sağlamak yoluyla büyük sanayi çevreleri kontrol altında tutulmuştur. Güney Kore'de sübvansiyon alarak ucuz sermaye elde eden firmalar, üretim yapmak zorundadır ve korunan iç piyasada üretim yapmalarına izin verilirken aynı zamanda dış piyasalardaki paylarını artırmaları için verimlerini ve ürün kalitelerini geliştirmeleri de şart koşulmaktadır. Kendi araştırma geliştirme laboratuarlarına yatırım yapmaları şartıyla yabancı teknolojileri ithal etmelerine; işçileri eğitme ve ekonomi kötüye gittiğinde korumaları karşılığında onları sömürebilmelerine izin verilmektedir. Güney Kore ve Japonya gibi ülkelerde ücretler Amerika Birleşik Devletlerinde görülen ücretlerden yüksektir. Buna rağmen Güney Kore ve Japonya'da işçi verimin artırılması üzerinde yoğun olarak durulmuş ve başarılı olunmuştur. Amerikalı işletmeciler verimin artırılması için ücretlerin artırılmasını yeterli görürken, Güney Kore ve Japon işletmeciler yüksek ücreti bir basamak olarak algılamakta ve işçilerin sorunlarını çözebilmek için "kalite kontrol çemberleri" kurarak yüksek ücretlerle ileri teknolojiyi ikame etmeyi başarmışlardır. Örneğin, Güney Kore'nin sahip olduğu yüksek düzeyde eğitilmiş kalifiye işgücünden dolayı iktisadi ve sınaî gelişmede gösterdiği başarının şaşırtıcı olmadığı ortadadır. Üniversite öğrencilerinin nüfusa oranı 1903 yılında İngiltere'de on binde 5, Almanya'da on binde 7,87 iken aynı oran Güney Kore'de on binde 217,5 olarak gerçekleştirmiştir (Amsden 1990).

19. yüzyılın başlarında dünya piyasalarına girebilecek düzeyde sınaî teknolojiye sahip olmayan Japonya, dünya iplik piyasasına düşük ücret avantajıyla değil üretim fazlalığını önlemek için kurdukları merkezi kontrol sistemleri, gemi yükleme sübvansiyonları ve düşük yükleme maliyetlerinden yararlanarak bunun yanı sıra alıcılarla yakın ilişkiler kurulması ve imalatçılarla ticaret sektörleri arasındaki yoğun dayanışma sonucu ürünlerini başarılı bir şekilde pazarlamışlardır. Buradan sağladıkları

sermaye birikimini çalışmayla birleştirerek, eğitim ve teknolojiye yatırım yaparak kalkınmayı başarmışlar ve dünyanın önde gelen sanayileşmiş ülkeleri arasında yerini almıştır.

Küreselleşen ekonomiyle birlikte işletmeler ulusal pazarlardan ziyade uluslararası pazarlar için üretim yapmaya başlamışlardır. Küçük ve orta ölçekli işletmelerin esnek üretim yapıları nedeniyle farklılaşan pazarlardaki talepleri karşılamakta zorluk çekmemiştir. Küçük ve orta ölçekli işletmeler yeni üretim, yöntem tekniklerine, yeni pazarlama stratejilerine uyum sağlayabilecek esneklik ve yeniliklere sahip oldukları için tüm dünya bazında sanayileşme sürecinin itici gücü olmuşlardır. Artık günümüz dünyasında Küçük ve orta ölçekli işletmelerin istihdam sağlamadaki rolü, yerel ve bölgesel sınaîleşme ile kalkınma üzerinde yaptığı katkı, tüm dünya ekonomileri tarafından kabul edilmektedir.

Küçük ve orta ölçekli işletmeler ABD, Japonya ve Avrupa Birliği için ekonomik büyümenin sağlanmasında önemli bir işlev görürken aynı zamanda bağımsız ekonomik birimler olarak ekonomiye sundukları mal ve hizmetlerin yanı sıra büyük işletmeler için "yan sanayi" görevini de üstlenerek bu işletmelerin gelişimine önemli bir katkı sağlamaktadır. Gelişmiş ülkelerde toplam işletmelerin %95'i, toplam istihdamın %50'si, toplam yatırımların %40'ı, toplam üretimin %50'si ve toplam ihracatın %35'inin KOBİ'ler tarafından yapılması, tüm dünya sanayileşmesinde KOBİ'lerin önemini net olarak ortaya koymaktadır.

Dört bin yıllık tarihe sahip ve günümüzün önemli ekonomilerinden olan, M.S. 1200 yıllarına kadar Batı Avrupa ülkelerinden daha ileride olan Çin ekonomisi, 1200-1500 yılları arasında duraklama sürecine girdi. 19. yüzyıl boyunca Batı Avrupa ülkeleri hızla büyüyüp sanayileşirken, tüm dünyaya kapılarını kapatan Çin ekonomisi gerilemiştir. Dünya ülkelerinin tamamıyla ilişkilerini kesen ve ekonomik açıdan zayıf düşen Çin, Batı ve Japon güçlerince işgal edilmiştir. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sonunda özellikle Japonya'nın işgaliyle ülke önemli bir siyasi kargaşanın içinde kalmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Japonya'nın işgalinden kurtularak 1949 yılında Çin Halk Cumhuriyeti kuruldu. Çin'in sanayileşmesi de 1950'li yılların başlayarak hızlı bir gelişme gösterdi. 1949 ile 1978 yılları arasında uyguladığı reform ve dışa açılma politikaları sonucu belli bir sistem temelinde kurulan Çin sanayisi geleneksel petrol sanayisi yanı sıra, elektronik, kimyasal, nükleer ve uzay sanayileri; bilim, eğitime yapılan yatırımlarla ve sıkı bir kontrol sistemi altında önemli gelişmeler gösterdi.

Hemen tüm sanayi ürünleri ihraç edilmekte, 1996 yılından beri demir-çelik, kömür, çimento, kimyasal gübre ve televizyon gibi ürünlerde dünya sıralamasında ilk sırada yer alması, sanayi gelişimini göstermesi bakımından oldukça net bir fikir vermektedir. Çin uçak, gemi, otomobil yanında uydu ve modern sanayi donatımlarını da üreterek ileri teknoloji düzeyine sahip bağımsız bir sanayi sistemi kurmayı da başarmış durumdadır.

Çin merkezi planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçişte başarılı olmuş nadir sosyalist ülkelerden biridir. Halen Çin'de sadece faiz oranları ve döviz kurları ekonomi yönetimi tarafından kontrol edilmektedir. 1970 yılında başlatılan reform programı öncesi Çin sanayi üretimi Gayri Safi Yurtiçi Hâsılanın %50'sini oluşturmaktadır. Çin'de 1978 yılına kadar üretimin önemli bir bölümü kamu iktisadi teşekküllerince yapılırken, bu durum 1980 yılından sonra özellikle yerel yönetimlerin denetimi altında köy ve kasabalarda kurulan kolektif girişimlerle veya özel girişimci ve yabancı yatırımlarla değişmiştir (Anonim 2004).

Devlet teşekküllerinin toplam sanayi üretimi içindeki payı% 41'e düşmüştür. Çin, ucuz enerji ve emek, yoğun yabancı sermaye desteği, ayrıca teknolojiye yaptığı yatırımlarla 20-30 yıllık bir zaman içinde, dünyanın en önemli ekonomik güçlerinden biri olacağı kabul edilmektedir. Sovyetler Birliği, hantal iktisadi yapısına karşılık, gıda ürünleri üretiminde kendine yeten, başta askeri araç–gereç üretimi olmak üzere sanayi ürünleri üretebilen bir ülke idi. Ancak, 1991 yılında siyasi dağılma sürecinden, büyük ekonomik krizin yaşandığı 1998 yılına kadar ekonomisi sürekli küçülmüştür. Ancak, doğal gaz ve petrolün dünya piyasalarında değer kazanmasıyla yeniden büyüme sürecine girmiştir. Hükümetler tarafından uygulanan makro iktisat politikaları sonucu ekonomisinde son yıllarda ciddi bir toparlanma görülen Rusya'da, özellikle 2003 yılından itibaren yabancı sermaye yatırımlarının, hammadde ve enerji kaynakları üretiminin ve ihracatının artmasıyla Gayri Safi Milli Hâsıla önemli oranda yükselmiştir. Ekonomik açıdan gelişmesi dünya petrol fiyatlarına sıkı sıkıya bağlı olan Rusya, 2003-2006 yıllarında Gayri Safi Milli Hâsılasının yaklaşık %35'lik kısmını oluşturan sanayi sektörünün artışındaki belirsizlik nedeniyle, ekonomisi soru işaretleriyle doludur. Sanayi sektörünün yanı sıra inşaat alanındaki yatırımların düzeyi de Rusya'nın ekonomisinin gelişmesini belirleyecek ikinci önemli faktördür. Sanayi ürünleri üretimini 1999 yılına göre 2000 yılında % 20 artıran Rusya'nın bu artış sürecini, 2006 yılına kadar ortalama yıllık %35'ler gibi yüksek oranlarda sürdürmesi, sanayi üretimi

açısından bir gelişme ivmesi yakaladığını net bir şekilde göstermektedir (Anonim 2004).

1960'lıyıllardan itibaren özellikle ABD ve Japonya gibi ülkelerde toplumların temel niteliklerinde köklü değişimleri gözlemlemişler ve sanayi toplumundan farklı özellik gösteren yeni durumu tanımlayabilmek için "Sanayi Sonrası Toplum, Bilgi Toplumu, Bilişim Toplumu" gibi çeşitli kavramlar ortaya atmışlardır. Sanayi toplumun (bilgi toplumu) artık gelişmiş ülkelerde yer almadığını ileri süren bilim adamları, sanayi sonrası toplumu profesyoneller, mühendisler, teknisyenlerle bilim adamlarından meydana gelen ve teorik bilginin merkezileşerek ekonomide hizmetler sektörü payının artması şeklinde tanımlamışlardır (Anonim 2004).

Günümüz dünyası artık, sanayileşme aşamasını geçerek bilgi gücünün önemli bir sermaye faktörü olduğu, bu gücü elinde bulunduranların ve işgücünün önemli bir bölümünü bilgi ve bilginin kullanıldığı alanlarda çalıştırabilecek derecede gelişme gösterebilen ülkelerin, dünya ülkeleri arasında gelişmişlik sıralamasında öne geçtiği bir dünyadır.

2.3. Sanayi Kavramının Değişen Anlamı

2.3.1.Organize sanayi bölgeleri (OSB)

Birleşmiş Milletlerin tanımına göre, "*birbiri ile uyumlu üretim yapan küçük ve orta ölçekli sanayi kuruluşlarının, planlı bir alanda ve ortak alt yapı hizmetlerinden yararlanacak şekilde, standart fabrika binaları içinde toplandıkları alanlar*, organize sanayi bölgeleri olarak adlandırılmaktadır (Çezik ve Eraydın 1982).

Bu tanıma göre; birinci unsur birbiri ile uyumlu üretim yapmaları gerekliliği yani endüstrilerinin birbirlerinin tamamlayıcısı olmaları veya aynı üretim dalında faaliyette bulunmaları olduğu söylenebilir. İkinci unsur "küçük ve orta ölçekli sanayi türü" olmaları gereğidir. Yani, ağır sanayi veya endüstriyel kompleks tipi kuruluşlar, bu tür alanlarda yer almamaktadır. Üçüncü unsur ise sanayinin planlı bir alanda gerçekleştirilmesidir. Ekonomik kayıpların yanı sıra oluşabilecek çevre sorunları ve fiziki planların uygulanmaması ile arazi kullanımında meydana gelebilecek olumsuz etkiler, sanayinin planlı bir yerleşme içinde gelişmesi gereğini ortaya koyar. Diğer bir unsur; ortak alt yapı hizmetlerinden yararlanmadır.

Bu çerçevede, organize sanayi bölgeleri, "*ulaşım, su, elektrik, kanalizasyon, banka, kantin, ilk yardım vb. olanaklarla donatılmış uygun bir alanda teknik ve genel*

hizmetlerin de sağlandığı, ekonomik bir ölçek içinde gruplaşmış fabrika yerleşim birimleri" olarak tanımlanabilir (Eyüboğlu 2005).

Organize Sanayi Bölgeleri Kanunu'nda verilen açıklamaya göre; "*sanayinin uygun görülen alanlarda yapılanmasını sağlamak, kentleşmeyi yönlendirmek, çevre sorunlarını önlemek, bilgi ve bilişim teknolojilerinden yararlanmak, imalat sanayi türlerinin belirli bir plan dâhilinde yerleştirilmeleri ve geliştirilmeleri amacıyla, sınırları tasdikli arazi parçalarının gerekli alt yapı hizmetleriyle ve ihtiyaca göre tayin edilecek sosyal tesisler ve teknoparklar ile donatılıp planlı bir şekilde ve belirli sistemler dâhilinde sanayi için tahsis edilmesiyle oluşturulan ve bu kanun hükümlerine göre işletilen mal ve hizmet üretimi bir şekilde ve belirli sistemler dâhilinde sanayi için tahsis edilmesiyle oluşturulan ve bu kanun hükümlerine göre işletilen mal ve hizmet üretim bölgeleri*" olarak tanımlanmıştır.

Başka bir tanıma göre; "*ağır sanayi kompleksleri için değil, fakat uyumlu ve birbirini tamamlayan bir üretim biçiminde olmak üzere küçük ve orta sanayi ölçek ve boyutundaki üretim birimlerinin, kapsamlı bir plan gereğince sınırları tayin edilmiş bir alanda, yerleşme düzeni, altyapı, gerekli hizmet ve gerekli ortak kullanım tesisleri ile beraber organize edilmiş bir bölge*" olarak ifade edilmektedir (Ardoğan 1983).

Organize Sanayi Bölgeleri kurulması, özellikle sanayileşmenin başlangıç aşamasında büyük önemi olduğunu söylemek mümkündür. Bir işletme kurulurken arazi satın alma, altyapı yatırımları yapma, işletme binası inşa etme, makine ve donanımı sağlama, insan gücü temin etme ve üretime geçebilmek için işletme sermayesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu yatırım maliyetleri işletmecilere önemli bir yük getirmektedir. Bunun yanısıra kent dışına çıkmaya zorlanan sanayi ekonomik güçlüklerle karşı karşıya gelmekte, kent merkezinden uzakta daha ucuz kırsal arazilere kayarak sanayi bölgeleri oluşturma eğilimi göstermektedir. Bu bağlamda, gerek imar ve teknik altyapı standartlarının olmaması gerekse üretim mekânlarına yönelik standartların sağlanmaması nedeniyle kentlerin çeperinde düzensiz ve dağınık sanayi bölgeleri ortaya çıkmaktadır. Organize Sanayi Bölgeleri (OSB) kuruluşu ile yüksek işletmecilik standartlarına uygun biçimde planlanmış, kentsel yerleşmeleri çeperinde veya dışına olmakla birlikte güçlü erişilebilirlik mesafesi içinde olan, kendi içinde ulaşım ve teknik altyapı hizmetleri çözümlenmiş, sosyal hizmet alanları olan düzenli sanayi alanları oluşmaya başlamıştır (Eyüboğlu 2005).

OSB'ler birbiriyle işbirliği halinde üretim yapan küçük ve orta büyüklükteki işletmelere (KOBİ) planlı bir alanda ve ortak altyapı hizmetlerinden yararlanarak daha kolay ve ucuz üretim yapma olanağı sağlayan bir sistemdir. Aynı zamanda OSB'ler sanayi yatırımlarının teşvikinde, planlı yerleşmelerin sağlanmasında, düzenli şehirleşmede ve istihdamın geliştirilmesinde etkili bir araç olarak kullanılmaktadır. OSB'lerde yer alan altyapı tesislerinin yeterli derecede mevcut olması, firmalara önemli bir kuruluş yeri üstünlüğü sağlamaktadır (Eyüboğlu 2005).

OSB'ler sanayinin gelişmesini sağlayan, sanayi kuruluşlarını çağın şartlarına göre modernleştiren, verimliliği yükselten önemli bir sanayileşme aracı veya yöntemi olarak uygulanmıştır. OSB'ler bir mekân düzenleme aracı olmasının yanı sıra bir gelişme aracı olma özelliğine de sahiptir. OSB'ler örgütlü, düzenli ve planlı bir yaklaşımın ürünleridir. OSB'ler ekonomik bir ölçek içerisinde gruplaşmış fabrika yerleşim yeridir. Bu nedenle OSB'ler fabrikaların kurulmasında fiziksel gereksinmeleri karşılarken; sanayi işletmelerinin etken çalışabilmeleri bakımından da uygun bir ortam sunmakta; bu yolla, sanayi ilişkilerinin birbirini besleyen bir ağ gibi geliştirilmesinde elverişli bir çevre yaratmaktadır. Ayrıca organize sanayi bölgeleri, girişimcilere sanayi tesisi kurmaya uygun arazileri göstererek, tarıma elverişli alanların korunmasını sağlamaktadır.

OSB'lerin oluşumunda güdülen amaçlar şu şekilde sıralanabilir (Eyüboğlu 2005):

1) Sanayinin disipline edilmesi (Neyi nerede üreteceğini karar verme durumunda olan girişimcileri OSB'ler bilgilendirmekte ve de cesaretlendirmektedir. Altyapısı hazır bu bölgeler girişimciler için güvence oluşturmaktadır.)

2) Kentlerin planlı yerleşimine ve gelişimine katkıda bulunmaktadır.

3) Birbirini tamamlayıcı ve birbirinin yan ürününü teşvik eden sanayicilerin bir program içinde üretim yapmaları yoluyla; üretimde verimlilik ve karlılık sağlamaktadır.

4) Sanayinin az gelişmiş bölgelerde yaygınlaştırılmasını sağlamaktadır.

5) Tarım alanlarının sanayide kullanılmasının önüne geçmektedir.

6) Altyapının gereksinmelere uygun olarak planlanması; yani sağlıklı, ucuz, güvenilir bir altyapı ve ortak sosyal tesisler gibi ortak hizmet kuruluşlarının oluşturulmasını sağlamaktadır.

7) Standardizasyonu sağlamaktadır.

8) Ortak arıtma tesisleriyle çevre kirliliğinin önlenmesini sağlamaktadır.

9) OSB'lerin devlet gözetiminde kendi organlarınca yönetilmesini sağlamaktadır.

Organize sanayi bölgeleri uygulaması ile planlı sanayileşme, düzenli kentleşme, sağlıklı ve temiz bir çevre oluşturulması hedeflenmektedir. Organize sanayi bölgeleri uygulaması birçok bakımdan yarar sağlamakla beraber temelde üç amacın gerçekleştirilmesi beklenmektedir.

1. KOBİ'lerin gelişimini sağlamak ve bunlara daha iyi üretim olanakları sunmak,

2. Ekonomik açıdan farklılaşan bölgeler arasında dengeli gelişmeyi gerçekleştirmek,

3. Sanayi işletmelerini kent merkezlerinin dışına çıkarmak ve onların uygun, planlı ve programlı yerleşimini sağlayıp; sanayileşmenin kentler üzerinde doğurabileceği olumsuz etkileri ortadan kaldırarak, kentleşme ile sanayileşme arasındaki ilişkiyi düzenlemektir.

Organize sanayi bölgeleri, sanayinin kurulabilmesi için gerekli fiziki ihtiyaçları karşılarken, sanayi işletmelerinin verimli çalışabilmeleri için uygun bir ortam ve geleceğin girişimcilerinin yetişmesinde pratik bir eğitim imkânı sunmaktadır. Sanayi ilişkilerinin birbirini besleyen bir ağ gibi gelişmesinde elverişli bir çevre kurmaktadır. Ayrıca bu bölgeler, şehirler bazında sanayi alanı ile kullanışlı arazi alanlarını ayırmayı sağlamakta ve elverişli arazilerin korunmasını mümkün kılmaktadır. Hızlı ve yoğun değişmelerin görüldüğü yerleşim merkezlerinde, şehirleşmeyi yönlendirmek ve sanayi faaliyetlerinin düzenli gelişmesini sağlamak amacıyla Organize sanayi bölgeleri oluşturulmuştur. Çünkü sanayi merkezlerinin, şehirlerin gelişme yönünü tayin etmede önemli bir etkisi bulunmaktadır. Dağınık ve birbirinden kopuk ya da yerleşim merkezleri civarında düzensiz ve plansız bir şekilde ortaya çıkan sanayi kuruluşlarının yarattığı çevre sorunlarını ortadan kaldırmak için OSB'ler önemli sanayi alanlarıdır. Farklı kent faaliyetlerinin mekândaki ilişkileri ve etkilemelerini düzenlemek açısından toplulaştırılmış sanayi alanlarının önemi büyüktür. Bununla birlikte orta ve küçük işletmelerin teşvikinde önemli araçlardır (Özdemir 1990).

Dolayısıyla, Organize Sanayi Bölgeleri, bölgesel gelişme açısından dengesizliklere yol açmayan ve mevcut dengesizlikleri gideren, gelişememiş bölgelerin kalkınmalarını teşvik edip sanayi yatırımlarını bu bölgelere çekerek istihdamı artıran, düzenli şehirleşme, sanayileşme ve çevre düzenlemesine olumlu etki yapan tesislerdir. Ayrıca, çevre kirliliğini önleyerek evrensel boyutta katkılarda bulunan ve firmaların başlangıçta katlanmak zorunda oldukları arsa, altyapı gibi hizmetleri uygun koşullarda karşılamak suretiyle firmaların kullanımına hazır olarak sunup, dışsal faydalar oluşturma özelliklerine sahiptir.

OSB kavramı 19. yüzyıl sonlarına doğru çıkmaya başlamış ve bu kavramın ortaya çıkmasında aynı yüzyılın başlarında devam eden sanayileşme faaliyetlerinin ve kentleşme hareketinin önemli bir rolü olmuştur. İlk organize sanayi bölgeleri uygulaması İngiltere ve Amerika'da uygulamaya konulurken 1950'lerden sonra tüm dünya ülkelerinde görülmeye başlanmıştır. Gelişmiş ve yahut gelişmekte olan tüm ülkelerde organize sanayi bölgeleri büyük oranda ilgi görmüş ve gelişimini sürdürmüştür. İkinci dünya savaşı sonunda sanayi bölgelerinin bir plan dâhilinde geliştirilmeye başlanması ve yüksek standartlarla işletebilecek şekilde planlanması neticesinde "Organize Sanayi Bölgesi" ve "Sanayi Parkı" ya da "Endüstriyel Park" veya "Teknopark" kavramları ortaya çıkmıştır (Onat 2002).

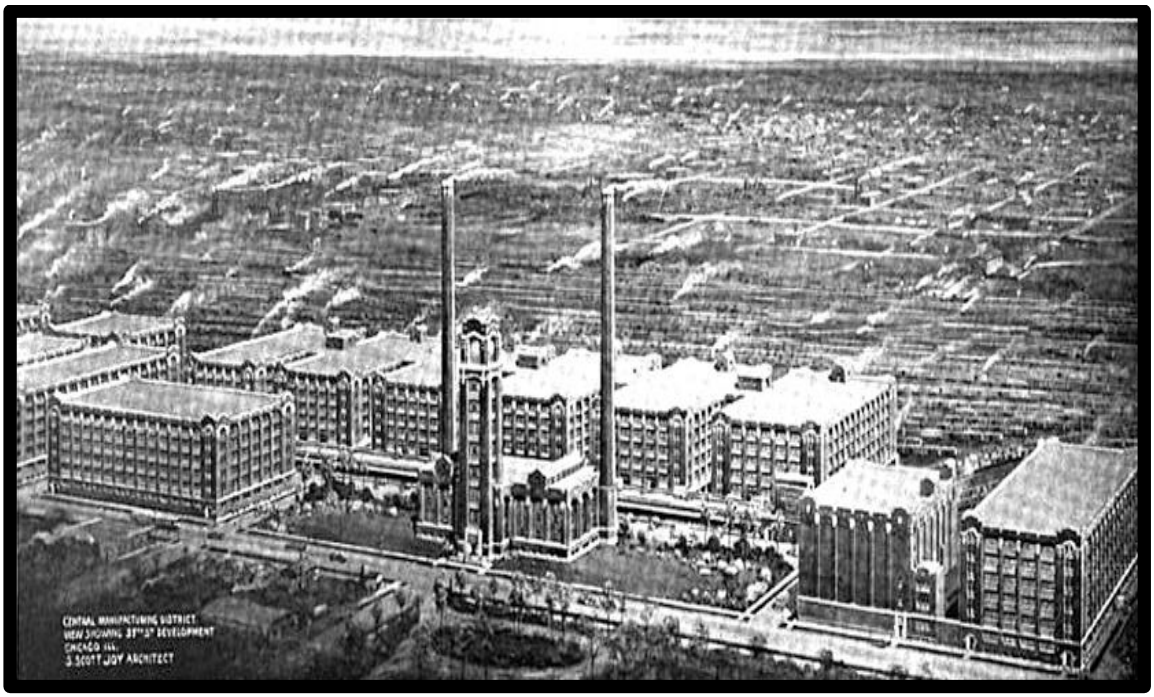
Dünyada organize sanayi bölgelerinin ilk uygulandığı ülkeler sırasıyla İngiltere, A.B.D. ve İtalya olmuştur. 1885 yılında Kuzey Amerika'da ekonomik kalkınma ile ilgili olarak hazırlanan bir rapor, "sanayi bölgesi" fikrini ortaya atmakta ve bunu sanayi gelişimi için bir araç olarak görmektedir. Ancak İngiltere'de 1896'te Manchester yakınlarında kurulan *Trafford Park*, sanayi bölgesi düşüncesinin ilk bilinçli uygulaması olmuştur (Resim 1). ABD'de ise uygulamaya 1899 yılında geçilmiştir. Bu uygulama zaman almasına karşın ileri bir anlayışla gerçekleşmiş ve başarılı sonuçlar alınmıştır. 1905 ve 1909 yıllarında Chicago kentinde "*Central Manufacturing District (CMD)"* ve "*Clearing"* adlı iki sanayi bölgesi kurulmuştur (Resim 2) Bu örnekler modern anlamda sanayi bölgelerinin ilk örneklerini oluşturmuştur (Gürbüz 1970, Onat 2002, Eyüboğlu 2005).

İkinci Dünya Savaşı ile birlikte başlayan önemde, OSB'ler bir devlet yatırımı olarak görülmeye başlanmış ve gelişmekte olan ülkelerde küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin geliştirilmesine hizmet edecek şekilde düzenlenmiştir.

Resim 1. Trafford Park–Manchester, İngiltere

Kaynak: *http://en.wikipedia.org/wiki/Trafford_Centre*
[erişim tarihi: 20.09.2013]

Resim 2. Central Manufacturing District (CMD)–Chicago, ABD

Kaynak: *http://arcchicago.blogspot.com/outtakes-from-central-manufacturing.html*
[erişim tarihi: 20.09.2013]

Bu süreç geç sanayileşen ülkelerde 1950'li yıllara uzamıştır. İngiltere'de OSB'lerin kuruluş amacı ise geri kalmış bölgelerde işsizlikle mücadele etmektir. Özellikle 1929 dünya bunalımıyla İngiliz ekonomisinin çöktüğü yıllarda bunalımdan etkilenen kömür, çelik ve gemi inşa sanayilerinden açıkta kalan işgücü gelişmiş sanayi merkezlerine akın etmiştir. Bu aşırı nüfus kaybını önlemek amacıyla 1936 yılında devlet, "özel gelişme alanları ve ilerleme yasası" çıkarmıştır. Bu yasa ile 1936–1938 yılları arasında İskoçya ve Galler'de altı adet sanayi bölgesi kurulmuştur. Daha sonraları 1945'te "*Sanayinin Dağılımı Kanunu*" ve 1947'de "*Kent ve Bölge Planlaması Kanunu*" ile devlet sanayinin ülke düzeyindeki dengeli dağılımını kontrole çalışmıştır. Bu kanunlarla yatırım yapacak girişimcilere hazır üretim ünitelerinin sağlanması, düşük faizli, uzun vadeli krediler, hibe yardımları ile vergi indirimleri gibi çeşitli özendirme önlemleri alınmıştır. Bu düzenlemelerle uzun yıllar başarılı sanayi politikaları yürütmüş ve organize sanayi bölgeleri aracılığıyla geri kalmış bölgelerde yeni sanayi merkezlerinin oluşturulmasını sağlarken, büyük kentlerde ise sanayinin kent dışında geliştirilmesi sağlanmıştır (Eyüboğlu 2005).

İngiltere'de sanayi bölgeleri kuruluşu iki değişik tipte gerçekleşmektedir. Birincisi, sanayi bölgelerinin kuruluşu için uygun arazi sağlandıktan sonra, sanayi kuruluşlarının, bu bölgedeki yerleşimlerini düzenleyen fiziki planların hazırlanması ve hazırlanan plan uyarınca alt yapı inşaatının gerçekleştirilmesi şeklindedir. İkinci tip uygulama ise yeni kurulan kentlerle birlikte geliştirilen organize sanayi bölgeleri şeklindedir. 'Sanayi Bölgesi' fikrinin ilk ortaya atıldığı Kuzey Amerika'da uygulamalar daha geç başlamış ancak daha özgür bir ekonomik anlayışın hâkim olması, bu fikrin daha çabuk benimsenmesine neden olmuştur. Amerika'daki OSB'ler temelde '*Sanayi Parkı'* olarak adlandırılmaktadır. Başlıca amaçları ise bir plan çerçevesinde belli bir alanın geliştirilerek alt bölümlere ayrılıp sanayi yerleşmelerine sunulmasıdır. Böylece dışsal ekonomiler yaratılarak sanayiler büyük kentlerin yakınında toplanacaktır. Ayrıca yeterli pazarın, işgücünün ve hammaddenin bulunduğu küçük kentlerin de çevresinde toplanarak sanayi için çekim gücü olan alanlar sağlanmıştır (Eyüboğlu 2005).

ABD'de sanayi bölgeleri federal devletin güdümü olmaksızın ortaya çıkarken, 1951 yılından sonra federal hükümet politikaları sanayi parkı uygulamalarını belli

boyutlarda etkilemiş, özellikle yeni sanayi yerleşmelerinin ülke düzeyindeki dağılımında stratejik bir rol oynamıştır. Sanayi bölgeleri çoğunlukla kar amacı gütmeyen örgütlerce oluşturulmuştur. Amaç istihdamın, ücretlerin, ticaretin, hizmetlerin ve vergi gelirlerinin artırılması noktasından hareketle sanayileşmenin bütün olarak yaratacağı olumlu etkilerden yararlanmaktır (Eyüboğlu 2005).

İtalya'da organize sanayi bölgeleri uygulamaları 1917'de başlamıştır. 1957 yılında İtalya'da organize sanayi bölgelerinin sayısı 22'ye ulaşmıştır. 1957 ve 1959 yıllarında Güney İtalya'yı geliştirmek amacıyla çıkarılan kanunlarda, devlet tarafından yapılacak yardımlar ve tedbirler de bir düzene bağlanmıştır. Buna göre '*cassa'* adlı devlet kuruluşu tarafından konum yeri olarak organize sanayi bölgelerini seçen sanayi kuruluşlarına, toplam yatırım tutarlarının %6'sı oranında bağış yapılmıştır. Yatırımları belli bir düzeyi aşan entegre ve grup yatırımlarında bağış miktarı iki katına çıkarılmıştır. Ayrıca bu tür yatırımlara yatırımlar toplamının 1/4 oranında düşük faizli kredi sağlanmıştır (Erdoğan 2005).

Gelişmekte olan ülkelerde OSB'ler düzenli şehirleşmeyi teşvik etmek ve bazı sanayi alanlarında faaliyette bulunan orta ve küçük işletmelerin daha sağlıklı gelişimini sağlamak, bir arada daha iyi üretim imkânları sunmak ve bu sanayilerin planlı ve programlı yerleşimini temin etmek için bir teşvik yolu olarak değerlendirilmiştir. Sanayinin özellikle kalabalık şehir merkezlerinden daha uygun alanlara yönlendirilmesini sağlamak amacıyla kullanılan bir devlet politikası haline gelmiştir.

Erken dönemde sanayileşme hareketine başlamış olan ve gelişmişlik düzeyine ulaşan ülkeler, geri kalmış ülkelerde bol miktarda bulunan hammadde ve enerji kaynaklarını kendi çıkarları için kullanmaktan çekinmemiştirler. Bu ülkelere kendi ülkelerinde üretilmiş tüketim mallarını satarak aynı zamanda ekonomik yönden de kendilerine bağımlı kılmışlardır. Gelişmiş ülkeler, gelişmemiş ülkelerde bulunan hammadde ve enerjiye, teknoloji ekleyerek üretimlerini bu ülkelerde yapmaya başlamışlardır. Böylece gelişmekte olan ülkelerde de organize sanayi alanları oluşmaya başlamıştır (Eyüboğlu 2005).

Gelişmekte olan ülkelerde planlı kalkınmayı kalkınma yöntemi olarak belirleyen ülkeler gelişmemiş bölgelerindeki kaynakları harekete geçirmek, bölgeler arasında dengeli kalkınmayı sağlayabilmek, işsizliği önlemek böylece ülkedeki sanayi gelişmesinin ortaya koyduğu sosyal maliyetleri, bu bölgeler açısından en aza indirmek

amacıyla, sanayinin ülkenin gelişmemiş bölgelerine kaymasını gerekli görmüşlerdir. Sanayinin gelişmemiş bölgelere kaymasını sağlamak için ise destekleme ve teşvik olanakları, gelişmiş ülkelerin olanakları kadar çok değildir. Bu konuda Hindistan ve Porto Rico gibi gelişmekte olan ülkelerdeki sanayinin gelişiminden söz edilebilir. Hindistan'da organize sanayi bölgeleri bir yandan küçük sanayi işletmelerini organize ederek verimliliğini arttırmak, desteklemek, diğer yandan düzensiz gelişme ve kentleşmeyi önlemek amacıyla uygulamaya konmuşlardır. Hindistan'da bulunan 120 organize sanayi bölgesinin çoğu nüfusu 100.000'den az yerleşim merkezlerinin yakınlarında oluşturulmuştur (Eyüboğlu 2005).

Hindistan'da OSB'lerin kuruluş amaçları; çalışma koşullarının iyileştirilmesi yoluyla verimliliğin arttırılması, küçük işletmelerin kendi aralarındaki yatay ve dikey olarak geliştirecekleri ilişkilerle oluşan dışsal ekonomilerden yararlanmaları, kooperatifçilik ruhunun gelişmesine yardımcı olunmasıdır. Ayrıca, girişimcilerin birleşme yoluyla güç kazanmaları, sanayideki düzensiz gelişmeleri belli bir disiplin altına alarak, sanayinin gelişmesine doğru yön verilmesi ve ekonomik olarak az gelişmiş yörelerde, özellikle kırsal alanlarda sanayinin geliştirilmesinin özendirilmesidir. Porto Rico'da uygulanan sanayi bölgeleri politikası ise ülke dışındaki yabancı sermayeyi yurt içine çekmeye yöneliktir. Bu programla 1950–1959 arasında 564 yeni sanayi bölgesi kurularak 41.500 kişiye iş olanağı sağlanmıştır (Eyüboğlu 2005).

Organize Sanayi Bölgeleri'nin ilk ortaya çıkışından günümüze kadar geçen yüzyılı aşkın sürede sanayinin gelişmesini sağlayan, verimliliğini artıran, ürünün kalitesini yükselten, maliyetleri düşüren bir sanayileşme metodu olarak uygulanmıştır. Organize Sanayi Bölgeleri birçok gelişmiş ülkede, sanayileşmenin kalabalık şehir merkezlerinden daha uygun alanlara yönelmesini sağlamak amacıyla uygulandığı bir devlet politikası niteliğine dönüşmüştür (Gürbüz 1970, Ardoğan 1983).

OSB'lerin bölgesel kalkınmaya katkısı üç önemli kanal aracılığıyla olmaktadır (Çağlar 2006):

1. *OSB'lerin kuruluşundaki asıl amaç olan sanayileşmenin yol açtığı olumsuz etkilerin üstesinden gelinmesi; çevreye duyarlı düzenli kentleşmenin sağlanmasıdır.*

2. *Üretim faaliyetlerinin verimli bir şekilde yürütülmesi için gerekli olan çok sayıdaki kamu hizmetinin girişimcilere ulaştırılabilmesidir. İmarı ve altyapı bağlantıları*

tamamlanmış arsaya erişim, izin ve ruhsatların verilmesi, altyapı hizmetlerinin nitelikli ve ucuz olarak sağlanması bu işlevin unsurları arasındadır.

***3.** Benzer faaliyetlerde bulunan firmaların aynı coğrafi yerleşke içinde bulunması sonucu birbirleri üzerinde olumlu etkiler oluşturmalarıdır.*

Şehirleşme ve sanayileşme ilişkilerini düzenlemek açısından önemli olan Organize Sanayi Bölgeleri, sanayi birikimlerinin; çevrede yaratacağı olumsuz etkileri denetleyebilmek, daha kolay ve ucuz üretim yapmalarını sağlamak ve daha düşük maliyetli altyapı hizmetlerinden yararlanmak bakımından büyük imkânlar sunmaktadır. Ayrıca Organize Sanayi Bölgeleri, küçük ve orta ölçekteki sanayi işletmelerini teşvik ederek gelişmelerine ortam sağlanması bakımından da ülke kalkınmasına önemli bir katkıda bulunmaktadır. Organize Sanayi Bölgelerinin yatırımcılara ucuz arsa, hazır altyapı, ulaşım kolaylıkları ve haberleşme imkânlarını sağlamak özelliği, "*bölgesel gelişme*" ve "sanayinin yaygınlaştırılması" politikasına da uygun bir araç olarak kullanılmasını mümkün kılmaktadır (Çezik ve Eraydın 1982, Özgüç 2000, Damalı 2002).

OSB'lerin temel öğeleri şöyle sıralanabilir: Sanayi işletmelerinin birbirleriyle işbirliği ve uyum içinde üretim yapmaları, söz konusu sanayi işletmelerinin küçük ve orta ölçekli olmaları, fabrikaların planlanmış bir arazi üzerine yerleştirilmeleri, bunların ulaştırma, elektrik, su, kanalizasyon ve sosyal tesisler gibi ortak altyapı hizmetlerinden birlikte yararlanmaları, sanayilerin standart fabrika binaları içinde üretim yapmalarıdır.

OSB'ler bir mekân düzenleme aracı olduğu gibi, aynı zamanda bir gelişme aracıdır. OSB'ler örgütlü, düzenli ve planlı bir yaklaşımın ürünleridir. OSB'ler fabrikaların kurulabilmesi için gereken fiziksel gereksinmeleri karşılarken; sanayi işletmelerinin etkin çalışabilmeleri bakımından da uygun bir ortam sunmakta; bu yolla, sanayi ilişkilerinin birbirini besleyen bir ağ gibi geliştirilmesinde elverişli bir çevre yaratmaktadır. OSB'ler girişimcilere sanayi tesisi kurmaya uygun arazileri göstererek; tarıma elverişli alanların korunmasını sağlamaktadır (Ardoğan 1983).

Sınaî işletmelerin plan ve program yapılmaksızın, şehirlerin belirli yerlerinde kendiliğinden yığılmaya başlamasından sonra sanayi olgusu, özellikle yerleşim alanlarında çevre düzenini bozacak şekilde olumsuz etkiler yapmaktadır. Toplumdaki kirli ve çirkin görüntüsü ile sanayi kuruluşları, insan yararına olmaktan adeta çıkarak insanları rahatsız edici boyutlara ulaşmaktadır. Bu sebeple insanlar, sanayi

kuruluşlarının kendi yerleşim merkezlerinin içinde veya yakınında kurulmasına karşı çıkınca bu tür gelişmeler, sadece ekonomik açıdan değil, mekân düzenlemesi açısından da sanayi bölgelerinin organize edilmesini önemli bir zorunluluk haline getirilmektedir. Bu durum, organize sanayi bölgelerinde kurulacak işletmelerin fiziki bakımdan sıkı denetlenmesine ve bölgenin estetik değer ve çevre güzelliğinin korunması amacı ile yüksek standartlarının uygulanmasına sebep olmaktadır (Özdemir 1990).

Hızlı ve yoğun değişmelere sahne olan yerleşim merkezlerinde, şehirleşmeyi yönlendirmek ve sanayi faaliyetlerinin düzenli gelişmesini sağlamak maksadıyla, organize sanayi bölgesi uygulamalarına gidilmektedir. Çünkü sanayi merkezlerinin, şehirlerin gelişme istikametlerini belirleyen çekici güçlere sahip olduğu bilinmektedir. Sanayi kuruluşlarının dağınık ve birbirinden kopuk olması, şehir planlaması açısından da bir takım sorunlara yol açacağı gibi, yerleşim merkezleri civarında düzensiz ve plansız bir şekilde ortaya çıkan sanayi kuruluşları, pek çok bakımdan çevre sorunlarına sebep olmaktadır. Şehirleşme ve sanayileşme ilişkilerini düzenlemek açısından önemli olan organize sanayi bölgeleri, sanayi birimlerinin çevrede yaratacağı olumsuz etkileri denetleyebilmek; sanayi birimlerinin topluca yer aldığı alanlarda daha kolay ve ucuz olarak üretim yapmalarını sağlamak ve daha düşük maliyetli altyapı hizmetlerinden yararlanmak bakımından büyük imkânlar sunmaktadır (Çezik ve Eraydın 1982).

Bir ülkenin kalkınması ve refah seviyesinin yükselmesi, değişen ve gelişen toplum ihtiyaçlarını karşılayacak üretim birimlerinin artması ve gelişmesi ile doğru orantılıdır. Her ne kadar küçük sanayi işletmeleri, toplumun sürekli artan ve değişen ihtiyaçlarını karşılayacak güce sahip değilse de, Türkiye gibi, gelişmekte olan ülkelerin ekonomileri, daha çok orta ve küçük boy işletmelere dayandığından söz konusu ülkelerin kalkınması, bu işletmelerin geliştirilmesine bağlıdır. İşte organize sanayi bölgeleri, orta ve küçük ölçekteki sanayi işletmelerinin teşvik edilmesi ve geliştirilmesi için önemli bir ortam hazırlamaktadır (Özdemir 1990).

Organize sanayi bölgelerini iki özelliğiyle alt başlıklara ayırmak mümkündür (Eryaşar 1999, Gürbüz 1970, Çezik ve Eraydın 1982):

I) Uygulama şekilleri yönünden organize sanayi bölgesi türleri

Araziyi İyileştirip Girişimcilere Arsa Satan Bölgeler: Bu türe giren organize sanayi bölgeleri uygulamasında, uygun bir arazi parçası bulunarak engebeleri giderilmekte ve çeşitli büyüklükte parsellere ayrılarak hiçbir servis ve hizmet donatımı

yapılmadan girişimcilere satılamaya çalışılmaktadır. Niteliğinde de belli olduğu gibi bu tip bölgeler genellikle arazi sahipleri veya arazi alım satımı ile uğraşan firmalar tarafından belli bir arazinin satışını sağlamak veya hizmet vermek amacı ile kurulmaktadır.

Araziyi İyileştirip Gerekli Hizmet Birimleri İle Donatıp Satan Bölgeler: Bu türün uygulamasında arazi iyileştirildikten başka, bölgeye yerleşebilecek sanayi kuruluşlarına gerekli, yol, su, elektrik, telefon gibi hizmet birimleri de planlanıp inşa edilmekte ve bu birimlerin maliyetler satışa sunulacak parsellerin satış fiyatlarına eklenerek daha çekici hale getirilmiş olan bölge arazisinin daha çabuk ve karlı satılabileceği düşünülmektedir. Bu tür sanayi bölgeleri amaçları kar elde etmek olmayan kamu kuruluşlarınca düzenlendiklerinde ise doğal olarak kar motifi yerini teşvik unsuruna bırakmaktadır.

İyileştirilip Donatılmış Arsalar ile Birlikte Satılık veya Kiralık Fabrika Binaları da Yapıp Satan Bölgeler: Bu türe giren bölgelerde, sanayici firma, bölgeden yer satın alıp kendi tesisini inşa edebileceği gibi bölge yönetimi tarafından daha önce inşa edilmiş bir fabrika binasını da kiralayabilir veya satın alabilir. Sanayici yatırım kararı verdiğinde arazi ile birlikte fabrika binasını da kiralayarak inşaat giderlerinden tasarruf etmekle birlikte, en az bunun kadar önemli olarak da binanın inşası için geçecek zamanı da tasarruf etmiş olmakta ve üretime geçiş süresi kısalmaktadır. İnşa edilmekte olan fabrika binaları en ekonomik ve en çok sayıda ihtiyaca küçük değiştirmelerle cevap verebilecek tipte yapılmakta ve her an için büyütülecek şekilde planlanmaktadır.

II) Kuran ve finanse eden kuruluşlar yönünden organize sanayi bölgeleri

Devlet ve Özel Sektör İşbirliğiyle Kurulan Organize Sanayi Bölgeleri: Özel sektör tarafından kurulan OSB'ler, yatırımcılar ya da arazi sahipleri tarafından kar elde etmek amacıyla kurulan bölgelerdir. Arazi değerini arttırmak ya da daha karlı satış işlemi gerçekleştirmek amacıyla, arazinin ıslahı, alt yapı inşası ve hatta fabrika binalarının inşası söz konusu olabilmektedir. Özel sektör ve kamu kuruluşlarının ortaklasa kurdukları OSB'lerde, yerel yönetimler ile bölgedeki yatırımcı temsilcileri, OSB'nin karar, kurulma ve yönetilmesinde birlikte çalışırlar. Arazi sahipleri arazilerini, yatırımcılar ise paralarını değerlendirmekte; yerel yönetimler de kamusal hedeflerini gerçekleştirmiş olmaktadırlar. Kamu kuruluşlarıyla da yerel yönetimler tarafından kurulan OSB'ler, kalkınma, işsizlik, şehirleşme, çevre sorunları gibi sanayileşmenin yaratabileceği pek çok sosyoekonomik problemin çözülmesi için kamu yararı

düşünülerek düzenlenen kar amacı gütmeyen düzenlemelerdir (Gürbüz 1970, Onat 2002, Damalı 2000).

Sanayi faaliyetleri ele alınan ölçek ne olursa olsun bölgeler ve iller düzeyinde eşit olmayan bir dağılım göstermektedir. Öyle ki, bazı yörelerde sanayi kuruluşları adeta üst üste kümelenirken, bazı yörelerde hiçbir sanayi kuruluşu bulunmamaktadır. Kuşkusuz sanayi kuruluşlarının belli alanlarda toplanması ve sanayi bölgeleri oluşturması, o bölgenin sanayisinde kuruluş yerini belirleyen faktörlerle yakından alakalıdır. Bu faktörlere kısaca kuruluş yeri ya da yer seçimi–konum faktörleri denilmektedir. Kuruluş yeri faktörleri belli bölgelerde sanayi faaliyetlerinin yığılmasına neden olan faktörlerdir. Çok çeşitli olan bu faktörler genellikle birbiriyle ilişki içindedir. Bu nedenle söz konusu faktörleri bağımsız olarak ortaya koymak genellikle mümkün değildir. Bununla birlikte, kuruluş yeri faktörleri her bir sanayi kolunun özelliğine göre değişik özellikler göstermektedir. Sözgelimi, tarımsal hammaddeleri, doğal kaynakları isleyen sanayi kuruluşları ham madde kaynaklarına yakın alanlarda (tekstil, demir-çelik, tas ve toprağa dayalı sanayi gibi), gıda sanayi tüketiciye yakın alanlarda, petrokimya sanayi limanlara yakın yerlerde kurulmaktadır. Öte yandan, girişimin türü de kuruluş yerini etkileyebilmektedir. Stratejik öneme sahip olan bir ürünü üreten ve devlet tarafından kurulan sanayi tesisleri iç kesimlerde kurulurken, çok ortaklı şirketler, şirket ortaklarının arzuları doğrultusunda kendi yörelerinde kurulmaktadır. Özel sektör ise kar marjının en yüksek olduğu alanı kuruluş yeri olarak tercih etmektedir (Damalı 2000, Onat 2002, Okan 2005).

OSB'ler planlanırken, sanayi türlerinin gereksinim duyduğu yeterli büyüklükteki arazilerin sağlanması gerekir. Deneyimler, OSB'lerin en az bir milyon metrekare olması gerektiğini göstermektedir. Kuruluş yeri, bölgede yerleşecek sanayilerin gereksinim duyacağı kadar içme ve sanayi kullanma suyunun temini bakımından da uygun olmalıdır. Aksi halde, su temin için gereksiz yere fazla altyapı yatırımı yapılması zorunluluk haline gelecektir. Bu ise Organize Sanayi Bölgesi'nin tasarruf ilkesine ters düşer. Belli bir bölgede Organize Sanayi Bölgesi kurulurken, konumu bakımından canlılara en az zarar verecek alternatifi seçmek uygun bir davranış olacaktır. OSB'lerin kurulacağı yerin bütün şartları taşıması, kuşkusuz beklenemez. Planlama aşamasında eksikliklerin tamamlanmasıyla da en aza indirilmesi mümkündür. Organize Sanayi Bölgeleri için kuruluş yeri seçiminde özellikle üzerinde durulan kriterleri şu şekilde sıralayabiliriz (Güler 1982).

1. Tarımsal niteliğinin olmaması ya da oldukça düşük olması,

2. Yeterli büyüklükte bir alana sahip olması,

3. Şehir planlarındaki yerinin incelenmiş olması,

4. Sanayici toplum tarafından benimsenmiş olması,

5. Yeteri kadar taşıma gücüne sahip olması ve her mevsim ulaşıma açık bir karayolu veya demiryolundan da yararlanılabilmesi,

6. Çevrede bulunan havaalanı, liman gibi diğer ulaşım tesisleriyle bağlantısının olması,

7.Bölgenin su ihtiyacını karşılayabilecek yer altı ve yerüstü kaynaklara sahip olması,

8. İhtiyacı olan miktar ve güçte enerji temin edilebileceği tesislerden yararlanılabilecek durumda olması,

9. Arazi parçalarının kolay ve ucuza satın alınıp birleştirilebilecek durumda olması,

10. Son elli yıl içinde önemli bir afetten etkilenmemiş olması,

11. Topografik durumunun gerek bölgenin, gerekse sanayi yapılarının kolay ve ekonomik bir şekilde yapımına uygun olması,

12. Eğiminin, kanalizasyon ve drenaj şebekelerinin ekonomik olarak yapımı ve işletilmelerine ve gerekiyorsa demiryolunun inşasına uygun olması,

13. Zemin taşıma gücünün, sanayi yapıların kolay ve ekonomik olarak yapılmasına elverişli olması,

14. Sanayi artıkları ve gazlarının çevre kirlenmesine neden olmadan ortadan kaldırılabilmesi için gerekli koşulları taşıyor olmasıdır.

OSB'ler için kuruluş yeri seçiminde bu kadar titizlikle davranılması zorunluluğu; bölge içinde yer alacak sanayi işletmelerinin sadece konumluk yer seçimi yapacakları gerçeğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda sanayinin belirli bölgelerde toplanması, tarım arazileri dışındaki alanlarda altyapısı hazırlanmış bölgeler oluşturularak ortak maliyet–masrafların minimize edilmesini hedefler. Bu nedenle OSB'ler için kuruluş yeri belirlenirken özellikle tarım dışı arazilerin seçilmesine, hammadde kaynaklarına ve ulaşım ağının yakınlığına özen gösterilmesi gerekir.

OSB'ler sanayinin planlı ve düzenli bir yaklaşımla gelişmesini sağlarken sanayi işletmeleri içinde kuruluş yeri seçiminde tanınan özendirme önlemlerinden başlayıp, tesisin üretim aşamasına kadar uzanan bir seri kolaylıklar sunmaktadırlar (Damalı 2000).

Bu noktada, dünya üzerindeki birtakım ülkelerdeki organize sanayi bölgesi uygulamaların ile hedeflenen amaçlar ve sonuçlarından bahsedilmesi uygun olacaktır.

İngiltere'de organize sanayi bölgesi uygulamaları

Güneyde Mersey Nehri, kuzeyde Irwell Nehri, kuzey ve batısında Manchester Liman Kanalı ile çevrili olan ve 1896 yılında kurulan Trafford Park, dünyadaki ilk Organize Sanayi Bölgesi'dir. Bölge 12. yüzyılın sonlarından beri Trafford Park'ta şirket kuran Trafford ailesinindi.19. yüzyılın ortalarından sonlarına doğru bölge içinde geyiklerin dolaştığı kırsal bir görünüm içerisindeydi. Manchester Gemi Kanalı'nın 1894 yılında açılmasıyla Trafford Parkın ekonomik potansiyeli değişti ve bir Organize Sanayi Bölgesi olarak geliştirilmesine karar verildi. Trafford Park özellikle ağır ve büyük hacimli hammaddelerle Kuzey Amerika'nın ihtiyacı ürünlerin taşınması için oldukça uygundu. 1899 yılında Amerikalı müteşebbis ve mühendis George Westinghouse daha sonra Metropolitan Vickers (Metrovick) olan British Westinghouse'yi kurdu. Westinghouse bilimsel Amerikan üretim yöntemlerini İngiltere'ye getiren kişi olarak bilinir. Üretim akışını kolaylaştıran bir üretim şirketini kuran Westinghouse tüm çalışanlar için bir köy inşa etti. İsimlendirmeden ziyade cadde ve yolların numaralandırması modeli olan Amerika ızgara sistemine uygun 700'den fazla konut ve atölyeler yapıldı, sonra bir okul da eklendi (Süt 2009,).

Manchester'in ilk havaalanı 1911'de yapıldı. Aynı yılda Amerikan araba üreticisi Ford bir fabrika açtı ve üç yıl sonra Ford montaj üretim metotlarının öncüsü olarak takdim edildi. 1914 yılında, Britanya'nın üçüncü limanı ve 50 mil yarıçaplı bölgede 10 milyon insanın yaşadığı bir bölge Trafford Park'ta, elektrik, mekanik, inşaat, un değirmeni, ağaç işleri, plastik, kauçuk işleriyle uğraşan firmalar faaliyet göstermekteydi. Aynı zamanda Trafford Park, Manchester Gemi Kanalı'nın etkisiyle bir gıda üretim ve merkezi haline gelmiştir (Süt 2009).

Trafford Park Birinci Dünya savaşı sırasında hızla gelişti ve Savaş Gereçleri Bakanlığı tarafından savaş için yoğun şekilde kullanıldı. Ancak 1914 yılının sonunda işgücünün üçte birinin savaşa katılması, Trafford Park'ta ciddi boyutlarda kalifiye

eleman sıkıntısına yol açtı. 1920 ve 1930'lardaki ekonomik durgunluk sırasında iş hacmi önemli oranda azaldı. Bu olumsuz duruma rağmen yeni fabrikalar da bir yandan açılmaya devam etti ve Afrika Ülkeleri, Avustralya, Rusya, Kanada gibi ülkelerden 1000'nin üzerinde işçi çalışmaktaydı (Süt 2009).

Trafford Park yerel ekonomi için ve 1930'lu yılların sonlarında ülke savaş tehdidi altında olduğu için ulusal ekonomi çok önemliydi. Trafford Park'taki fabrikaların büyük bir bölümü çabucak savaş için üretime dönüştürebilmekteydi. İkinci Dünya Savaşı sırasında Trafford Park'ta çalışan işçi sayısı 50 binden 75 bine yükseldi. 1940 ve 1950'li yıllarda iş hacmi korundu ancak 1960'lıyıllarda iş hacminde ilk düşüş baş gösterdi. Örneğin General Electrik Company, Lancashire Dynamo'nun yönetimini aldı ve 1967 yılının sonunda fabrika kapatılmıştır (Scott 2001).

İngiltere'de 1939 yılında, özellikle başta Galler ve İskoçya'da olmak üzere, 6 sanayi bölgesi kurulmasına ilişkin "Özel Gelişme Alanları ve İlerleme Kanunu", 1945'te çıkarılan ve özel alanların gelişimiyle sanayinin İngiltere genelinde dağıtımının denetimini öngören "Sanayi Dağılımı Kanunu" ve 1947'de yürürlüğe giren "Kent ve Bölge Planlaması Kanunu" organize sanayi bölgelerinin gelişiminde etkili olmuştur (Bayülken ve Kütüoğlu 2012)

Hükümet 1979 yılında Trafford ve Salford'un yerel yöneticilerine Trafford Park'ta yer almak isteyip istemediklerini sordu. Bu fikre konseyin bazı şüpheleri olsa da güçlü bir yerel destek vardı. Yatırım bölgeleri için ilk tepki 1981 yılında geldi ve birkaç yeni firma Trafford Park'a taşındı. Bölgedeki gelişmeyi yeniden sağlamak amacıyla 1987 yılında Trafford Park Gelişim A.Ş. kuruldu. Şirketin ilk yılında Trafford Park'taki işçi sayısı25 binden 40 bine yükseldi. Trafford Park'ta şimdi hafif sanayi ve perakendeci firmaları faaliyetini sürdürmektedirler. Trafford Park zaman zaman yavaşlama seyri gösterse de yıllarca büyüme yönünde bir gelişme gösterdi ve Manchester'daki istihdam üzerinde olumlu etki yaptı. 1960 ve 1970'li yıllarda Manchester Gemi Kanalı'nın öneminin azalmasına bağlı olarak Manchester kıyısının kapanması bölgenin iktisadi yapısına olumsuz etki yaptı. Son yıllarda M62 ve M60 motor yollarının yapımının tamamlanmasının Manchester Gemi Kanalı benzeri bir işlev görmesiyle bölge hareketlendi ve dünya ile olan bağlantısı güçlendi. 1939 yılı öncesinde İngiltere'de Organize Sanayi Bölgeleri büyümeye, firmaların üretimine ve bölgenin gelişimine önemli katkıda bulunan ve 1939 yılına kadar 285 bin kişiye istihdam

sağlayan Trafford Park, günümüzde de önemli bir OSB olma konumunu devam ettirmektedir (Scott 2001).

Amerika Birleşik Devletleri'nde organize sanayi bölgesi uygulamaları

İlk sanayi bölgesi 1899 yılında Chicago'da "Clearing Industrial District" adıyla özel sektör tarafından kurulmuştur. ABD'deki sanayi parklarının temel amacı; çeşitli hizmetlerden, iş ilişkilerinden, ulaşım ve finansman kolaylıklarından ve eğitilmiş insan gücü açısından dışsal ekonomiler yaratarak, sanayileri büyük kentlerin yakınında toplamaktır. Kentlerin gelişmesiyle sanayi alanları şehirlerin içerisinde kalmasına neden olmuş, yeni sanayi bölgesi için varoşlar tercih edilmeye başlanmıştı. Pazar, işgücü ve hammadde bakımından avantajlı olan küçük şehirler kısa zamanda gelişme göstermişlerdir. Ayrıca yeterli pazarın, işgücünün ve hammaddenin bulunduğu küçük kentlerin çevresi de sanayi için çekim gücü olan alanların arasına girmiştir (Ardoğan 1983).

ABD'de İkinci Dünya Savaşı yılları ve sonrasında sanayileşmeyle birlikte Sanayi Parkları önemli ilerlemeler göstermiştir. Bunda, federal devletin konuya eğilmesinin rolü de etkili olmuştur. ABD'de sanayi bölgelerinin gelişimi federal devletin güdümü olmaksızın ortaya çıkmış, fakat 1951 yılından sonra federal hükümet politikaları sanayi parkı uygulamalarını belli boyutlarda etkilemiş, özellikle yeni sanayi yerleşimlerinin ülke düzeyindeki dağılımında stratejik bir rol oynamıştır (Eyüboğlu 2005).

1957'de yapılan bir araştırmaya göre ABD'de 302 sanayi bölgesi olduğu saptanmıştır. Bu sayının %70'i kar amaçlı özel grupların kontrolü altında (özellikle demiryolu şirketleri, toprak sahipleri v.b.) %24'ü kar amacı gütmeyen toplum örgütlerinin kontrolü altında (ticaret odaları, kalkınma komisyonları v.b. tarafından) gerçekleştirilmiş %6'sı ise yerel hükümetler tarafından yapılmıştır. ABD'de ayrıca 225 tane yabancı ticaret bölgeleri ve binlerce teşebbüs bölgeleri faaliyetlerine devam etmektedir. Ayrıca Montgomery'de dört sanayi parkı ile bir havalimanı bulunmaktadır (Mazlum 1990).

1970 ve 1990'lıyıllarda Amerika Birleşik Devletleri'nde Organize Sanayi Bölgeleri'nin gelişiminin beklenenden fazla olması, günümüzde birçok atıl ve tam kapasiteyle kullanılmayan Organize Sanayi Bölgeleri'nin ortaya çıkmasına neden oldu. ABD'de Organize Sanayi Bölgeleri'nin eleştirilen bir yönü de tarıma uygun toprakların

sanayi bölgelerinin kullanımı için ayrılarak, tarım kesiminin gelişimine yaptığı olumsuz etkidir. Kar amaçlı özel gruplardaki girişimciler, genellikle götürdükleri hizmet ve servislerde karlarını gözetirler. ABD uygulamasının bir özelliği de, sanayi bölgelerinin önemli bir bölümünün kâr amacı gütmeyen örgütlerce oluşturulmuş olmasıdır. Bu örgütlerin amacı; istihdamın, ücretlerin, ticaretin, hizmetlerin ve vergi gelirlerinin artırılması noktasından hareket ederek, sanayileşmenin bir bütün olarak yaratacağı olumlu etkilerden yararlanmaktır (Onat 2002, Eyüboğlu 2005).

Hindistan'da organize sanayi bölgesi uygulamaları

Yetersiz sermaye kaynakları, modern teknolojileri gerektiği gibi kullanabilme yeteneğinin kısıtlı olması, modern pazarlama ve üretim yöntemlerinin gelişememesi, eğitimli işgücünün yeterli düzeyde olmaması gibi nedenlerle küçük sanayi işletmeleri, Hindistan'da ekonomik sıkıntılarla baş başadır. Bu durumu aşabilmek için devletin bu tür küçük sanayi işletmelerine bizdeki gibi beşer yıllık programlarıyla yardım elini uzatması hedeflenmiştir. Hindistan da faaliyet gösteren 120 adet Organize Sanayi Bölgesi birçok kenarlarında gelişi güzel bir şekilde faaliyet gösteren firmaların düzensiz gelişimini kontrol altına almak ve ekonomik açıdan az gelişmiş kırsal yörelerde sanayinin kalkınmasına yardımcı olmak gibi temel amaçlarla ortaya çıkmıştır (Ardoğan 1983).

Hindistan hükümeti daha Organize Sanayi Bölgeleri'nin ilk kurulma aşamasında yatırımcıların fikrini alarak Organize Sanayi Bölgeleri'nin nerede kurulacağına birlikte karar vermekte, elektrik, su, nakliye, fabrika kurulumu ve vergisel konularda ne gibi avantajları olacakları konusunda karşılıklı fikir alışverişinde bulunmaktadır**.** Hindistan hükümeti Organize Sanayi Bölgeleri'nin gelişimini hızlandırmak amacıyla, satış vergisi, satın alma vergisi, gümrük vergisi, elektrik kullanım vergi muafiyeti gibi desteklerin yanı sıra firmalara teknik açıdan da yardım etmektedir. Ayrıca devlet ihtiyaç duyduğu ürünleri, firmaları desteklemek amacıyla büyük bir hassasiyetle Organize Sanayi Bölgeleri'nde faaliyet gösteren firmalardan almaktadır.

Hindistan'da faaliyet gösteren OSB'lerden biri olan Kalamassery Organize Sanayi Bölgesi hükümetin yol gösterici işlevi ile özel sektörün bir araya geldiği, başarılı bir Organize Sanayi Bölgesi örneğidir. Kalamassery Organize Sanayi Bölgesi'nde kimyasal maddeler, gıda ürünleri, tarım makineleri, web hizmetleri, ambalaj, parfüm,

doğal ağrı giderici ve vücut kremi gibi çeşitli ürün üretilip, genellikle AB ve ABD başta olmak üzere dünyanın birçok ülkesine satılmaktadır (Eyüpoğlu 2005).

Malezya'da organize sanayi bölgesi uygulamaları

Malezya'da Organize Sanayi Bölgeleri 1960 yıllarında kurulmaya başlanmıştır. Malezya'da imalat sanayi üretiminin çoğu organize sanayi bölgelerinde gerçekleşmektedir. Organize sanayi bölgelerinin ana hedefleri arasında sanayileşmenin sosyal–ekonomik amaçlarını gerçekleştirmek, arazilerin sistematik şekilde tasnif edilmesi, sanayi faaliyetlerini merkezi bir çerçeveye oturtmak, illegal sanayileri engellemek ve bu suretle sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmek gelmektedir. Bunun yanısıra, ortak altyapı ve hizmet donatılarının paylaşımını hızlandırmak ve bu suretle işletmelerin bireysel maliyetlerini azaltmak hedeflenmektedir. Ticaret, ulaştırma, bankacılık ve finans pazarlama gibi diğer ekonomik sektörlerle bağlantı sağlanması yoluyla sanayi kuruluşlarının ekonomik bakımdan gelecek vaat etmelerini teşvik etme ve son olarak da az gelişmiş bölgelerde ekonomik faaliyet yaratılarak dengeli bir büyümeyi sağlamayı amaçlamaktadır (Süt 2009).

Malezya'da organize sanayi bölgeleri uygulamaları, ihracat yönelimli büyüme sürecinin bir parçası olarak teşvik edilmektedir. Malezya'da devletin ekonomik kalkınma için kurduğu işletmeler, liman idareleri ve yerel yönetimler tarafından geliştirilen toplam 222 özel ekonomik bölge ve serbest ticaret bölgeleri yer almaktadır. Özel girişimler Malezya'da organize sanayi bölgesi kurabilme ve işletme hakkına sahiptirler. Ülkede özel nitelikli 63 adet organize sanayi bölgesi bulunmaktadır (Bayülken ve Kütükoğlu 2012). Malezya hükümeti girişimcilerin tek başına organize sanayi bölgelerini kurmaları ve bunları işletmelerini ya da ilgili kamu kuruluşlarıyla ortak girişimlerde bulunmalarını teşvik etmektedir. Malezya'da her ne kadar organize sanayi bölgelerinin kurulması işlemi merkezi hükümet tarafından üstlenilmişse de, kamu kuruluşlarının organize sanayi bölgelerinin geliştirilmesine doğrudan katılımının süreç içerisinde fiili olarak azaltılması da düşünülmektedir.

Malezya'da faaliyet gösteren büyük ölçekli şirketler, organize sanayi bölgelerine tanınan vergi teşviklerinden yararlanmak için bu bölgelerde de işletim faaliyetleri gerçekleştirmektedirler. Organize sanayi bölgelerinde arsaların satın alma veya kiralama ücretleri, söz konusu bölgenin kurulduğu yere göre değişmektedir. Malezya'da organize sanayi bölgelerine sağlanan teşvikler, yerel hükümetlere göre değişmektedir. Ancak

Malezya'da sanayi projelerinin kabul kriterlerine ilişkin hükümetin yayınladığı bir dizi rehber bulunmaktadır (Süt 2009).

İtalya'da organize sanayi bölgesi uygulamaları

İtalya'da ilk sanayi bölgesi 1904'te Napoli'de kurulmuş olmasına rağmen gelişmesi gecikmiştir. Kuzey İtalya ile Güney İtalya'nın gelişme durumları da birbirinden farklılık göstermektedir. Bu farklılık 100 yıllık süre içinde giderek daha da arttı. İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde bu dengesizlik önemli boyutlara ulaşmıştı. İtalyan Hükümeti bu dengesizliği ortadan kaldırmak amacı ile Güney İtalya Sandığı'nın kurulmasına karar verdi. Sandık 123. 000 kilometre kare üzerine yayılan yedi bölgeyi kapsayan, sanayi bakımından az gelişmiş ve ekstantif tarım usullerine sahip, gelir ve hayat seviyesi düşük bir bölgeyi kapsamaktadır. Güney İtalya Sandığı'nın amacı bölgede yapılan kalkınma çalışmalarını teşvik, finanse ve kontrol etmek, canlandırmaktır (Gündüz 2006).

İki dönem olarak ayrılan sanayi bölgelerinin kurulması süreci 1917–1957 ve 1957 sonrası olmak üzere ayrılmaktadır. 1917–1957 yılları arasında Catania, kuzey ve güney İtalya'da olmak üzere toplam 23 sanayi bölgesi kurulmuştur.1957 yılından önce kurulan Sanayi Bölgeleri, Ticaret Odaları, Belediye, Sanayici Birlikleri gibi yarı özel yarı kamu niteliğindeki kurumların öncülüğünde kuruldu.

1957 yılında başta güney İtalya'da olmak üzere yeni sanayiler oluşturulması ve geliştirilmesi amacıyla yerel toplulukları ve bireysel girişimcileri teşvik edici kararlar alındı. Bu kararlara bağlı olarak sanayi bölgesi için gerekli olan arazi önce istimlâk edilmekte, sonra girişimciler için gerekli alt yapı ve hizmetler sağlandıktan sonra satılmaktaydı. İtalya'da Organize Sanayi Bölgeleri'nin geliştirilmesi için üretim vergisi ve yerel vergilerden 10 yıl muafiyet, 99 yıl kiralama, fabrika inşa maliyetlerinin yarısının karşılanması, gelir vergisinden 5 yıllık muafiyetler geliştirilmiştir (Gündüz 2006).

Sanayi bölgeleri, İtalyan sanayi yapısının en özgün ve önemli unsurlarından birini teşkil etmektedir. İtalyanca "*distretto''veya* çoğul olarak "*distretti''şeklinde* ifade edilen, İngilizce "*district*" olarak isimlendirilen İtalyan Sanayi Bölgeleri, ihtisaslaşmış üreticiler ve bu üreticileri tüm üretim zinciri boyunca tamamlayan unsurların bir araya toplandıkları üretim merkezi olarak tanımlanabilir (Süt 2009).

2.3.2 Bölgesel ekonomiler ve yeni sanayi odakları

Türkiye'de var olan sanayi kuruluşları ağırlıklı olarak belirli yörelerde toplanmışlardır. Bugün sanayi açısından en önemli merkez İstanbul Metropoliten Alanıdır. İmalat sanayinin büyük bir bölümü, İstanbul ve yakın çevresinde yer almaktadır. İzmir, Ankara ve Bursa başta olmak üzere bazı büyük kentler sanayinin belirli ölçüde geliştiği kentler olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan, küreselleşme sürecinde yerel ekonomik kaynaklara dayanan birtakım Anadolu kentlerinin de uluslar arası piyasalara mal sattığı ve küresel piyasalara eklemlendiği görülmektedir (Keyman ve Koyuncu 2010). Bu süreçteki kentler üretimdeki kümelenme ve parçalanmaya dayalı olarak yeni sanayi odakları sadece sanayinin yayılmasını sağlamanın ötesinde aynı zamanda kendi potansiyel ve birikimlerine güvenerek küresel ölçekte dolaşan sermayeden pay alma yarışındaki kentler olarak öne çıkmaktadır (Eraydın 2002).

Türkiye'de sanayi dağılımı özellikle metropoliten bölgelerde öne çıkmıştır. Bunlardan ilki İstanbul metropoliten merkezi ve bunun doğu uzantısını oluşturan Kocaeli ve Sakarya illerindeki yerleşmeler ve batı uzantısında ise Tekirdağ'dır. Bunun yanı sıra Bursa coğrafi olarak bu gelişmenin dışında kalsa bile İstanbul sanayinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. İkinci olarak önemli olan metropoliten bölge ise İzmir metropoliten alanı çevresinde yer almaktadır. Manisa ve Aydın bu bölgenin bir parçası olarak yer alırken, Denizli ise İstanbul merkezli bölgede yer alan Bursa gibi İzmir'le mekânsal olarak ayrı fakat işlevsel olarak bütünlük göstermektedir. Ankara her ne kadar önemli bir sanayi merkezi olmasa da özellikle Kırıkkale uzantısı ile ele alındığında önemli bir yer teşkil etmektedir. Son kümeleşme ise Çukurova bölgesinde görülmektedir. Adana metropoliten bölgesi batıda Tarsus Mersin aksında genişlerken, doğuda kesikli de olsa İskenderun ve Antakya'ya uzana geniş bir gelişme söz konusudur. Burada tanımlanan kümeler 1971 yılında toplam sanayide çalışanların %67'sine istihdam yaratırken, 1995 yılında bu değer %72'7'ye ulaşmıştır. Sadece İstanbul 1971'de istihdamın %44,6'sını karşılarken bu oran 1995'de %48,4'e ulaşmıştır. Bu yerleşmelerin dışında Eskişehir, Gaziantep, Samsun, Konya ve Kayseri gibi çevresinde yer alan yerleşmelere de hizmet sunumu açısından önemli olan bölgesel merkezler vardır. 1970'lerden bu yana genel eğilim mevcut sanayi kümelerinin toplam içindeki ağırlıklarının giderek arttığı yönünde olduğu gözlenmiştir. Buna rağmen bazı dönemsel farklılıklar gözlemlenmektedir (Eraydın 2002, Keyman ve Koyuncu 2010).

1971–1982 döneminde sanayideki işyeri ve istihdam artışının ağırlıklı olarak ülkenin gelişmiş yörelerinde gerçekleştiği görülmektedir. Doğu ve Güneydoğu bölgesi sanayinin en az büyüme oranına sahip bölgeleri olarak karşımıza çıkarken metropoliten merkezlerin çeperinde ve çevresinde yer alan yerleşmelerin sanayi açısından çekici odak noktaları haline gelmeye başladığı görülmektedir. Bu odak noktalarından yakın merkezlere doğru yayılma sürecinde önem kazanan üç bölge göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki İstanbul çeperinde yer alan Tekirdağ, Sakarya ve Bursa'dır. Bu bölgeler yeni alan taleplerine koşut olarak ortaya çıkarken Bursa'nın geçmiş dönemlerdeki sanayi deneyimi ve potansiyeli gelişimi hızlandırmıştır. Alanda yer alan organize sanayi bölgeleri ve yerel sanayi potansiyeli bu süreci desteklemiştir. Giderek zamanla Kocaeli ve Gebze bölgesi de gelişerek alanın doğu bölgesini de çekici hale getirmiş, Bursa'da giderek işlevsel olarak İstanbul'la bütünleşmiştir. İkinci kümelenme İzmir metropoliten alanı çevresinde görülmektedir. 1970'li yıllarda Manisa, Denizli, Afyon, Isparta, Burdur ve Muğla'da sanayi gelişimi hızlanırken Manisa'nın ucuz arsa temini ve bu alanda kurulan organize sanayi bölgesi bu süreci hızlandırmıştır. Üçüncü küme ise Ankara ve çevresidir. Özellikle Yozgat, Çankırı, Çorum, Niğde, Nevşehir ve Kırşehir'de oldukça hızlı bir sanayileşmenin varlığından bahsedilebilir (Eraydın 2002, Keyman ve Koyuncu 2010).

1983–88 döneminde bunalım koşullarının üstesinden gelinmeye çalışıldığı ve sanayi üretiminin yılda 6,8 ve sanayide istihdamın yılda 2,8 oranında arttığı gözlenmiştir. 1983 yılında ortaya çıkan yeni ticaret rejimi ve liberalleşme eğilimleri ile birlikte sanayi sektöründeki öncelikler yeniden tanımlanarak dış dünyada rekabet gücü olan dokuma ve hazır giyim gibi emek yoğun sektörler ön plana çıkmaya başlamışlardır. Emek yoğun olan bu sektör İstanbul metropoliten alanının yeniden canlanmasını gündeme getirerek hızla nüfus çekmesine neden olmuştur. Bu nedenle İstanbul dışına kayan sanayi yeniden İstanbul içinde yoğunlaşmaya başlamıştır. 1990'larda ise metropoliten alanda arsa ve emeğin kısıtlı olmasından ötürü bu kez yurt dışına yönelik olarak gelişen sanayi kolları Trakya'ya doğru yönelmiştir. 1980'li yıllarda İstanbul dışında Türkiye'nin dış dünyaya açılan ikinci kapısı olan İzmir ve çevresinin de toplam sanayi içindeki payı giderek artmış, Ankara'da iç piyasaya yönelik olarak gelişen sanayi aynı eğilimi gösterememiştir. Aynı durum Adana ve çevresi içinde geçerli olmuştur. Yine bu dönemde Kayseri, Gaziantep, Konya, Samsun ve Eskişehir gibi bölge merkezleri de gelişimine devam ederken Samsun gerileme göstermiştir. 1970–1982

döneminde toplam sanayi içinde payını artıran diğer iller, 1983–1988 döneminde payları azalmıştır. Buda 1970'lerde benimsenen sanayi yaygınlaşma sürecinin tersine döndüğünü göstermiştir. Bu da iç piyasaya yönelik olarak çalışan sanayi kümelerinin dış piyasaya açılımında ne kadar zorlandıklarının bir göstergesi olmuştur (Eraydın 2002, Keyman ve Koyuncu 2010).

1980 yılına kadar bütün sanayi odakları az gelişmiş yöreler için planlanmış olan ve kamu kurumları tarafından sağlanan özel teşvikler ve finansal destek programlarından, yani teşvik tedbirlerinden aynı oranda faydalanmışlarıdır. Ancak, uzun bir el sanatları geçmişi, küçük ölçekli üretimdeki deneyim ve çeşitli mekanizmalarla sağlanan destekler bu yörelerdeki firmaların metropollerde yerleşik olan üretim birimleri ile rekabet edebilmelerini sağlayamamışlardır. 1980 öncesi yeni sanayi odaklarının daha çok yerel piyasaya ve Anadolu'da ki göreli düşük gelir gruplarına hizmet ettikleri bir dönem olmuştur. 1980 sonrası hükümetin dışsatıma yönelik kalkınma politikaları ile birlikte dış ticaret sermaye şirketlerine yönelik yeni teşvikler tanımlanmıştır. 1990'lı yılarda büyüklük sınırının düşürülmesi ile birlikte küçük işletmelerde teşviklerden yararlanmaya başlamıştır. KOSGEB için bilgi, teknoloji, kalite ve yaratıcılığa dayalı yeni bir rol tanımlanmıştır. Geleneksel teşvik araçlarından olan ve büyük sanayi birimlerine alt yapısı geliştirilmiş arsa sunan Organize Sanayi Bölgeleri ile küçük ve orta ölçekli sanayilere altyapı ve üstyapı konusunda destek veren Küçük Sanayi Bölgeleri uygulamalarına yaygınlık kazandırılmıştır. Bu süreçte küçük ve orta ölçekli firmalarında öneminin farkına varılmıştır (Eraydın 2002).

1980'lerin sonunda firmalar rekabet güçleri konusunda bazı sorunlarla karşılaştıklarında, uzmanlaşmış üretim birimlerinin ve bunlar arasında üretim ağlarının oluşması sanayi kümeleri içinde yer alan firmalara birçok konuda üstünlük sağlamıştır. Her şeyden önce ilk olarak örgüt içi öğrenme süreçlerinden yararlanmışlardır. Teknoloji ve yenilik üretim süreci içinde firmalar bu öğrenme sürecinden faydalanmıştır. Birbirini tamamlayan üretim birimleri arasında daha sıkı bir ilişki olduğu gözlenmiştir. İkinci olarak lider firmalar büyüme sürecinin ilk aşamalarında, büyüme güdüsünün yaratılmasında ve taklit etme açısından oldukça önemlidir (Eraydın 2002).

1990'ların ortalarına gelindiğinde, sanayi kümelerindeki firma ve çalışan sayısının sürekli artmasına karşın, var olan yerel üretim ağlarının teknolojik yetkinliğinin artması ve rekabet gücünün yenilenmesi açısından yeterli olmadığı

anlaşılmıştır. Yoğun yerel ilişkiler ve mevcut ürünlerin mevcut süreçler içinde üretim, firmaların uluslararası pazardaki yerini zedelemiştir. 1997–1999 döneninde Güneydoğu Aysa ve Rusya'da başlayan bunalım Türkiye ekonomisinin performansını da etkilemiş ve yeni oluşan sanayi kümelerinde bunalımın etkilerinin izleri görülmeye başlanmıştır (Eraydın 2002).

Türkiye'de ki sanayi odakları deneyimi belirli yörelerin birikimlerini koşulların uygun olduğu dönemlerde uygun bir zamanlama ile başarılı bir gelişme sürecinde kullanabildikleri ve hızlı bir gelişme ivmesi yakaladıklarını göstermektedir. Buna rağmen, bu süreçte de sorunlar yaşanmıştır. Koşullara uyum sağlamak için ve rekabet gücünü elde etmede ve bunu devam ettirmede sürekli olarak yenilik yapmayı ve yeniden yapılanmayı zorunlu kılmıştır. Zaman içerisinde de bunu başaranlar veya başaramayanlar arasında kopukluklar meydana gelmiştir. Bu nedenle ilk aşamada sağlanan başarının sürekli olabilmesi için değişen koşullara ayak uydurabilmeli, kendini yenileyebilmeli ve yeniden yapılandırabilmelidir (Eraydın 2002).

2.3.3. Kümelenme

"Endüstriyel küme modeli ya da "Sanayi Odakları Oluşumu" son 15 yılın keşfi olarak ortaya çıkmıştır. Sistem Uzak Doğu dışında Asya topraklarında henüz yeni olmakla beraber Avrupa ve bilhassa Amerika kıtalarında ülkelerin bölge ekonomisi ve ulusal ekonomik kimlik oluşturması anlamında önemli görevler üstlenmektedir. Özünde mekânın kuramsallaştırılması ilkesinde hareket eden yapı, küresel dünyada "yerellik" vurgusu yapmaktadır. Aynı coğrafi alan üzerinde bir üretim alanına ait tüm temel ve yan sanayinin kurumsal bir kimlik ve her türlü ticari ve yönetsel alt yapı (eğitim, hukuk, lojistik, dış ticareti kolaylaştırıcı anti bürokratik kamu desteği vs) ile güçlendirilmesi olarak ortaya çıkan endüstriyel küme yapıları bugün farklı coğrafi alanlar üzerinde – birbirinden uzak olsa dahi– benzer üretim etkinliklerine yerel kimlik kazandırma ve kuramsallaştırma gayreti içindedir (Taşdemir 2004).

İmalat sanayinde bölgelerin bir veya birden fazla sanayi dalı üzerinde yoğunlaşması, firmaların birbirleriyle olan girdi çıktı ilişkilerine ve aynı bölge içinde yer alan firmaların ve kurumların birbirleriyle etkileşimlerine bağlıdır. Bölgelerin uzmanlaşması, aynı bölgede faaliyet gösteren firmaların ve genelde de bölgenin tümünün rekabet gücüyle oldukça yakından ilişkilidir. Türkiye'de var olan sanayi kümelerine yönelik farklı çalışmalar yapılmıştır.

Türkiye'de sanayinin bölgesel dağılımın belirlenmesi amacıyla yapılan çalışmalar, imalat sanayinin özellikle dört bölgede yoğunlaştığını (İstanbul, İzmir, Ankara ve Adana) ve bu dört bölgenin imalat sanayinin toplam istihdamın %73'ünü oluşturduğunu ortaya koymuştur. Bu dört sanayi bölgesinin yanı sıra, Çorum, Denizli ve Gaziantep gibi yeni gelişen bazı sanayi odaklarının varlığından bahsedilebilir. Yenilikçi sanayi grupları içinde ağların dışsallıkları ve firmaların performansını ölçmede Türkiye'de yer alan üç farklı sanayi odağı üzerinde çalışmıştır (Denizli, Çorum ve Ankara). Yapılan çalışmalarda her üç ilinde farklı sanayi kümeleri oluşturduklarını ortaya konmuştur. Denizli tekstil sektörü üzerine uzmanlaşırken, Çorum makine sektöründe gelişmiştir, Ankara ise teknoloji ve bilgi yoğun aktivitelerin gelişmesi için önemli girişimlerde bulunulmuştur. Ankara özellikle makine elektronik, savunma sanayi ve yazılım üzerine uzmanlaşmıştır. Denizli havlu ve bornoz kümesini ve Ankara ile çevresinde mobilya kümesinin önemine dikkat çekmekte ve bu iki kümenin uluslar arası rekabet gücü bakımından yüksek potansiyele sahip olduğu söylenebilir. Bursa, Denizli, Gaziantep ve Ankara çevresindeki bazı merkezler (Yozgat, Çankırı, Çorum, Niğde, Nevşehir, Kırşehir) ile Kayseri, Gaziantep, Konya, Samsun ve Eskişehir de önemi yükselme eğiliminde olan sanayi merkezleridir (Eraydın 2002, Keyman ve Koyuncu 2010).

Sanayi kümelerinin belirlenmesi konusunda yapılmış olan bir başka çalışma ise, Türkiye'nin rekabet avantajı (CAT) projesidir. Bu proje kapsamında, turizm kümesi (Sultanahmet, Fethiye, Kuşadası); tekstil ve hazır giyim kümesi (Çorlu); inşaat ve seramik kümesi ile Ankara ve İstanbul'da enformasyon teknolojisi kümeleri incelenmiştir. Türkiye ekonomisinin 1990 ve 1996 girdi–çıktı tabloları birbiri ile girdi–çıktı bağlantıları bakımından en fazla ilişkide bulunan sektör kümelerini faktör analizi ile belirlemiştir (Akgüngör, 2006, Lenger 2008).

Bir başka çalışmada ise sanayinin bölgesel dağılımın ve bölgesel uzmanlaşmanın zaman içinde nasıl ve hangi yönde ve hangi unsurlara bağlı olarak değiştiği, imalat sanayi istatistikleri kapsamında irdelenmiştir. Bu çalışmada Türkiye'de imalat sanayinde bölgesel uzmanlaşma ve sanayi yoğunluğunun nasıl geliştiği, sanayide yoğunluğa neden olan unsurlar, girdi-çıktı ilişkileri bağlamında var olan sanayi kümeleri ve bölgesel dağılımı incelenmiştir (Akgüngör ve Falcıoğlu 2005, Akgüngör 2006). Eraydın ve Köroğlu ise çalışmalarında yenilik, network oluşturma ve yeni sanayi

kümeleri başlığı altında Türkiye'de yer alan sanayi kümelerinde network özellikleri ve yerel yenilik üretimi yapabilirliğini incelemişlerdir (Eraydın ve Köroğlu 2005).

Endüstriyel gruplarda öğrenme sürecini ve sektörel yapının oluşumunu Karaman örneği üzerinden irdeleyen bir çalışmada ise; 1980'lerden itibaren hızla bir büyüme sürecine giren Karaman'ın önemli özelliğinin büyüme yılları sırasında bir ilçe olmasını belirten Mercan, Karaman'ın gıda sektöründe potansiyel bir küme özelliği taşıdığını belirtilmiştir (Mercan 2004).

Ege Bölgesi'ndeki sanayi bölgelerini inceleyen bir başka çalışmada, sanayi kümelerinin oluşturulabilmesi için mukayeseli üstünlüğün bulunduğu sanayi dalları belirlenmeye çalışılmıştır. Ege Bölgesi içerisinde de özellikle Manisa, Aydın ve Denizli illeri üzerinde durulmuştur. Bunun nedeni olarak da Ege Bölgesi içindeki en çok istihdamın sağlandığı, katma değerin yaratıldığı ve en çok firmanın olduğu iller olması öne sürülmüştür. Yapılan çalışma da İzmir ve Manisa'nın benzer üretim sanayi yapısına sahip olduğu ve her iki ilde de ağırlıklı olarak gıda, makine ve teçhizat, meşrubat sanayinde yoğunlaştığı gözlenmiştir. Denizli'de tekstil sanayinde yoğunluk dikkat çekmiştir. Bu noktadan hareketle söz konusu illerde adı geçen sanayilerde sanayi kümelerinin kurulmasının Ege Bölgesi kalkınma planı için öncelikli başlangıç noktası olması önerilmiştir (Kumral ve Değer 2004).

Bölgesel kalkınmada büyük önem taşıyan firma rekabetçiliği ve sanayi kümeleri oluşumunun desteklenmesinde, sosyal ve ekonomik faktörlerin yanı sıra mekânsal özelliklerin de bu sürecin desteklenmesinde oldukça önemli bir yer tuttuğu gerçektir. Özellikle küme oluşumunda mekânsal yakınlığın kritik bir rol oynadığı göz önünde bulundurulursa, mekânsal düzenlemelerin de bu süreçte en az sosyal ve ekonomik faktörler kadar önemle ele alınması gerekmektedir. Bu bağlamda, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için, özellikle giriş bariyerlerinin firma gelişiminde önemli bir yer tuttuğu göz önüne alınırsa, organize sanayi bölgeleri gibi altyapısı hazır, teşviklerle desteklenmiş, organize olmuş, önemli sanayi gruplarını da içinde barındıracak şekilde düzenlenmiş bölgelerin firma kümeleşme eğilimlerini oluşturma da önemli bir planlama aracı olarak kullanılabileceğinin altını çizmek gerekmektedir. Bu noktada bu çalışma, mevcut organize sanayi bölgesinde yer alan sanayi kümesinin özelliğini ortaya koyarak, bu süreç içerisinde içinde bulunduğu ilin sanayi kümesi özelliği ile nasıl bir paralellik gösterdiği ve bu süreçte kümeleşme oluşumuna etkisi irdelenecektir. Elde edilen

bulgularla sanayi kümelenmeleri için planlamanın ne tür araçlarla bu noktada devreye gireceğini ve sağlayacağı avantajları ortaya koyacaktır.

1970'li yıllar ve sonrası, dünya ekonomisinde ve kalkınma coğrafyasında önemli yapısal değişimlerin meydana geldiği, teknoloji, üretim ve yönetim gibi alanlarda hızlı değişimlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu değişimler sonucunda ulus altı ölçeklerde tanımlanan bölgelerin öneminin artmasıyla ekonomik ve sosyal yapıların temel öğesi olarak bölgeyi gören yaklaşımlar artmıştır. Bölgenin anlamı değişirken bölgesel politikalardaki yaklaşımların da dünyadaki değişimlere paralel olarak yeniden şekillendiği ve değiştiği de gerçektir (Kayasü ve Yaşar 2004).

20. yüzyılın son çeyreğinde belirginleşen ve küreselleşme kavramı ile ifade edilen yeni küresel ekonominin en önemli özelliklerinden biri, farklı mekân birimleri arasında giderek artan karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin ortaya çıkmasıdır. Günümüzde ekonomi, klasik olarak algılandığı biçimden farklı olarak ölçeğini ulusaldan, küresel alana taşımıştır. Büyüyen ve coğrafi anlamda ulusları aşan boyutta hareket alanı genişleyen ulus-ötesi şirketler: dünya ticaretini ve üretimin mekânsal dağılımını yönlendirmektedir. Bu değişimler incelendiğinde 1970'ler, hem ulusal hem de yerel ekonomilerin iktisadi, siyasi ve toplumsal yapılarında meydana gelen değişimler için önemli bir dönüm noktası olmuştur. 1970'lere kadar göreli olarak ekonomilerin yönetiminde etkin olan ulus-devletler, 1970'lerden sonra ekonomi yönetimindeki etkinliğini büyük ölçüde yitirmeye başlamıştır (Özaslan 2004).

Küreselleşme ve yerelleşme süreçlerinin önemli oranda arttığı 1970 sonrası yeni bir döneme girilmiştir. Ekonomik, siyasal, sosyal epistemolojik ve estetik bakış açıları ve vurguları değişmekle beraber küreselleşme süreci ile birlikte yeni dönemi tanımlamada birçok kavram üretilmiştir. Yeni dönem tanımlamalarında kavramsal çeşitliliğe rağmen özde bu yaklaşımların hepsi büyük benzerliklere sahiptir.

İmalat sanayinde, küresel fabrika olgusunun ortaya çıkması küreselleşmiş bir üretim biçiminin ilk habercisi olurken, bir dizi mal ve hizmetlerin üretimi, dünya genelinde mekândan mekâna göç ederken, sermaye, bilgi ve emeğin hareketliliğinde de bir hızlanma eğilimi görülebilmektedir. Bu süreçte, coğrafya veya mekân ortadan kalkmadığı gibi, küreselleşen bir dünya ekonomisinde daha da önem kazanmaktadır. Çünkü küreselleşme, coğrafik farklılıkları ve mekânların üretimdeki uzmanlıklarını gün geçtikçe ön plana çıkarmaktadır. Küreselleşme farklı yerel, bölgesel ve ulusal

ekonomilerin bütünleşme süreci hızlandırdıkça, büyük kent ve bölgelerden oluşan mozaikler sahneye çıkmaktadır. Bu özel nitelikli ekonomik yığılmalar, 1970'lerin sonunda ortaya çıkan yenidünya sisteminin coğrafik temellerini oluşturmaktadır. Bu kent-bölge mozaiklerinin içsel ve dışsal ilişkileri ile onların karmaşık büyüme dinamikleri, araştırmacı ve siyasi karar organları için önemli ve bir o kadar da ilginç sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Günümüzdeki küreselleşmede, kent ve bölgeler, bir ağın düğümleri konumunda bulunmaktadır. Bir bakıma kent ve bölgelerin ilişkileri, firmalar arasındaki ilişkilere benzetilebilmektedir (Marın 2004).

1970'li yıllar sonrasında küreselleşme süreci ve ulusla piyasaların artan ölçüde dışa açılması, hem Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, hem de gelişmiş merkez ülkelerde önemli ölçüde yapısal ve mekânsal dönüşümleri de beraberinde getirmiştir. Dünya ölçeğindeki yeni işbölümünde ulus-devletler bir bütün olarak kendi başlarına yeterli bir ekonomik aktör olma niteliğini ve işlevini yitirirken, mekânsal yapılar dinamiklere uyumlu bir biçimde yeniden şekillenmektedir. Zira yeni dönemde ortaya çıkan küresel kentler ve yeni kentler hiyerarşisi ile yeni sanayi odakları ve endüstriyel mekânlar hiyerarşileri, ulus-devletlerin sınırları içinde olsa dahi onu aşan bir iktisadi örgütlenme içerisinde işlev görmektedir. Küreselleşen dünya ekonomisinin yeni hizmet ve sanayi merkezlerinin sembolleri olan dünya kentleri ve sanayi odakları, sadece kendi ülkelerine değil, yeni küresel iş bölümünde tüm dünyaya mal ve hizmet üreten merkezler olarak öne çıkmaktadır. Bir yandan ticaret ve üretim faaliyetleri küreselleşirken: diğer yandan sanayi birimlerinin ortak coğrafyalarda kümelenme ve toplanma dinamikleri de hızlanmıştır. Sanayinin yapısal değişiminde yaşanan gelişmelerin, sanayinin örgütlenme biçimini ve mekânsal dağılımını etkilediği ve yeniden biçimlendirdiği açıktır (Özaslan 2004).

Sanayi odaklarının nitelikleri; "*küçük ve orta boy işletmelerin yaygınlığı ve ortak bir coğrafyada kümelenme, sektör hatta ürün bazında uzmanlaşma, firmalar arası yoğun ağ-şebeke tarzı ilişkilere dayalı olarak yatay entegrasyon, rekabet ve işbirliğinin ortak çıkarlar temelinde dengelenmesi, ortak mekanın da biçimlediği paylaşılan bir sosyal–kültürel kimlik, iktisadi mübadele tarzları ile sosyal ilişki ve etkileşimlerin iç içe geçtiği bir sosyal–endüstriyel sistem, ortak hizmetleri sağlayan sanayi destek birimleri, aktif yerel yönetimler ile genel anlamda yerel bazda dışsallıkların ve kapsam ekonomilerinin oluştuğu dinamik bir ortam"* olarak özetlenebilir (Özaslan 2004).

Genel anlamda sanayi odakları, ekonomik, sosyal ve mekânsal faktörlerin yoğun bir biçimde iç içe geçtiği bir bütün olarak nitelendirilmektedir. Sanayi odaklarının ortaya çıkışındaki ana neden üretim örgütlenmesindeki değişimdir. Yeni üretim örgütlenmesi standart mal üretimi yapan büyük ölçekli firmaların yeniden yapılanmasını gerektirirken, belirli bir üretim dalında yoğunlaşmış küçük sanayi birimlerinin olduğu yöreler ve merkezler yeni üretim biçimi için daha uygun olanaklar sunmaktadır.

Sonuçta, genel anlamda ekonominin, özelde de sanayinin yeniden yapılanma süreci, üretimin ve istihdamın coğrafyasını önemli ölçüde etkilerken, iktisadi faaliyetlerin uluslar ve ulus altı mekân birimleri arasındaki dağılımı da değişmiş ve yeni bir dünya işbölümü oluşmaya başlamıştır. Savaş sonrası dönemin temel yapıtaşları olan dikey olarak örgütlenmiş hiyerarşik firma yapıları, küresel rekabet ortamında düşey ayrışma ve esnek uzmanlaşma süreci yaşarken düşey ayrışma olgusu, esnek KOBİ'lerin ve aralarındaki ilişkilerinin artmasına neden olurken, daha da önemli bir sonucu ise yerel düzeyde kümelenme ihtiyacını doğurmuştur. Sanayi örgütlenmeleri ve firma yapıları değişirken sanayinin coğrafi dağılımı da değişim göstermiş yeni sanayi odaklarının ortaya çıktığı gözlemlenmiştir (Özaslan 2004: 66–93). Yeni sanayi odaklarının ortaya çıkışında ve başarısındaki faktörler sıralanırken genelde üretim örgütlenmesi, uzmanlaşma düzeyi, belirli konularda bilgi birikimi, yaratıcılık gücü ve teknoloji geliştirme kapasitesi gibi bölgelerin üretim ve birikim koşulları tanımlanmaktadır. Bu yeni kavramsal çerçeveye göre yeni üretim örgütlenmesinin geçmiş dönemde öne çıkan yöre ve merkezler dışında yeni mekân arayışları söz konusu olup, bu yeni üretim mekânlarından biri sanayi kümeleridir (Eraydın 2002).

Bölgesel ekonomik gelişme üzerine olan son dönem akademik yazınında, özellikle sanayi gelişimlerinde ve kalkınmaya etkisinde endüstriyel kümelerin oluşumunun önemi üzerine büyük bir vurgu yapılmaktadır. Küreselleşme ile birlikte, bölgesel ekonomik gelişmede her ne kadar mekânsal sınırlamaların önemi kalmamış gibi gözükse de bugün hala yer seçimi oldukça önemlidir. Özellikle sanayi gruplarının oluşumu ve getirdiği avantajlar, firmaların toplanması küresel ekonomide giderek yer seçimin önemini bir kez daha ortaya koymuştur (Malmberg ve Maskel 2002).

Özellikle bölgesel ekonomik farklılıkları teşvik etmede, bölgesel ekonomilerin ulusal ekonomilerden dünya ticaretinde ve refah yaratma odağında daha çok göze çarpmaya başlamasında önemli olduğu gözlenmiştir. Aynı zamanda, artan küresel ekonomik bütünleşmenin kendi kendine bölgesel ve yerel uzmanlaşmayı geliştirmede

rehberlik ettiğini de ifade eder. Düşük ulaşım masrafları ve ticari bariyerler ile yerel dışsal ölçek ekonomilerinden faydalanmak için benzer firmalar toplanmaktadır. Bu ve benzer nedenlerden ötürü,'bölgesel ekonomilerin yeniden ortaya çıkışı', 'dünya ekonomisinin lokalizasyonu' ve 'bölgesel ekonomilerde küresel mozaiğin' artması belirli politik ve akademik çevrelerde moda olmaya başlamıştır. Endüstriyel kümelerin ciddi bir şekilde ele alınmasının başlıca iki nedeni vardır. Birincisi; kümeleşme ekonomik coğrafyada araştırılan bütün her şeyin oldukça merkezindedir. Endüstriyel kümeleşme analizi, yakınlık, mekân, çevre gibi temel kavramları ve ekonomik coğrafyadaki araştırma için tüm odaksal noktaları içerir. İkincisi, OECD dünyası içinde son yıllar da kümeleşme–temelli politikalar giderek endüstriler ve bölgesel politika alanında temel seçenek olarak görülmektedir (Malmberg ve Maskel 2002).

Endüstriyel kümeler 'bilgi ekonomisi' ve 'yeni ekonomi' kavramlarıyla ilişkili olarak adlandırılmaktadır. OECD yenilikçi kümeleri ulusal ekonomik gelişimin sürücüsü ve ulusal rekabetçiliği destekleyen bir temel araç politikası olarak görmektedir. "Kümeleşme olgusu" ilk kez 19. yüzyıl sonlarında Alfred Marshall tarafından ele alınmış, "kümelenme modeli" ise 20. yüzyıl sonlarında Michael Porter tarafından uluslar–arası rekabet stratejilerinin değerlendirilmesi ekonomik kalkınmada kullanılan bir yöntem olarak yeniden anlamlandırılmıştır (Porter 1990).

Son yirmi yıldan fazladır ekonomik coğrafyacılar yerel endüstriyel uzmanlaşma, mekânsal ekonomik yığılma ve bölgesel kalkınma çalışmalarına ağırlık vermiş ve ekonomik, sosyal ve kurumsal süreçleri içereni tanımlamaya çalışmıştır. Bunlar '*endüstriyel bölgeler'*, '*yeni endüstriyel mekânlar'*, '*bölgesel üretim kompleksleri*', '*neo–Marshallian çekirdekler*', '*bölgesel yenilik çevreleri*', '*ağ bölgeleri*' ve '*öğrenen bölgeleri*' içermektedir (Martin ve Sunley 2003).

Kümeleşme kavramının tanımsal eksikliğinin çok olması popüler olması için önemli bir nedendir. Bununla beraber, kümeleşme kavramının tanımsal ve kavramsal elastikiyeti pozitif bir boyut olarak görülmesine rağmen, geniş çaplı örneklere ve yorumlara izin vermesinden ötürü bir problem olarak düşünülebilmektedir (Colgan ve Baker 2003).

Kümeleşme kavramı ve nedenleri üzerine son dönem akademik yazınında birçok tanımlama yapılmış ve farklı teoriler ortaya atılmıştır. Porter kümeleşmeyi şu şekilde tanımlamıştır: kümeleşme, ilgili sanayilerde ki birbirine bağlı şirketlerin, firmaların,

uzmanlaşmış tedarikçilerin, servis sağlayıcılarının ve rekabet eden, fakat işbirliği yapan belirli alanlardaki ortak kuruluşların (örneğin üniversiteler, standart ajanslar, ticari kuruluşlar) coğrafi olarak toplanmasıdır (Porter 1990).

Bu tanımlamada iki önemli konu vardır. Birincisi, küme halindeki firmaların bir şekilde birbirine bağlı olmasıdır. Endüstriyel kümeler, birleşmiş kurumlar ve birbirine bağlı firmalar tarafından oluşmuştur. Bağlantılar hem dikey (satış ve satın alma) hem de yataydır (tamamlayıcı ürünler ve servisler, benzer uzmanlaşmış girdilerin kullanımı, teknolojiler ya da kurumlar ve diğer bağlantılar). Bu bağlantıların birçoğu, sosyal ilişkileri ve ağları içermekte olup firmalarla ilişkili olarak gerekli faydaları ürettikleri söylenebilir. Özetlenirse, kümelenme coğrafi konuma dayalı olarak ekonomik ilişkiler temeline dayanan bir ağ–network oluşturmaktadır (Porter 1990).

İkincisi ise, endüstriyel kümelerin birbirine bağlı firma gruplarının coğrafi olarak yakınlığının olmasıdır. Bu yakınlık, kuruluş–oluşum, performans ve kümeleşme açısından önemli role sahiptir (Porter 1990).

Diğer taraftan, üniversite merkezli kümeler, üniversite bağlantısı olmayan kümeler, geleneksel sanayi kümeleri ve yüksek teknolojili kümeler olmak üzere farklı kümelenme modelleri vardır. Bu çerçevede, sanayi kümelerini yıldızla, potansiyel yıldızlar, ana üs ve doğrudan araştırmacı olmak üzere dört farklı boyutta ele almak mümkündür (Colgan ve Baker 2003);

Endüstriyel küme kavramı aynı zamanda kümenin bulunduğu endüstriyi destekleyen bölgedeki firmalar arasında işbirliğini özendirici uzmanlaşmış altyapı içeren bir düzeni nitelemek için de kullanılmaktadır. Endüstriyel küme modeli iktisadi anlamda sadece sınaî kümeyi oluşturan firmalar arasındaki dinamik ilişkiyi ve ağı değil, aynı zamanda hükümet ile diğer destekleyici, eğitim, sivil toplum örgütleri arasındaki etkileşimi de temsil etmektedir. Bugün endüstriyel küme içinde yer almayan şirketlerle karşılaştırıldığında, bulundukları bölgeye uluslar arası alanda rekabetçi avantajları ve yüksek refah düzeyini yakalamalarında önemli katkılar sağlayan birçok başarılı endüstriyel küme oluşturulmuştur (Altay ve diğerleri 2004).

Bir endüstrideki kümeleşme çeşitli yollarla başlayabilir. Firmaların uzman, nitelikli işgücü kullanımı, uygun bir yerleşim yeri, bol doğal kaynaklar, gelişmiş bir altyapı veya üniversiteler bünyesinde yapılan akademik araştırmalar firma gruplarının kendi aralarında kümeler oluşturarak büyümelerine yardımcı olmaktadır. İşletme

yetkililerinin aralarındaki yüz yüze iletişim de endüstriyel küme gelişiminde ve bu sürece ilişkin koşulların yaratılmasında yardımcı olmaktadır (Altay ve diğerleri 2004).

Kümelerdeki aktivitelerin belirli bir grubu küme içinde ki firmalar arasında ve firma içinde ne yapıldığını ve böylelikle ne öğrenildiğini etkilerken, nasıl şeyler yapıldığını ve nasıl öğrenmenin yer aldığını tanımlayan, küme içindeki kurumlardır. Nitekim benzer ve tamamlayıcı aktiviteleri üstlenen firma grupları kümeler arasında farklılaşır, böylece kurumlarda farklılaşır. Farklı aktivitelerden her biri, farklı kurumsal sonuçlarda artan kendi öğrenme moduna sahiptir (Altay ve diğerleri 2004).

Sanayi kümeleri; coğrafi olarak yatay ve dikey ilişkilerde yakın firmalardan oluşur. Bunlar iş gelişimi için paylaşılmış bir gelişimsel vizyon ile yerleşmiş girişimi destekleyici altyapıyı içerir ve belirli bir pazar alanında rekabete ve ortaklığa dayanır. Sanayi kümelerini klasik sanayi bölgelerinden ayıran kümelerin karakteri ve organizasyon yapılarıdır. Sanayi kümeleri bölgelerden farklı olarak firmalardan oluşur ve bir firma gibi davranır. Ayrıca kümeyi oluşturan tüm yapılar arasındaki işbirliği ve işbölümü sanayi bölgelerine göre daha kuramsaldır. Daha da önemlisi kümeler, yaşayan, öğrenen ve değişen çevre koşullarına adapte olabilen organizasyonlardır (Taşdemir 2004).

Endüstriyel kümelerin örtük bilgi, motivasyon ve informal öğrenme gibi yerel nitelikte küçük ve sürekli yeniliklerin kaynağı olan, daha sonra da birikimsel etkileri nedeniyle içsel teknolojik gelişmeleri yaratan unsurları da beraberinde getireceğini belirtmiştir. Böylece sahip olduğu endüstriyel kümeleri destekleyerek onları geliştiren bölgeler diğer bölgelere nazaran rekabetçi avantajlar yaratma sürecinde önemli ölçüde ileride olacakları düşünülmektedir (Porter 1990). Yaratılan ağ sayesinde çevresindeki iktisadi sorunlar ve bunların nedenleri ile ilgili daha sağlıklı bilgiler edinen kamu kuruluşları, sivil toplum örgütleri ve diğer destekleyici kuruluşlar hizmetlerini daha etkin bir şekilde sürdürebileceklerdir. Örneğin endüstriyel kümelerin ihtiyaçları ve sorunları konusunda bilgi alan kalkınma plancıları bölgede yer alan endüstrilerin durumunu da dikkate alarak geniş bir perspektif çerçevesinde bölgenin ileriye dönük kalkınma stratejisini oluşturabileceklerdir (Altay ve diğerleri 2004).

Mevcut yazında küçük firmaların niteliğine göre iki tip sanayi odağı tanımlanmaktadır. Bunlardan birincisi geleneksel sanayi kollarında ortaya çıkan odağı tanımlarken, ikincisi ise Silikon vadisi tipi ileri teknolojinin odaklandığı sanayi

mekânlarıdır. Sanayi odaklarının gelişme merkezlerini diğerlerinden ayıran iki önemli özelliği bulunmaktadır. Birincisi, yerel düzlemde gerçekleşen üretimin uluslararası piyasalara yönelmesi ve rekabet gücüne erişmesi, ikincisi ise buluşçuluk ve yaratıcılık kapasitesidir. Bunlar belirli yörelerde görülen sanayi kümeleri ile sanayi odakları arasındaki en önemli farklardır. Bu bölgelerin en önemli nitelikleri üretim örgütlenmesine ilişkindir. Sanayi odakları belirli konularda uzmanlaşmış, üretim ilişkilerinin birbiri ile yoğun olduğu özel ürün türlerine yönelik olan sanayilerin sağladığı ivme ile gelişen mekânsal birimler olarak tanımlanır. (Eraydın 2002).

Esnek üretim örgütlenmesi ile ortaya çıkan sanayi odakları, küresel ekonomik sistemle bütünleşen yerel üretim ağlarından oluşurken, yerel kurumlar, yerelde izlenen politikalar ve mekanizmalar bu yeni sistemin gereği önem kazanır (Yılmaz 2005).

Kümeleşmenin Yatay Boyutu: Kümelenme içindeki ilişki türlerinden birisi "yatay" ilişkidir. Firmalar bu ilişkiler kapsamında, ortak çıkarlarını ilgilendiren alanlarda, hem rekabet hem de işbirliğinin gerektirdiği ikili amaçlar doğrultusunda hareket ederler. Bu ilişkiler zaman içerisinde karşılıklı fayda elde etmek için, ortak faaliyetleri yürütme aşamasına kadar gidebilir. Benzer aktiviteleri üstlenen ortak yer seçmiş firmalar küçük olsa bile, seçilen her bir çözümde farklılığın olduğu bir durum içinde kendini bulmaktadır. Bu nedenle bu firmalar gözlemlenebilmeli ve karşılaştırılabilmelidir. Ortak koşulları, fırsatları, tehditleri paylaşmak firmaları güçlendirmekte ve her bireysel firmanın zayıflığı, sahipleri, işçileri ve kar elde etmek isteyen küme içindeki başka herkesi yönetmede kolayca görülmektedir. Ortak yer seçimi, kümeleşmenin yatay boyutunun yanında gelişmiş mümkün olan ilişkinin oldukça becerikli, kolay bulunamayan ve karışık bilgisini elde etmek ve anlamak için firmalara bir araç sağlar (Maskel 2001).

Sanayi toplanmalarının iyi bilinen birçok örneği açık bir şekilde kümeleşmenin yatay boyutuna dayanmaktadır, çünkü onlar aynı sanayi içinde işlem gören çeşitli firmalardan oluşmuştur. Sanayiler normal olarak son çıktı içinde benzerliğin temeli üzerine tanımlanmaktadır: yani, benzer mal tiplerini ya da servisleri üreten firmalar aynı sanayiye ait olarak tanımlanmaktadır. Benzer çıktı üreten firmalar –esas itibariyle- aynı pazarda yarışmaktadır. Her ne kadar kümelerin düşey boyutundaki firmalar iş ortakları ve işbirlikçi olsalar da, yatay boyut temelde rekabetçiliği ve rekabetçileri oluşturmaktadır.

Kümeleşmenin Dikey Boyutu: Küme içinde, birbiriyle rekabet halinde olan firmalar, tedarikçiler ve müşteriler, destek veren kuruluşlar, eğitim kuruluşları ve kamu kuruluşları gibi aktörler birbirleriyle etkileşim halindedir. Bu aktörler arasındaki etkileşimin en tipik örneği, bir firma ile tedarikçileri ve müşterileri arasındaki ilişkidir. "Dikey" olarak adlandırılan bu ilişkiler ya yüzeysel ya da bilgi paylaşımı ve karşılıklı güvene dayanan gerçek "ortaklık" ilişkileri olabilir (Yılmaz 2005)

Kümeleşmenin dikey boyutu, girdi/çıktı ilişkileri ile birbirine bağlı firmaların oluşumudur. Uzmanlaşmış tedarikçiler ve kritik müşteriler, bir kere kurulduğunda, özel fırsatların var olmasıyla kümelerde cazip hale gelmiştir. Kümeleşmenin dikey boyutu görev bölüşümü yapılarak da geliştirilebilir (Maskel 2001).

Bazı firmalar, sahip olduğu ya da diğerlerine benzemeyen belirli karlı yeteneklerini geliştirebildiğine inandıkları yere giderek, bazı özel süreçler üzerinde yoğunlaşacak, dolayısıyla da kümeleşme yatay boyuttan dikey boyuta doğru hareket edecektir. Bazı ayırıcı yetenekler, bir kere geliştiğinde, devam eden bir yaparak öğrenme süreciyle değeri artacaktır. Çünkü böylece firmaların düşey boyutu gelişmekte ve firmalar daha uzmanlaşmaktadır. Dolayısıyla da sorunlara kolaylıkla çözüm bulabilmektedirler. İşin uzatılan bölünmesi bu nedenle küme içinde bilginin gelişimin hızlanmasıyla oldukça ilgilidir. Sabit iş bölümünün derinleştirilmesi sadece pazar genişliğiyle sınırlı değildir, aynı zamanda bilgi asimetrileri ve koordinasyon maliyetleriyle sınırlıdır. Bilgi dağılımının faydalı olması için yeniden bir araya getirilmiş olmasına ihtiyaç duymaktadır. Yine firmalar ilerleme için kendi ilgili planlarını yapmada işbirliği yapmaya ihtiyaç duymaktadır (Maskel 2001).

Uluslararası düzlemde 80'lerin ikinci yarısından itibaren coğrafi alanın (mekânın) kuramsallaştırılması ve alanın ekonomi üzerinde "coğrafi olarak yeniden üretilemez çevresel avantajlar" sağlaması yaklaşımının ortaya çıkmasıyla birlikte mekânsal örgütlenmede yer seçimi ve seçili alanda konumlanma biçiminin rekabet avantajları yaratacağı fikri kuvvetlenmiştir. Bu yaklaşım geleneksel yer seçimi kuramlarının dışında yeni bir değerlendirme olarak ortaya atılırken rekabet üstünlüğünün ancak kuvvetli yerel süreçlerle sağlanabileceği fikri, yerellik–küresellik kavramlarını bağdaştırmayı hedef almıştır. Küreselleşmede başarıyı yerel koşullara bağlayan bu yeni yaklaşım, "ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğü" yerine, bölge ve kent düzeyine inen rekabet gücü tanımlaması yapmaktadır. Birbiriyle ticari nitelikli karşılıklı bağımlılık ilişkisi içinde olan firmaların tüm kamu ve teknolojik alt yapının sağlandığı

alanlarda, söz konusu coğrafyanın koşullarına uygun endüstri kolunda ana ve yan sanayi ve en önemlisi yenilik üretmelerini sağlayan bütünlük sanayi odağı "küme modeli" adını almıştır (Taşdemir 2004, Özaslan 2004).

Endüstriyel küme yapıları aynı endüstrinin aynı ya da farklı coğrafyalarda birbirleriyle ilişkilenmesi ve aynı bölge içinde bir sanayi kolunun tüm ana ve yan unsurlarını içeren firmaların bölge özelliklerine uygun olarak konumlanması olarak dallanmaktadır. Coğrafi konsantrasyon olsun ya da olmasın her iki modelde de amaç, üretim bilgisi üzerinden yenilikçilik sistemi geliştirme, "üretim karakteri" belirlemektir (Taşdemir 2004).

Porter kümeleşme sonucu elde edilen faydaları şu şekilde sıralamıştır (Porter 1990):

Birincisi, üretkenlik kazançları, daha iyi kalite kullanımına erişimden ve küme içindeki servis sağlayıcıları ya da bileşenlerinden daha düşük maliyetli uzmanlaşmış girdilerden ileri gelir. Yerel kaynak daha ucuz olabilir, nedeni en düşük envanter istekleridir, işlem maliyetleri genellikle düşüktür, bunun nedeni de yüksek orandaki güven ilişkilerinin mevcudiyeti ve itibara dayalı ticaretin önemidir. Dışsal kaynağın gerekli olduğu yerde ortak satın almalar maliyetleri daha da düşürebilir. Örtülü bilgi ticareti, formal ya da informal yüz yüze ilişkilerin mümkün olduğu yerde ki şartlar içinde daha olasıdır. Firmalar arasındaki tamamlayıcılıklar, müşterek ihalelerle, antlaşma tekliflerinde ölçek faydalarına ya da üretim ve servislerin ortak pazar oluşturmasına yardımcı olabilir. Araştırma yaparak kamu mallarına erişim ya da yakınlık içinde yerleşmiş teşekküllerin standartlaşması avantaj sağlayabilir.

İkincisi; yenilik kazançları, müşterilerle tedarikçiler arasındaki yakınlıktır, ikisi arasında etkileşimin olduğu yerde yenilikçiliğe rehberlik edebilir. Bilgi merkezlerine yakınlık tasarım, test etme, ve prototip gelişimi ile ilgili etkileşim sürecini fiziksel olarak daha kolay oluşturur, özellikle gerekli bilgi çoğunluğunun olduğu yer kısmen yada tamamen kodifiye bilgiden ziyade örtülü bilgidir. Nitelikli personel kolaylıkla ikmal edilir ve bilgi transferinde anahtar öneme sahiptir.

Son olarak, yeni işletmelerin yenilikçi potansiyel ve market fırsatları ile daha iyi bilginin yakın çevrede mümkün olduğu yerde kolaylıkla oluşturulmasıdır. Yeni firmalar için giriş bariyerleri daha düşük olabilir çünkü yerine getirilmemiş ihtiyaçlarda, üretim ve servis boşluklarında ya da beklenmeyen taleplerde daha açık bir anlayışı söz

konusudur. Yakın çevrede ki girdiler ve hünerler giriş bariyerlerini oldukça azaltır. Bir küme kendi içinde önemli bir ilk pazar olabilir. Yerel halkla benzerlik, risk sermayesi, ya da işletme finansman kaynakları yatırım sürecini hızlandırabilir ya da yeni başlayanlar ve gelişmekte olanlar için risk primlerini azaltabilir. Kümeler dışarıdaki firmaları ve doğrudan yabancı yatırımları da cezp eder. Bu yüzden kümeleşme özellikle bilgi temelli ekonomilerdeki işlerde ekonomik kalkınma etkisi için rehber bir model olmuştur (Porter 1990).

Bölgesinde, aynı sektörde faaliyet gösteren diğer işletmeler ve destekleyici kuruluşlarla güçlü bir işbirliği imkânı elde eden küme üyesi, girdi temininde, bilgi, teknoloji, vb. kaynaklara ulaşmada avantaj elde eder. Aynı zamanda, üretimde uzmanlaşmada, dolayısıyla kalite ve verimlilik artışında üretim maliyetlerinde ölçek ekonomisine ulaşmada, depolama ve pazarlama sürecinde, kredi temininde, ortak altyapı (eğitim, teknoloji, ulaşım, iletişim) kullanımında, nitelikli işgücü temininde, müşteri ve tedarikçi bulmada, toplu ancak esnek örgütlenmeden kaynaklanan maliyet avantajlarına sahip olur (Kayalar 2005).

Bir küme üyesi diğer işletmelerle bir araya gelerek toplu sipariş alabildiği gibi, değer zincirinde birbirini tamamlayıcı üretim yaptığı işletmelerde üretimde işbirliği yaparak stok maliyetlerini de düşürebilmektedir. Üretimde uzmanlaşma sonucu teslimat sürelerini kısaltılabilmekte, o bölgedeki üniversite veya diğer araştırma kurumları ile ortak ARGE projeleri yürüterek yenilikçilik kapasitelerini de arttırılabilmektedir (Kayalar 2005).

Ülke ve bölge bazında da kümeleşme etkin rol oynamaktadır. Şöyle ki bölgelerin rekabet avantajlarına uygun sektörlerde uzmanlaşmalarına olanak sağlanacak politikalarla bir ülkede bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının ve gelir dağılımının dengelenebildiği, gelir ve istihdam olanaklarındaki uçurumların azaltılabildiği görülmektedir. Kümelenme modeli, istihdam, üretim ve ihracat artışı ile ekonomik büyümeyi, olumlu yönde etkileyebilmekte, rekabetçi olunan alanlarda ülkenin uzmanlaşmasını ve uluslararası alanda farklılık yaratmasını sağlamakta, ülkenin yenilikçilik ve üretkenlik seviyesini yükseltmekte, bölgesel kalkınmada önemli rol oynamaktadır (Kayalar 2005).

Kümeler çeşitli yöntemlerle belirli bir sanayinin rekabetçiliğini büyük oranda arttırır. Birincisi, kümeler, hazır uzmanlaşmış tedarikçilerden, becerilerden, bilgiden,

eğitim ve teknolojiden faydalanarak üretkenliği geliştirmede yardımcı olur. İkincisi, kümeler yeni ürünler, yeni süreçler için fırsatları arttırarak ve yerel tedarikçiler ve araştırma kurumlarının tüm alanla buluşturarak yenilik geliştirmeye yardımcı olur. Üçüncüsü, tek başlarına olduklarında yakalayamadıkları, yüksek teslimat miktarları, düzenli arz gerektiren pazar fırsatlarını değerlendirebilir, girdilerde ölçek ekonomilerinden yararlanabilirler. Dördüncü olarak pazarlara giriş engellerini geçebilirler ve başkalarının girişini engelleyebilirler. Ortak altyapıdan, kaynaklardan ve kalifiye çalışan havuzundan yararlanabilirler. Son olarak, kümeler, bankalar ve girişim kapitalleri gibi ihtiyaç duyulan girdilerle, yeni organizasyonlar kurarak, daha iyi sonuçlar alarak ve yeni iş hatlarıyla yeni firmalar yaratılmasıyla yeniliğin ticarileştirilmesini kolaylaştırır.

Küme oluşturma tamamlayıcı yeteneklerle ve ürün zincirleriyle firmaları sınırlamaz. Yarışan firmalar aynı zamanda birlikte çalışırlar. Geleneksel rakiplerin ötesinde işbirlikçi ekonomik düşüncenin oluştuğu yerde daima ortak bir zemin vardır. Başarıya ulaşmada birinci derecede önemli olan aşama ortak zemini tanımlar ve tanılar. İşbirliği, firmaların performansını arttırır. Kümeleşme faydaları temel bazı başlıklar altında şu şekilde sıralanabilir:

1) Pazar alanında daha büyük oranda yer alma: Bir küme olarak işbirliği yapma bireysel firmalara daha büyük firmalardan faydalanma imkanı sağlar ve daha etkileyici bir market imajının parçası olurlar. Buda, küçük firmalara daha büyük organizasyonlara karlı geçişte yardım edebilir ve daha büyük organizasyonlara da çok daha büyük organizasyonlara karlı geçişi sağlar.

2) Maliyet-etkinliğinin paylaşımı ve kaynakların birleştirilmesi: Tüm ölçekteki firmalar kaynaklarını paylaşarak ve birleştirerek fayda sağlayabilir. Üretim kabiliyetleri büyütülebilir ve kaynak kullanımı arttırılabilir, böylelikle kapital rezervlerine yönelik aşırı zorlamalara yer vermeksizin verimliliği geliştirir.

3) Uygun iş gelişiminin paylaşımı ve işleyen maliyetler: Kümeler aynı zamanda belirli iş maliyetlerinin paylaşımını kolaylaştırır. Pazar ücretleri, taşınmaz ve personel maliyetleri, tasarım ve işletim prototiplerinin oluşum ve gelişim maliyetleri, bir web sitesinin ya da e-ticari sisteminin gelişimi ve bakımıyla ilgili maliyetler, bazı küme işlerinin belirli açılardan incelemek için kiralanan danışman maliyetleri gibi.

4) Pazar bilgisinin ve fikirlerinin paylaşımı: Kümelerin kalite işareti pazar bilgisini, fikirlerini, teknik bilgiyi ve teknik bileni paylaşmaktır. Bu güveni inşa etmek zaman almasına rağmen, bu paylaşım türü köklenir köklenmez, paha biçilmez bir şeye dönüşecektir.

5) Daha deneyimli firmalardan rehberlik: Daha deneyimli firmalardan rehberlik yardımı almak, firma kazançlılığını geliştirebilen küme oluşturmanın diğer bir parçasıdır. Bu firmaların en son yönetim ve üretim tekniklerinden geri kalmamasını sağlar ve çok pahalı tuzaklardan ve boşa giden çıkmaz ticari yollardan sakınmasını sağlar.

6) Firma kurulumu ve gelişimi sürecinde daha az engellerle karşılaşma: İşbirlikçi küme oluşturma, yeni acemi firmalar için muhteşem bir kuvözdür. Araştırmalar göstermiştir ki; çok az yeni firma bir küme içine dâhil olduğunda başarısız olmuştur.

Sonuç olarak, kümelenme, küme içindeki işletmelerin kalite ve mükemmeliyeti yakalama, üretkenlik, rekabet gücü, yenilikçilik, bilgi akışı/bilgi birikimi, beceri geliştirme, değer yaratma, sürdürülebilir büyüme ve uzun erimli iş dinamiklerini yakalama özelliklerini olumlu yönde geliştirerek kendi kendini besleyen bir değer zincirine dönüşür.

Üretim kemikleşmesi içindeki başarısızlık, coğrafi kümelerde sıkıntıya sebep olabilirken, diğer yandan örgütsel kemikleşme açısından da dağılmaya sebep olabilmektedir. Buna neden olarak birleşik firmaların üretimini toplayan kuruluşların bölgesel odaklar içindeki zanaat üretimin yerini almasıdır. Bir başka başarısızlık nedeni en azından potansiyel başarısızlık nedeni sayılabilecek olan, kümede işbirliği ilişkilerinin kaybolması ve küme içinde bilgi akışının eksikliğidir. Örneğin Silikon Vadisinde firmalar arasında davaların artması küme için tehlikeler yaratmaktadır. Kemikleşme içinde dinamizm kaybı en ilginç başarısızlık nedenidir. Aynı güçler küme dışındaki firmaları engeller. Başarısız sanayileri destekleyen lobinin menfaatlerini işbirliği sağlamlaştırabilmektedir. Bölgesel kümelerin daima büyümemesi ya da mevcut kümede sebat etmemesi kümelerin dağılmalarına ortam hazırlamaktadır. Genelde kuruluşlar ve yerel firmalar arasındaki bağlar ve karşılıklı dayanışma, kendi kendinin farkında olma, yerel alışılan çalışma süreleri, coğrafik olarak bilgi etkileşimi, merkezi

olmayan kuruluşlar güçlerini yitirdiklerinde başarısızlık ortaya çıkmaktadır. Coğrafi kümelerin ihtiyacı olanlar çok esnek olabilen işletmelerdir (Mercan 2004, Cooke 2002).

2.4. Sanayileşmenin Mekânsal Gelişim Süreçleri Üzerindeki Etkileri

Sanayi devriminin oluşturduğu iktisadi ve sosyal gelişmelerin dünyayı etkilemesi, özellikle Batı Avrupa Ülkeleri ve ABD'de 19. yüzyılın sonlarına doğru sanayi, ticaret, konut gibi temel sektörde önemli değişikliklere yol açmıştır. Bu sektörlerin gelişmesine bağlı olarak artan talep karşısında topraklar çeşitli ve ayrıntılı düzenlemeler ile alt parçalara bölünerek bu sektörlerin faaliyet–üretim alanları olarak kullanılmaya başlanmıştır. İlk olarak 1896 yılında İngiltere'de, daha sonra 1899'da ABD'de, 1904 yılında da İtalya'da uygulamaları görülen Organize Sanayi Bölgeleri, 1950'li yıllardan sonra gelişmekte olan ülkelerde geniş uygulama alanı bulmuştur (Ardoğan 1983)

Sanayileşme sürecinin kentsel yerleşmelerin mekânsal gelişim süreçleri üzerindeki etkileri ise kent planlama disiplinin ortaya çıkmasında önemli bir etken olarak görülebilir. Sanayileşme–makineleşme ve aşırı nüfus artışına koşut olarak kentsel yaşam kalitesindeki yetersizlikler ve sağlık–çevre sorunlarının ortaya çıkması, kentsel gelişme biçimlerinin tartışılmasına, sağlıklı ve güzel kentler kurulmasına yönelik çalışmalara altyapı hazırlamıştır.

Bu süreçte, özellikle sanayicilerin önderliğinde kentsel gelişme biçimleri ya da kent modelleri oluşturulmaktadır. İngiliz sanayici Robert Owen tarafından kurulan New Lanark sanayi yerleşkesi ile Fourier tarafından önerilen ve Godin tarafından gerçekleştirilen Phalansteree (Falanj) sanayi yerleşkeleri sayılabilir.

Sanayileşme sürecinde 19. Yüzyılda ilk örnekleri ya da prototipleri kurumaya başlayan organize sanayi bölgeleri, kentleşme ve sanayileşme ilişkileri düzenlemek bakımından, sanayi işletmelerinin çevrede yaratacağı olumsuz etkileri denetleyebilmek açısından, işletmelerin topluca yer aldıkları alanlarda daha kolay ve ucuz olarak üretim yapmalarını ve uygun koşullarda altyapı hizmetlerinden yararlanmalarını sağlayarak gelişen sanayilerin geniş olanaklara sahip olmasında önemli rol oynarlar (Eyüboğlu 2005). Bu açıdan; organize sanayi bölgeleri, 1962 yılından beri sürekli olarak kalkınma plan ve programlarında, sanayinin geliştirilmesine yönelik özendirici tedbirler arasında yer almıştır. Organize sanayi bölgelerine yüklenen en önemli fonksiyonlardan biri de düzenli şehirleşmeyi sağlamaktır. Böylece dengesiz bölgesel kalkınma ve çarpık

kentleşmenin yol açtığı sorunların çözümünde önemli araç olarak gelişmektedir (Karataş 2006).

Buraya kadar yapılan bilgilendirmeler eşliğinde sanayileşmenin mekânsal gelişim süreçleri üzerindeki etkileri şöyle sıralanabilir:

– kalkınma aracı olarak kentsel yerleşmelerin sosyal–kültürel ve demografik gelişimine katkı sağlar.

– önemli oranda istihdam oluşturur ve bulunduğu yerleşmenin ekonomik yapısına yaptığı olumlu katkı ile kentsel donanımların gelişmesini sağlar.

– çevresi için çekim merkezi oluşturur, arsa–arazi değerlerinin artışı vb. spekülatif gelişmelere yol açabilir, yerel yönetimler tarafından denetim altına alınmaz ise plansız–denetimsiz konut gelişmelerine yol açar.

– kentleşme–sanayileşme arasındaki karşılıklı etkileşim bağlamında kentsel yerleşmelerin işlevsel kimliğini olumlu etkiler, sadece mekânsal boyutta değil, her alanda kalkınma–gelişme sağlar.

– bulunduğu bölgelerin–yörelerin kırsal karakterli yerleşme ise hızla kentleşmesini ve kentsel yerleşme niteliği kazanmasını veya kentsel yerleşme ise hizmet donanımları (sosyo–teknik altyapı) açısından niteliğinin artmasını sağlar.

– bulunduğu bölgede kentsel donanımları tetikleyerek, denizyolu–demiryolu, havayolu ve karayolu hizmetlerinin gelişmesini, toplu konut alanları, ticaret alanları ve rekreasyonel alanların gelişimini teşvik eder.

– ekonomik canlanma ve ekonomik faaliyetlerde çeşitlilik–uzmanlık yaratarak, kentleşme sürecine fayda sağlar ve çekim merkezleri yaratır.

– sanayi yatırımlarının dağınık biçimde gelişmesi yerine teknik altyapı tesisleri ve toplu–planlı biçimde kurulması ile sanayinin yarattığı olumsuz çevresel etkilerin önlenmesi bağlamında sağlıklı kentsel gelişmeye katkı sağlar.

– benzer sanayi türlerinin bir araya gelmesi yanısıra bölgesel ölçekte belirli sanayi kollarında uzmanlaşmış sanayi odakları–kümelenme oluşumu ile bölgesel–yerel ekonomik kalkınma sağlayarak, kentleşme–kentsel gelişme sürecini olumlu etkiler.

3. TÜRKİYE'NİN SANAYİLEŞME DENEYİMİNE BAKIŞ

3.1.Türkiye'nin Sanayileşme Süreci

Türkiye'nin şu an içinde bulunduğu sanayileşme aşaması ve geçirdiği evrim, son 20–25 yıldaki gelişmelerle bağlantılı olduğu kadar, Osmanlı İmparatorluğu'nun sanayileşmede takip ettiği politikalarla da yakından ilgilidir. Çünkü sanayileşme politikaları birbirleriyle bağlantılı ve ortaya çıkan sonuçlara göre devam edilen veya değiştirilebilen politikalar olmasından dolayı, sanayileşmede içinde bulunduğumuz gelişme aşamasının temelleri Osmanlı İmparatorluğu'na kadar dayanmaktadır.

3.1.1. Cumhuriyet öncesi dönem

Ham maddelerin işlenerek ürün elde edilmesi de demek olan sanayinin Osmanlı Devleti'nde yeterince gelişmediği açıktır. Osmanlı İmparatorluğu'nun genel sanayi yapısı, küçük ölçekli üretim birimlerinden oluşan kırsal kesimde tarım üretiminin gerektirdiği kentsel kesimde ise dokumacılık, giyim, gıda, madeni ev eşyası ve yapı gereçleri gibi alanlarda ve yakın pazar için üretimde bulunan bir yapı olarak genel çizgilerle nitelenebilir (Kepenek ve Yentürk 1994). Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun sanayi alanında çok geri bir durumda olmadığı da bir gerçektir. Osmanlı İmparatorluğu, Sanayi Devrimi'ne hatta 1920'li yıllara kadar, sanayi üretiminde diğer ülkelerle rekabet edebilecek düzeydeydi (İnalcık 1993).

Osmanlı İmparatorluğu'nun bu Avrupa ülkelerinden geri kalmasının temel nedeni, 17. yüzyıldan sonra yapılan savaşların genellikle hezimetle sonuçlanması ve Sanayi Devrimi ile birlikte Batı ülkelerinin kısa sürede özümsemiş oldukları rekabetçi iktisadi anlayıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi zihniyet yapısının bir sonucu olarak kendi bünyesiyle uyum sağlayacak bir dönüştürme kapasitesine sahip olamaması ve Batılı ülkeler gibi sömürgeci politikalar izlememesi, ekonomik gerilemenin temel nedenler arasında sayılabilir. Bu nedenle, Osmanlı ekonomisinin Cumhuriyet öncesi dönemde tarım ve ticaretin egemen olduğu, tarım ürünleri ve birkaç maden cevheri ihraç edip, tüketim ve yatırım malları ithal eden bir konumda olduğu söylenebilir (Tokgöz 1992, Buluş 2003).

Osmanlı İmparatorluğu 16. yüzyıl –yükselme dönemi– sonlarında, Avrupa ülkelerine kapitülasyonlarla vermiş olduğu büyük ödünlerden dolayı sanayisini geliştiremediği gibi, bu ülkelerin sanayisine bağımlı bir ülke durumuna düştü.

Kapitülasyonların da desteklediği ithalatı teşvik edici dış ticaret politikası yanında 1838 tarihinde İngiltere ile yapılan Balta Limanı Sözleşmesi ve bunu takiben Fransa ve diğer Avrupa ülkeleri ile yapılan benzer sözleşmeler ile Osmanlı Devleti gümrükleri üzerindeki egemenlik hakkından vazgeçmiş ve yabancılara engelsiz bir dış ticaret rejimi sağlamıştır. Osmanlı ekonomisi gelişen Avrupa sanayi için bir açık pazar haline gelmiştir.

Osmanlı Devleti tarafından uygulanan bu politika, o zamanlar sanayileşme yolunda hızla ilerleyen Avrupa ülkelerinde uygulanan ve ekonomi teorisi olarak da savunulan, yerli sanayi, üretimi ve ihracatı teşvik edici ve koruyucu politikalara oldukça ters düşmekteydi. Nitekim bu yanlış politikadan Osmanlı ekonomisi ve dış ticaretinin olumsuz yönde etkilenmesine bağlı olarak Osmanlı sanayi giderek güç kaybetmesi sonucu zayıflamış, geri teknolojisiyle çalışan bir sanayi kullanabilen ülke konumuna geldi. Avrupa'nın kullanmadığı bu geri teknolojiyle çalışan fabrikaların işletilmesi bile yabancı teknik elemanlara bağlı olduğu için, zamanla bu fabrikalar da kapandı. Osmanlı Devleti teknik uzman açığını kapatmak için teknik okullar açmak, makinelerin ithalinde gümrük vergisi almamak, işçi ve ustaları gerektiği durumlarda askere almamak gibi çeşitli teşvikler uygulamaya koymuştur. Her ne kadar bu uğraşılardan tam anlamıyla başarıya ulaşılamayıp, söz konusu fabrikalar verimli bir şekilde çalıştırılamamış olmasına rağmen, teknik bilgiler sağlanması, personel yetiştirilmesi ve bu çalışmalardan elde edilen sanayileşme tecrübesi gibi kazanımlar, Cumhuriyet dönemine devredilen tekstil, ayakkabı ve cam fabrikalarının işletilmelerinin temelini oluşturmuşlardır (Güran 1992).

3.1.2. Milli liberal kapitalizm dönemi (1923–1930)

Cumhuriyet'in ilanından günümüze kadar, sanayileşme yoluyla kalkınma her zaman ekonomik amaç olarak benimsenmiştir. Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda ülke ekonomisi, uzun yıllar süren savaşlar sonucu güçsüz, son derece geri kalmış yöntemlerle yapılan tarıma dayalı, ülkenin gelişmesi için yapılması gereken alt yapı yatırımlarının yapılmadığı, yok denecek düzeylerde olan sanayisinin de yabancıların elinde olduğu bir durumdaydı (Hatiboğlu 1993).

Ülke sanayisinin kurulup gelişmesine katkıda bulunacak finansman kurumları yeterli öz sermaye yanı sıra sınaî müteşebbis ve yetenekli yöneticiden yoksundur. Bu durumda, sanayileşmenin gerektirdiği yatırımların finansmanına kaynak sağlamak ve

yatırımları yapacak, işletmeleri verimli bir şekilde faaliyete geçirecek, müteşebbis, idareci ve teknik elemanları yetiştirebilmek, yapılması gereken ilk önceliklerdendi (Kılıçbay 1991). Bu gibi konularda ve genel bir iktisadi kalkınma stratejisini belirlemek amacıyla 17 Şubat–4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir'de çiftçi, işçi, sanayici ve tüccar temsilcilerinden oluşan 1135 delegenin katılımıyla toplanan iktisat kongresinde "Misak–ı İktisadi Esasları" belirlenmiştir. Katılan her kesimin sorunlarının ve çözüm yollarının ortaya konduğu bu kongrede, siyasi bağımsızlığın iktisadi bağımsızlıkla güçlendirilmesi, girişimciliğin geliştirilmesi ve liberal politikaların uygulanması öne çıkmıştır (İnan 1989, Coşkun 2003). Milli sanayinin gelişmesini sağlayacak kanunların çıkarılması, sanayicilere kredi temini, teknik eğitiminin geliştirilerek sanayi sektörü için teknik eleman yetiştirilmesi, kongrede belirlenen başlıca ilkelerdendi (Hiç 1992). Kongre kalkınmayı özel teşebbüs yoluyla sağlayan, himayeci ve milliyetçi bir iktisat politikasını öngörmekteydi. Bu amaçla 1923 yılında Türkiye İş Bankası ve 1924 yılında Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur (Manisalı 1980). 1927 yılında ulusal sanayinin gelişmesini sağlamak amacıyla gümrük, vergi, ulaşım ve hammadde temininde birçok kolaylıklar getirilmesine bağlı olarak 1927 yılında yapılan sanayi sayımında yaklaşık 65 bin civarında sanayi işletmesi olduğu belirlendi (Ertin 1998).

Özel sektöre ağırlık verilerek kalkınma ve sanayileşme çabalarına rağmen, ülkede yeterli sermaye birikiminin olmaması, teşebbüs kabiliyeti ve girişimci sınıfın oluşmamış olması, teknik ve teknolojik bilgi seviyesinin yetersizliği, pazarlama sistemi ve yöntemlerinin bilinmemesi ve son olarak 1929 Büyük İktisadi Bunalımının olumsuz etkileri gibi nedenlerle beklenen başarılı sonuçlar elde edilememiştir. 1923–1930 yılları arasındaki en önemli sınaî gelişme, 1927 tarihli Teşvik–i Sanayi Kanunu'nun çıkarılması olarak görülmelidir. Bu koşullar altında ekonominin ve sanayinin tek başına özel sektör tarafından ilerlemeyeceği gerçeğinin görülmesi üzerine bizzat Atatürk tarafından 1933–1934 yıllarından itibaren "Devletçilik" olarak nitelenen rejimi uygulamaya konmuştur (Uludağ 1990, Hiç 1992, Korum 1982).

3.1.3. Devletçi politikalar dönemi (1933–1938)

Bu döneme 1929 Büyük Ekonomik Bunalım'ın etkileri ve iktisadi bağımsızlığımızı sınırlayan Lozan Antlaşması'nın sona ermesiyle, müdahaleci ve himayeci bir iktisadi politikaların uygulamaya konulması damgasını vurmuştur (Çavdar 1992). Atatürk'ün devletçilik rejimi olarak nitelenen 1923–1938 yılları arasında ekonomik uygulamalarda özel teşebbüs esas alınmış, ancak özel teşebbüsün giremediği

alanlarda kurulan kamu işletmeleri öncülük görevini yerine getirmiş, demir-çelik, şeker, dokuma, kâğıt, cam fabrikaları gibi sanayi işletmeleri gelişerek, önemli iktisadi başarılar elde edilmiştir. Yukarıdaki gelişmelere paralel olarak imalat sanayinin geliştirilmesi için Sümerbank, madenciliğin geliştirilmesi için de Etibank kurulmuş, tarım sektörünün teşviki için de Ziraat Bankası'nın olanakları artırılmıştır (Hiç 1992).

1933–1937 yılları arasında sanayi alanındaki yatırım programı kapsamında, dokuma, demir–çelik, kâğıt, cam, çimento, şeker gibi temel üretim dallarında ithal ikamesi ve hammaddesi yurt içinde olan yatırımlara ağırlık vererek ithalatı azaltmaya yönelik bir amaçla Birinci (1933) ve İkinci (1936) Sanayi Planları ile "devletçi sanayileşme" politikası uygulamaya konmuştur (İnan 1972, İnan 1973).

Bu planın ardından, gerek konuları gerekse ülkede meydana getireceği ekonomik ve sosyal etkiler bakımından daha geniş olan, öncelikle sermaye malları üretimini ele alarak tabii kaynaklarının kullanılacağı fabrikaların kurulmasını öngören İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Atatürk'ün ölümü nedeniyle uygulanamamıştır (Uludağ 1990).

3.1.4. İkinci Dünya Savaşı ve sonrası dönem (1939–1950)

Atatürk döneminden 1950 yılına kadar geçen dönem "devletçilik ve savaş ekonomisi" olarak nitelendirilmektedir. Türkiye savaşa girmemiş, ancak sanayileşme programı uygulaması durma noktasına gelmiştir. Yaklaşık 900 bin kişinin askere alınması, sanayi ve hizmetler sektörün de yeterli kalifiye eleman sıkıntısını ortaya çıkararak üretim ve verimliliğinin düşmesine neden olmuştur. Tarım ve sanayide toplam talep toplam arzla karşılanamadığı için de fiyatlar genel düzeyi önemli oranda yükselmiş, karaborsayla yapılan mücadelede başarı sağlanamamış, "savaş zenginleri" olarak nitelenen küçük bir azınlık ortaya çıkmış, geri kalan halkın tamamı gittikçe yoksullaşmıştır (Uludağ 1990, Tokgöz 1992).

İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında sınaî yatırımların azda olsa devam ettiği söylenebilir. Ayrıca savaş sırasında tarım ve hammadde ihracatının artması ve enflasyonist ortam, özel sektörde sermaye birikiminin oluşmasına yol açarak liberalizm ve dışa açılma görüşlerini güçlendirmiştir. Nitekim 1947 tarihli Kalkınma Planında devletin sadece alt yapı yatırımlarını yapması gerektiği belirtilmiş, ithal ikamesi yerine ihracatı teşvik politikası, sanayi yerine tarım, kamu kesimi yerine özel kesim benimsenmiştir (Uludağ 1990).

3.1.5. Yabancı sermayeye dayalı sanayileşme (1950–1960)

Demokrat Parti'nin 1950 yılında iktidara gelmesiyle kalkınma stratejisinde önemli değişiklik meydana gelmiş, özellikle 1950 ve 1954 yılları arasında yoğun devletçiliğe dayalı iktisadi sistemin yerine özel teşebbüse daha fazla önem ve ağırlık verilmiştir. 1950'ler de kurulan sanayi kuruluşlarının bir kısmı montaj sanayi niteliğinde ve ithal girdilere dayandığı için ayrıca kamu yatırımlarının finansmanında açık finansman yolunun tercih edilmesi sonucu yüksek enflasyon ve dış ödemeler sorunuyla karşılaşılmıştır. Bu tür olumsuz gelişmeler nedeniyle eleştirilen sanayileşme politikalarına rağmen, kalkınma ve sanayileşmede önemli ilerlemeler sağlanmıştır (Hiç 1992). Demokrat Parti'nin liberal temelli ekonomi politikalarının bir sonucu olarak özel sektör önemli derecede gelişme göstermesine rağmen, kamu sanayi kuruluşları da büyüme gösterdiğinden dolayı sanayi sektöründe kamunun payı azalmamıştır.

Kamu kesimi yatırımları ulaştırma, haberleşme, alt yapı, ara ve yatırım malları sanayi alt sektörlerine, özel kesim yatırımları ise dayanıklı yatırım malları sanayine yapılmıştır. Sanayi sektörü canlı bir iç talebe bağlı olarak özellikle 1952–57 döneminde ortalama %12,5 gibi yüksek bir büyüme göstermiştir (Karluk 1995). Bu dönemde ABD ve Uluslararası Kuruluşların iktisat politikalarının belirlenmesinde önemli etkileri olmuştur. Dünya Bankası Heyeti tarafından 1951 yılında yayınlanan "*Baker Raporu*" olarak bilinen raporda tarıma önem verilmesi, devletçiliğin tasfiye edilmesi, yabancı sermayenin teşvik edilmesi önerilmiştir (Kazgan 1977: 69–82). ABD'nin borç şeklindeki yabancı sermaye aktarımı, öncekilerden farklı olarak Demokrat Parti tarafından bağış şekline dönüştürülmüştür (Kepenek 1990).

1951 yılında çıkarılan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu ve 1954'de çıkarılan Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ve Petrol Kanunu ile yabancı yatırımcıların yatırım yapmalarının sağlanması amaçlanmıştır. 1954 yılında ekonomi yüksek enflasyon, döviz darboğazı, yüksek dış borçlar nedeniyle karşı karşıya kalmıştır. Bu durum aynı zamanda tekrar devletçi ve müdahaleci politikalara dönülmesi anlamına da gelmekteydi. Tarım ürünlerinin ticaret hadlerindeki değişme sanayi ürünleri tehlikeye düştüğünde ve sanayi üretimi ile hem iç piyasaya yönelik bir yapı arz etmesinden hem de ithalatın sınırlanmasına bağlı olarak arz ve yatırım malları ithalatı yapılamadığı için sanayi sektöründe tıkanmaya yol açmıştır (Boratav 1988).

Piyasa kontrolleri müdahaleleri artmış, 1956 yılında Milli Korunma Kanunu tekrar yürürlüğe konularak piyasada denetim sağlanmaya çalışılmış ve dış ticarette kısıtlamalara gidilmiştir. Alınan önlemlere rağmen ülkede enflasyon ve karaborsa önlenememiş, IMF'nin görüşleri ışığında 4 Ağustos 1958'de "İstikrar Programı" uygulamaya konmasına rağmen ekonomi durgunluk içine girmiştir. 1950 ve 1960 yılları arasında sanayinin GSMH içindeki payı%14,7'den %17,3'e yükselmiştir. Bu yıllar Türk Sanayisinin ikinci sıçrama dönemi olarak nitelenmiş ve Türkiye'de sanayileşmede "kalkış" devresine bu dönemde geçildiğini söylenmiştir (Eren 1989).

3.1.6. Planlı kalkınma dönemi (1960–1980)

Türkiye ekonomisi 1960 yılına gelindiğinde plansız ve dengesiz bir şekilde büyüme gösterdiği, 1950'lerin ikinci yarısından sonra sanayi sektörünün büyüme hızının yavaşladığı, kamu kesiminin ekonomideki ağırlığının azaltıldığı bir durumdaydı. 1960 İhtilali ekonominin bir plana bağlanması fikri kabul görerek anayasada yer almış, 1961 yılında çıkarılan yasayla kalkınma planlarını hazırlamak ve yürütmekle görevlendirilmek üzere Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 15 yıllık uzun vadeli bir planın ilk uygulama dönemi olarak 1963'de yürürlüğe girmiştir (Karluk 2005).

Türkiye'nin uygulayacağı ekonomik sistemin adı"Karma Ekonomi" olarak belirtilmiştir. 1963 yılıyla başlayan Beşer Yıllık Kalkınma Planları'nda "Sanayiye Dayalı Büyüme" temel amaç olarak benimsenmiş ve bu amaca ulaşmak için 1980 yılına kadar ithal ikamesi politikaları uygulanmıştır. Kalkınma Planlarına sanayileşme açısından bakıldığında Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1963–1967) ağır sanayi yoluyla gelişmenin temel alındığı görülür. Buna karşılık, tarım ve sanayide dengeli bir gelişim politikası güdülerek sanayi gelişiminin tarımın gelişmesine paralel olduğu ve ithal ikameci sanayileşme stratejisinin tercih edilmiştir (Manisalı 1980, Kepenek 1990, Çavdar 1992, Togan 1993).

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1968–1972) sanayileşmeye ilk plana göre daha fazla önem verilmiş, sanayileşmeyle tarım kesimi arasında güçlü bir bağlantının kurulması amaçlanmıştır (İlkin 1988). Bu dönemde iç sanayi önemli derecede korunurken, aşırı değerlenmiş kur politikaları uygulanmıştır (Togan 1993). Sanayileşmede benimsenen ithal ikameci sanayileşmeyle döviz tasarruf edilmesi amaçlanırken, aynı zamanda dövize olan talep de artmakta, bu artan döviz talebi ihraç

gelirleriyle karşılanamadığında ise "negatif ithal ikamesi" ortaya çıkmakta yani toplam GSMH içinde ithalatın payı yükselmektedir (Boratav 1998, Karluk 2005).

On beş yıllık uzun dönemli kalkınma planının son dilimini, 1973–1995 yıllarını kapsayan yirmi iki yıllık yeni Kalkınma Stratejisi'nin ilk dilimini oluşturan III. Beş Yıllık Kalkınma Planı(1973–1977), ağır sanayi aracılığıyla kalkınmaya öncelik vererek, sınaî üretimde ara ve yatırım mallarının üretimine önem vermiştir (Uludağ 1990).

Bu plan "nasıl bir sanayileşme" sorusunu yanıtlama hedefinde olması, ikinci beş yıllık kalkınma planında ihmal edilen sanayileşmeye dikkat çekmesi bakımından oldukça manidar görülmelidir (Kepenek ve Yentürk 1994: 344–145). İlk üç planın uygulamalarından sonra GSMH içinde sanayi sektörünün payı artmış, 1963 yılında GSMH içinde %17,1 olan sanayi sektörünün payı 1977 yılında %24,8'e yükselmiştir (Karluk 2005). Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlık çalışmalarının uzun sürmesi ve taslağın iki ayrı hükümet tarafından değiştirilmesi gibi nedenlere bağlı olarak plan dönemi bir yıl ileriye kaymış, 1978 yılı geçiş dönemi olarak alınmıştır. 1979–1983 yıllarını kapsayan Dördüncü Plan Döneminde, sanayinin kendi teknolojisini üretip dış dünyayla rekabet edebilecek konuma gelmesi, sınaî ve tarım girdilerinin üretiminin artırılması, ihracata yönelik sanayi kollarının gelişmesinin sağlanması amaçlanırken esas olarak sanayi sektöründe köklü bir şekilde yapısal değişim ve dönüşüm gerçekleştirilmek istenmektedir (İlkin 1988).

Plan döneminde, bir birimlik ithal ikamesi için daha fazla ithalat yapılması demek olan negatif ithal ikamesi ve ithal bağımlılığı artmış, döviz sıkıntısı nedeniyle yeterli ithalat yapılmadığı içinde kapasite kullanım oranı %50'nin altına inmiştir. Dönem boyunca ciddi boyutlarda siyasal, ekonomik, sosyal olaylar meydana geldiğinden can ve mal güvenliğinin korunması bile başarılamamış, planda haliyle doğal olarak uygulanamamıştır Dönem sonunda sanayi kesimi düşük kapasite, enerji ve döviz kıtlığı gibi sorunlarla baş başa kalmıştır (İlkin 1988, Tokgöz, 1992: Karluk 2005).

1960–1980 dönemine sanayileşme açısından genel olarak bakıldığında sanayi sektörü, genel ekonomi içinde hem mutlak anlamda büyümüş hem de önemli yapısal değişmeler geçirmiştir. Sanayi üretiminde ara ve yatırım mallarının üretimi ile dayanıklı tüketim mallarının üretimi artmış, aynı zamanda toplam imalat sanayi içinde dayanıklı tüketim malları grubunun nispi olarak öneminin azalması, sanayileşme düzeyinin yükseldiğini gösteren bir ölçü olması açısından önemlidir. 1963 yılında imalat sanayi

bileşiminde dayanıklı tüketim malları sanayi % 62, ara malları sanayi % 28, yatırım malları sanayi % 10 olarak gözükürken, bu oranlar 1979 yılında sırasıyla %39,5, %42,8 ve %17,7 olarak gerçekleşmiştir (Karluk 2005). Bu dönemde banka kredilerinin konut, ticaret gibi üretken olmayan kesimlere %62,5 iken, tarım ve sanayi kesimine %20 oranında dağılım göstermesi, sanayi sektörünün neden istenilen hızda gelişmediğini göstermesi açısından önemlidir (Kepenek 1990).

3.1.7. 1980 sonrası sanayileşme süreci ve politikalar

1980'li yıllarda Türkiye ekonomisi, ithalata bağımlılığın arttığı, kapasite kullanım oranlarının %50'lere düştüğü, yerli ara ve yatırım malı üreten sanayi dallarının kurulamamasından dolayı döviz talebinin yükseldiği, üstelik mevcut döviz arzıyla bu talebi karşılayamadığı için de büyük bir döviz dar boğazı ve siyasal olaylar içinde girmiştir (Karluk 2005). Türkiye'nin bu kriz durumuna düşmesinin sebepleri, Batı dünyasında görülen korumacılık ve iktisadi bunalıma bağlı olarak pazarların daralması, uluslararası finans piyasalarında gelişen ülkelere olan fon akışının azalması, yüksek reel pozitif faiz oranları, Orta Doğu ülke pazarlarının daralması, doların değerlenmesi, dış ticaret hadlerinin gelişen ülkelerin aleyhine gelişim göstermesi şeklinde sıralanabilir (Kazgan 1977).

Bu siyasi ve ekonomik kaos ortamından çıkmak için 1979 ara seçimlerinde özel teşebbüse ağırlık veren Adalet Partisi hükümeti, 24 Ocak 1980 tarihinde çok köklü bir ekonomi politikası değişikliğini amaçlayan İstikrar Politikası yürürlüğe konmuştur (Hiç 1991:124). Bu politika uygulamalarıyla İthal ikameci sanayileşmeyi temel alan politikaların terk edilerek ihracata ağırlık ve öncelik veren sanayileşme stratejisi uygulamalarına gidilerek, Türkiye'yi 1980 yılına getiren olumsuz iktisadi koşulların önüne geçilmek istenmiştir. 1980 sonrasında hazırlanan plan ve programlarda sanayileşme, ihracata dayalı kalkınma planının bir parçası olarak kabul edilmiş, aynı zamanda büyük ölçüde plana, programa ve Kamu İktisadi Kurumları'na dayalı sanayileşmeden vazgeçilmiştir. Sanayide dışa açılma ve ithalatta liberal ekonomiye yönelerek, sanayinin hem dış rekabet gücünün artırılmasına hem de bir nevi terbiye edilmesine çalışılmıştır. Özel teşebbüse önem veren sanayileşme politikalarının bir gereği olarak sigara, çay gibi üretim kollarında devlet tekelleri kaldırılmış, verimli çalışamayan Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin (KİT) özelleştirilmesi gündeme gelerek, sanayimizin dünya ile bütünleşmesine çalışılmıştır (Karluk 2005).

Bu olumlu gelişmelerle birlikte 1980–1990 yılları arasında ortalama %50 oranın ulaşan yüksek enflasyon değerleri, sanayileşme sürecini, hızını ve yönünü olumsuz etkilemiştir. Yüksek enflasyon oranları piyasalarda belirsizlik ortamının doğmasına neden olurken, sanayi yatırımcısının uzun vadeli kararlar almasını ve yatırım yapmasını sekteye uğratmıştır. Bu dönemde sanayicilerin birçoğu kısa süreli ve geri dönüşü kolay olan sanayi sektörü dışı faaliyetlere yönelmiştir (Türkkan 1992).

Türkiye'de yüksek enflasyon oranlarının bir sonucu olarak ortaya çıkan yüksek faiz politikası artan belirsizlik ve risklere bağlı olarak tasarruf sahiplerinin sermayelerini reel ekonomide kullanmak yerine faiz geliri elde etmek şeklinde değerlendirmeyi tercih etmeleri, ekonominin dinamizminin kaybolması sonucunu doğurmuştur. Ayrıca sanayileşmeyi olumsuz etkileyen bir diğer gelişmede mevduat faizleri (%120–%130) ile kredi faizleri arasındaki farkın % 40 gibi yüksek oranlara ulaşmasından dolayı sınaî yatırım yapmanın neredeyse olanaksız duruma gelmesidir (Türkkan 1992).

3.2. Türkiye'de Organize Sanayi Bölgelerinin Kuruluşu–Gelişimi

4562 Sayılı Organize Sanayi Bölgeleri Kanunu kapsamında Organize Sanayi Bölgeleri; "*Sanayinin uygun görülen alanlarda yapılanmasını sağlamak, kentleşmeyi yönlendirmek, çevre sorunlarını önlemek, bilgi ve bilişim teknolojilerinden yararlanmak, imalat sanayi türlerinin belirli bir plan dâhilinde yerleştirilmeleri amacıyla, sınırları tasdikli arazi parçalarının gerekli altyapı hizmetleriyle ve ihtiyaca göre tayin edilecek sosyal tesisler ve teknoparklar ile donatılıp planlı bir şekilde ve belirli sistemler dâhilinde sanayi için tahsis edilmesiyle oluşturulan ve Organize Sanayi Bölgesi Kanunu hükümlerine göre işletilen mal ve hizmet üretim bölgeleri*" olarak tanımlanmıştır (T.C. Resmi Gazete 2000).

Türkiye'de Organize Sanayi Bölgeleri'nin kuruluşu, beşer yıllık kalkınma planları hedefleri doğrultusunda Bakanlar Kurulu Kararları ile gerçekleştirilmektedir (Özaydemir 2004). Bu bağlamda Türkiye'deki organize sanayi bölgelerinin kuruluş–gelişim sürecinin kalkınma planlarına dayalı olarak irdelenmesi uygun olacaktır.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda Türkiye'nin uzun dönemde gelişmesinin yolunun sanayileşmeden geçeceği vurgulanarak yatırımların bölgelerin dengeli şekilde kalkınmasını sağlayacak şekilde yapılmasının gözetileceği belirtilmiştir. Planda ayrıca "Endüstriyel Teşvik" başlığı altında, sanayide verimi artırmak ve dengeli bölgesel

kalkınmayı sağlamak amacıyla sanayi bölgelerinin belirlenerek düzenli sanayi yerleşimlerinin ortaya çıkması öngörülmüştür (Ardoğan 1983).

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı kapsamında geçen ifadeler dayanak alınarak ilki 1964 yılında Bursa, ikincisi ise 1966 yılında Manisa'da olmak üzere ilk Organize Sanayi Bölgeleri kurulmasına karar verilmiştir (Özdemir 1990, Yücel 1987). Bursa Organize Sanayi Bölgesi'nde alt yapı yatırımlarının tamamlanmasıyla birlikte birkaç yıl gibi çok kısa süre içinde %70 oranında doluluğa ulaşması organize sanayi bölgelerinin kurulmasına yönelik eğilimleri güçlendirmiştir. Bu kapsamda, 1983 yılı sonuna kadar geçen yaklaşık 21 yıllık sürede Konya, Bursa, Manisa, Gaziantep, Eskişehir ve Erzurum olmak üzere 6 adet Organize Sanayi Bölgesi, 1983–1988 yılları arasında da Bilecik, Bursa-İnegöl, Tekirdağ–Çerkezköy ve Eskişehir organize sanayi bölgelerinin yapımı tamamlandı (Özdemir 1990).

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda birinci plana göre sanayinin ve Organize Sanayi Bölgeleri'nin gelişmesine daha fazla önem verilerek, sanayi teşvikleri de bu duruma uygun bir şekilde genişletilmiştir. Planda sınaî gelişme potansiyeli olan kentlerin yakın çevrelerinde alt yapıları tamamlanmış sanayi bölgelerinin kurulacağının yanı sıra özel sektörün sanayi gelişmesi bakımından geri kalmış yerlerde yatırım yapmalarını sağlamak amacıyla mali açıdan teşvik edilip destekleneceği, ucuz enerji kullanma olanağından faydalandırılacağı belirtilmiştir. Bu plan döneminde Ankara, Erzurum, Gaziantep, Eskişehir, İstanbul (Deri–Kösele) ve İstanbul (Kurtköy) Organize Sanayi Bölgeleri Kararnameleri çıkmıştır (Özdemir 1990).

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda Organize Sanayi Bölgeleri'nden gelişme potansiyeli olan kentsel merkezlerde sanayi faaliyetlerinin düzenlenmesi amacıyla teşvik aracı olarak kullanılacağı şeklinde söz edilmiştir. Bu plan döneminde kurulması için kararnamesi çıkarılan Organize Sanayi Bölgesi sayısı 50'dir. Dördüncü. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda dengesiz sanayileşme sorununa bölgesel açıdan bakılmasından daha çok, genel bir sorun olarak bakılmıştır. Bu plan döneminde genelde hiç Organize Sanayi Bölgesi kurulması kararı verilmemiş, kredi dağıtımı belli bir düzene konularak, öncelik taşıyan bölgelerin bitirilmesine çalışılması şeklinde bir uygulamaya gidilmiştir (Ardoğan 1983).

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda Organize Sanayi Bölgeleri'nin sanayi potansiyeli olan yerlerde kurulacağı, Organize Sanayi Bölgesi bulunan yerlerde

tamamlayıcı nitelikteki faaliyetlerin yer aldığı Küçük Sanayi Siteleri'nin kurulmalarının teşvik edileceği belirtilmiştir (DPT 1985).

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda imalat sanayinde rekabet gücü yüksek, ihracata önem verilerek yapısal dönüşümün ve verimliliğin artırılmasıyla, küçük ve orta ölçekli işletmelerin modernizasyonunun geliştirilerek sanayileşme süreci ile bütünleşebilecek bir yapıya kavuşturulması hedeflenmiştir. Bu bağlamda, Organize Sanayi Bölgeleri'nde çalışanların hizmet içi eğilimlerinin sağlanabilmesi için eğitim merkezlerinin kurulacağı belirtilmiştir (DPT 1990).

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda mevcut sanayi tesislerinin Organize Sanayi Bölgeleri'ne taşınmalarının özendirileceği, doluluk oranının düşük olduğu Organize Sanayi Bölgeleri'nde, Organize Sanayi Bölgesi dışında yapılan sanayi yatırımlarının zorunlu durumlar dışında desteklenmeyeceği, Güney Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki Organize Sanayi Bölgeleri'nin plan döneminde tamamlanarak Küçük Sanayi Siteleri'nin yapımına öncelik verileceği, kalkınmada öncelikli yörelerde inşaatı devam eden kamulaştırma, etüt-proje aşamasında olan Organize Sanayi Bölgeleri'nin en kısa zamanda bitirileceği, kalkınmada öncelikli yöreler dışındaki illerde ihtisaslaşmış Organize Sanayi Bölgeleri'nin kurulması çalışmalarının hızlandırılarak Organize Sanayi Bölgeleri'nin son teknolojiyi kullanacak şekilde örgütlenmeleri için AR–GE faaliyetlerine ve üniversite sanayi işbirliğini geliştirici nitelikte düzenlemeler gidileceği üzerinde durulmuştur (DPT 1996).

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yerel girişimciliğin harekete geçirilmesi ve istihdam açısından önem taşıyan Organize Sanayi Bölgeleri'nin yurt geneline yaygınlaştırılmasına özen gösterileceği, sanayileşmenin kentsel gelişmeleri olumlu etkilemesi amacıyla orta büyüklükteki şehirlerde altyapısı hazırlanmış sanayi bölgelerinin geliştirileceği, Organize Sanayi Bölgeleri'nde orta büyüklükteki sanayilerin gelişmesini hızlandırmak amacıyla arsalar üretileceği, orta ve büyük ölçekli sanayinin entegre edileceği, ileri teknolojilerin kullanıldığı Organize Sanayi Bölgeleri ile Tekno–kentler oluşturulacağı belirtilmiştir (DPT 2000).

Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda imalat sanayinin teknoloji üretiminde yetersizlik, modern teknoloji kullanımının hızlı yaygınlaşamaması, kalifiye işgücü eksikliği, katma değeri yüksek ürünlerde sınırlı üretim kabiliyeti, yeni gelişen sektörlere yeterince yatırım yapılamaması, tesislerin üretim ve yönetim yapılarında iyileştirme

ihtiyacının yeterli şekilde karşılanamamasıyla kayıt dışılık ve ithalattan kaynaklanan haksız rekabet gibi hızlı gelişmeyi sınırlayan yapısal nitelikteki sorunların sürdüğü üzerinde durulmuştur (DPT 2006). Bu kapsamda, kimya sanayinde katma değeri yüksek yeni kimyasal ürünlerin üretilmesine ve ihtisas Organize Sanayi Bölgeleri'nin kurulmasına verilen önemin artırılacağının yanı sıra üniversitelerin toplumla ve iş dünyasıyla tam bir etkileşim içinde bölgenin gelişmiş sektörleriyle paralel uzmanlaşma alanlarına yönelik eğitim, araştırma ve hizmet faaliyetlerinde yoğunlaşmalarının sağlanacağı, üniversite-sanayi işbirliğine yerel uzmanlaşmaya dayalı üretimi desteklemek üzere uygun yerlerde sektörel Organize Sanayi Bölgeleri uygulamalarına gidileceği üzerinde önemle durulmuştur (Cansız 2008).

Özellikle İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı olmak üzere Üç, Dört ve Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planları'nda birçok Organize Sanayi Bölgesi'nin kurulması öngörülmüş, ancak yeterli ödenek ayrılmamasından dolayı Organize Sanayi Bölgeleri'nin alt yapı yatırımları bile karşılanamaz duruma gelmiştir. Politik kararlar ve popülist yaklaşımlar sonucu yanlış tercihler yapılarak, kaynaklar boşa kullanılmıştır, Buna bağlı olarak sanayi gelişim potansiyeli olan kentlerdeki organize sanayi bölgelerine kaynak aktarımında yetersizlikler oluşmuştur.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile %99 kredi kullanma olanağı olmasına rağmen, kredi kullanmadan tamamen yatırımcılarının finansmanı ile kurulan Gebze Organize Sanayi Bölgesi, daha sonra birçok Organize Sanayi Bölgesi tarafından kullanılan bir modelin öncüsü olmuştur. Günümüzde gelişmiş kentlerde kurulan Organize Sanayi Bölgeleri'nin hemen tamamının kurulması, devletten hiç kredi almadan gerçekleştirilmektedir (Veral 2008).

Türkiye'de 2000 yılında çıkarılan Organize Sanayi Bölgeleri kanunu ile Bakanlık Kredi Desteği, Bakanlık Desteği olmayan ve Özel Organize Sanayi Bölgeleri olmak üzere üç tip Organize Sanayi Bölgesi kurulabilmektedir. Organize Sanayi Bölgeleri yatırım konularına göre kendi içinde Karma ve İhtisas olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

İhtisas Organize Sanayi Bölgeleri'nin kurulması Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda öngörülmüş ve İstanbul'da deniz kenarına kurulmuş, alt yapısı yetersiz ve çevre kirliliğine sebep olan deri fabrikaları, her türlü alt yapı yatırımlarının tamamlandığı Tuzla'daki İhtisas Deri Organize Sanayi Bölgesi'ne taşıtılarak bu tür

uygulamalara devam edilmiştir. Günümüzde kurulan başlıca İhtisas Organize Sanayi Bölgelerinin boya–vernik, deri, plastik, kömür, kimya, gıda, mermer, taş–toprak, taşıt araçları yan sanayi gibi sektörlerde yoğunlaştığı görülmektedir.

Son dönemlerde organize sanayi bölgeleri içinde üniversite–sanayi işbirliği kapsamında Teknopark adı verilen teknoloji geliştirme bölgeleri kurma çalışmalarına başlanmıştır. Bu teknoparkların ilk örneği, Gebze Organize Sanayi Bölgesi içinde yer alan Türk–İsrail ortaklığı ve iki Türk üniversitesinin iştirakiyle kurulan Gebze Teknopark olmuştur. Türkiye'de Üniversite–sanayi işbirliğiyle kurulan ikinci teknopark ise Eskişehir Organize Sanayi Bölgesi'ndedir. Türkiye'de son yıllarda artma eğilimi gösteren yabancı sermaye yatırımlarının hizmet sektörü dışındakilerin önemli bir kısmı organize sanayi bölgelerine yapılmaktadır. Ancak, yerli–yabancı yatırımcılara teşvik sağlamak–destek olmak ve daha fazla yatırım yapmalarını kolaylaştırmak amacıyla çıkarılan Endüstri Bölgeleri Kanunu ile organize sanayi bölgelerinde yapılacak yatırımlar teşvik kapsamına alınmıştır.

3.3. Türkiye'de Organize Sanayi Bölgeleri ve Mekânsal Etkileri

Bu bölümde tez çalışması kapsamında irdelenen İstanbul Metropoliten alanı Tuzla Organize Sanayi Bölgesi ile benzer idari statü (metropoliten ilçe merkezi) ve mekânsal–konumsal nitelikler gösteren Metropoliten kent çeperlerindeki organize sanayi bölgeleri ele alınmış ve incelenmiştir.

Sincan–Ankara Sanayi Odası Birinci Organize Sanayi Bölgesi[1]

Ankara Sanayi Odası (ASO) Birinci Organize Sanayi Bölgesi, başkent Ankara'nın tüketim merkezi olmaktan kurtularak ülke ekonomisine artı değerler katan bir sanayi merkezine dönüştürülmesi için yapılan araştırmaların sonucunda 1978 yılında Ankara Sanayi Odası öncülüğünde kurulmuştur. ASO Birinci Organize Sanayi Bölgesi Ankara Metropoliten Alanı batı çeperinde –yaklaşık 25 kilometre uzaklıkta– Sincan İlçesi yakınında yer seçmiştir (Resim 1).

1990 yılında ürerim faaliyetine başlayan Organize Sanayi Bölgesi'nde toplam 1.000 hektar alanda büyüklükleri 3.000m² ile 100.000m² arasında değişen 320 adet sanayi parseli bulunmaktadır. Fiili durumda 245 parselde fabrika türü üretim tesisleri aktif olarak faaliyet göstermekte olup yaklaşık 30.000 kişi istihdam edilmektedir.

[1] Sincan Ankara Sanayi Odası Birinci Organize Sanayi Bölgesi'ne ait bilgiler http://www.aosb.org.tr/tr/Tarihce.aspx kurumsal web adresinden derlenmiştir [Erişim tarihi: 23.07.2013].

Resim 3. Sincan–Ankara Sanayi Odası Birinci Organize Sanayi Bölgesi

Kaynak: *http://www.aosb.org.tr/*

ASO Birinci Organize Sanayi Bölgesi'nin teknik altyapı donanımları irdelenirse, altyapı tesisleri, elektrik, içme suyu, pis su, yağmur suyu, doğalgaz, haberleşme şebekeleri, 60–80 tonluk elektronik kantarlar gibi teknik donanımlara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca heliport ve helikopter bakım-servis alanları bulunmaktadır. Sosyal–kültürel ve ekonomik hizmet donanımları açısından ise kafeterya, dispanser, cami, posta hizmetleri, eğitim merkezleri, konferans salonları, çevre laboratuarı ve spor tesislerinin bulunduğu görülür. Bunun yanısıra, ASO Birinci Organize Sanayi Bölgesi bünyesinde toplam 43.000m² kapalı alanda kurulan ASORA Ticaret Merkezi adı verilen çok işlevli bir hizmet yapısı yer almaktadır. ASORA Ticaret Merkezi; Organize Sanayi Bölgesi yönetim bürolarının yanısıra finans kurumları–şubeleri, çeşitli sektörlerde hizmet veren ofisler, gıda ve endüstriyel market alanları, tedarikçiler, lüks konforu ile hizmet veren oteli, eczanesi, kafe–pastane ve lokanta ve konferans salonları ile donatılmıştır

ASO Birinci Organize Sanayi Bölgesi'nde üretim yapan tesisler mobilya, döküm, gıda, elektrik, elektronik, makine üretimi, alüminyum, tekstil, zirai aletler, savunma sanayi, kimya, metal işleri, madeni eşya vb. alanlarda uzmanlaşmıştır. 2010

yılı ihracat ve kapasite kriterlerine göre Türkiye'de ilk 500'e giren firmalar faaliyet göstermektedir. Bu firmalar arasında HİDROMEK, NUH'UN ANKARA MAKARNASI, GEN POWER, ŞAHİNLER METAL, YİĞİT AKÜ, ARÇELİK, TERMİKEL, Serdar Plastik, KAREL, Seğmen Gıda ve BÜLBÜLOĞLU VİNÇ sayılabilir.

ASO Birinci Organize Sanayi Bölgesi kapsamında 480.000 m² alanda "Lojistik Köy" projesi ile demiryolu taşımacılığına yönelik çalışmalar başlatılmış, sanayi–üniversite işbirliği kapsamında Okan Üniversitesi ve Ankara Sanayi Odası işbirliği ile lisans–lisansüstü eğitim projeleri yürütülmektedir.

Sincan İlçesi Ankara Nazım İmar Planı kapsamında Batı Koridoru olarak tanımlanan aks kapsamında organize sanayi bölgeleri ve toplu konut alanları ile birlikte geliştirilmiştir. Bu niteliği ile kaçak yapılaşma ve gecekondu türü yapılaşma alanlarına yönelik yasa dışı konut gelişmeleri gözlemlenmemektedir.

Çiğli–İzmir Atatürk Organize Sanayi Bölgesi[2]

İzmir Atatürk Organize Sanayi Bölgesi (İAOSB), 1990 yılında İzmir Metropoliten alanının kuzey gelişme bölgesindeki Çiğli İlçesinde toplam 6.240.000 metrekare alanda kurulmuştur (Resim 2). Organize Sanayi Bölgesi bünyesinde 572 firma faaliyette olup yaklaşık 35.000 kişiye istihdam sağlanmaktadır. İzmir Atatürk Organize Sanayi Bölgesi'nde üretim yapan tesisler ağırlıklı olarak; tekstil, hazır giyim, makine, otomotiv yan sanayi, metal, plastik, kimya, gıda, elektrik ve elektronik sektörlerinde yoğunlaşmıştır.

İzmir Atatürk Organize Sanayi Bölgesi'nde teknik altyapı donanımları olarak atık–su arıtma tesisi, yağmur suyu drenaj kanalları, yangın havuzu, itfaiye ve iki adet akaryakıt istasyonu bulunmaktadır. Sosyal–kültürel ve ekonomik hizmetlere yönelik on bir banka şubesi, PTT, Karakol, camii, restoran ve 45 bin metrekarelik alanda kurulu spor tesisi bulunmaktadır. Ayrıca sanayicilerin rekreasyonel faaliyetlerine yönelik sanayici aktivite merkezi ile tam donanımlı sağlık hizmeti veren bir poliklinik bulunmaktadır.

[2] Çiğli İzmir Atatürk Organize Sanayi Bölgesi'ne ait bilgiler http://www.iaosb.org.tr kurumsal web adresinden derlenmiştir [Erişim tarihi: 23.07.2013].

Resim 4. Çiğli–İzmir Atatürk Organize Sanayi Bölgesi

Kaynak: *http:// http://www.iaosb.org.tr/*

İzmir Atatürk Organize Sanayi Bölgesi'nde özellikle makine–metal ve döküm sektöründeki yoğunlaşmaya dayalı olarak kümelenme projesi başlatılmıştır. Bu proje kapsamında makine ve döküm sanayi ana sektörler olarak belirlenerek yenilikçilik ve AR–GE potansiyelleri eşliğinde ulusal–uluslararası pazarlarda rekabet potansiyelleri araştırılmaktadır.

Ege Bölgesi Sanayi Odası 2011 yılı üretimden satışlarına göre 25 milyon TL barajını aşan sanayi kuruluşlarının listesinde İzmir Atatürk Organize Sanayi Bölgesi'nde faaliyet gösteren 40 firma yer almıştır. Bu firmalar arasında TÜPRAŞ, PETKİM Petrokimya, PHİLSA PHİLİP MORRİS, OPET Petrolcülük AŞ, DYO Boya Fabrikaları Sanayi, EGEPLAST, SCHNEİDER Elektrik ve ABALIOĞLU Yem Sanayi sayılabilir.

Demirtaş–Bursa Organize Sanayi Bölgesi[3]

Bursa Demirtaş Organize Sanayi Bölgesi, 24 Aralık 1989 tarih 20382 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan yatırım programı kapsamında planlanmış olup yapılan

[3] Demirtaş–Bursa Organize Sanayi Bölgesi'ne ait bilgiler http://www.dosab.org.tr kurumsal web adresinden derlenmiştir [Erişim tarihi: 23.07.2013].

çalışmalar sonucunda 1990 yılında Bursa Metropoliten Alanın kuzey bölgesinde Demirtaş mevkisinde kurulmuştur (Resim 3). Bölgenin sınırları ilk olarak 300 hektar olarak belirlenmiştir. Daha sonra ilave edilen kısımlar ve en son 1999 yılı sonunda 75 hektar alana sahip 3. bölgeyle birlikte, sınırları çizilen Demirtaş Organize Sanayi Bölgesi'nin bugünkü alanı 475 hektar olarak tescil edilmiştir. Organize sanayi bölgesi inde toplam 349 sanayi parselinin 281 adedi dolu olup toplam 389 üretim tesisi faaliyet göstermektedir. Uzmanlaşma düzeyi açısından Demirtaş Organize Sanayi Bölgesi'nde % 68 oranla tekstil sektörü birinci sırada olup, % 20 oran ile otomotiv ve yan sanayi sektörleri izlemektedir.2011 yılı itibarıyla Demirtaş Organize Sanayi Bölgesi'nde 35.225 kişi istihdam edilmektedir.

Resim 5. Demirtaş–Bursa Organize Sanayi Bölgesi

Kaynak: *http:// http://www.dosab.org.tr/*

Demirtaş Organize Sanayi Bölgesi bünyesinde teknik altyapı tesisler olarak Yeraltı Elektrik Dağıtım Şebekesi, Doğalgaz Dağıtım Şebekesi, İçme–Kullanma ve Proses Su, Yangın Suyu, Yağmur Suyu, Kanalizasyon, Telekomünikasyon Şebekeleri tamamlanmıştır. Sosyal ve ekonomik altyapı donanımları kapsamında konferans salonları, 130.000 metrekare yeşil alan, futbol sahası, tenis kortu, basketbol alanı,

voleybol sahası, kapalı yüzme havuzu, sağlık/fitness merkezi ve lokantadan oluşan sosyal tesisler bulunmaktadır.

Organize Sanayi Bölgesi içinde yer alan toplam 18.000 metrekare kapalı alana sahip Bursa Teknoloji Geliştirme Merkezi (BUTGEM) tamamı son teknoloji bilgisayar ve programlarla donatılmış 9 eğitim sınıfı, 2 uygulama atölyesi ile kalifiye işgücü yetiştirilmesine yönelik olarak 17 farklı branşta mesleki ve teknik uygulamalı eğitim hizmeti vermektedir.

İkitelli–İstanbul Organize Sanayi Bölgesi[4]

İkitelli Organize Sanayi Bölgesi, Mahmutbey gişelerinden önce TEM yolunun kuzey kenarında bulunmaktadır. Eminönü'ne 15 Km. Bayrampaşa Otogarına 10 Km, Atatürk Hava Limanına 10 Km mesafede konumlanmıştır (Resim 6).

İkitelli Organize Sanayi Bölgesi, 1990'lı yıllarda İstanbul metropoliten alanının özellikle tarihi yarımada bölgesi (Fatih–Eminönü) ile Kâğıthane ve Haliç çevresine yayılan, çıkardıkları atık, duman, gürültü vb. gibi insan sağlığına zararlı unsurlarla çevreyi kirleten, bu suretle kente ve kent insanına zarar veren, şehircilik açısından olumsuz bir durum ortaya çıkaran küçük ve orta boy sanayi işletmelerini, meskûn alanlar dışında, şehircilik ilkelerine uygun ve her türlü altyapısı hazırlanmış alanlarda toplayarak, çevreye zarar vermeden faaliyetlerinin sürdürmelerini sağlamak amacıyla kurulmuştur.

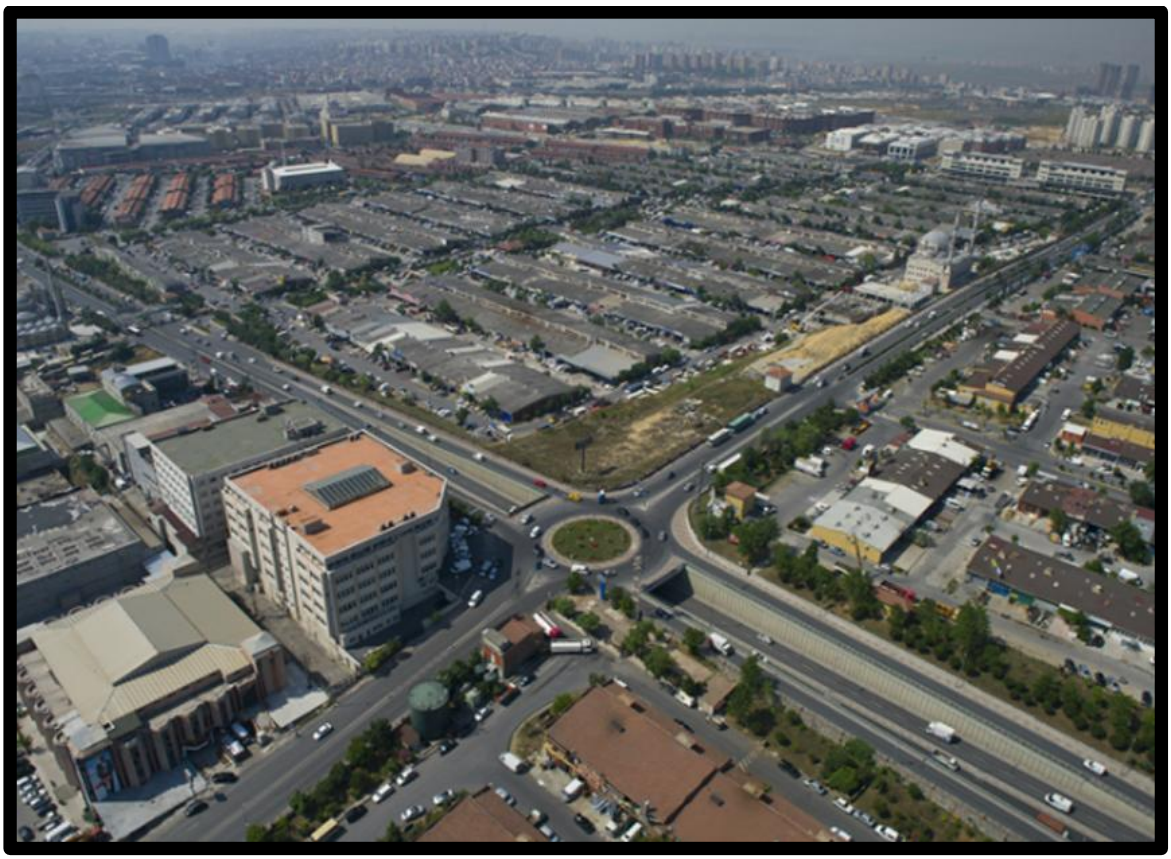
Bu amaç kapsamında Çevre Sağlığı Müsteşarlığı, İstanbul Valiliği ve İstanbul Belediyesi'nin bu işyerlerini şehir dışına taşıma kararı almalarından sonra bu sektörde çalışanlar kooperatifleşme yoluna gitmişler ve İstanbul Büyükşehir Belediyesinden arsa talebinde bulunmuşlardır. Bu kapsamda 1990 yılında yaklaşık 700 hektarlık alan çeşitli iş kollarında faaliyet gösteren 36 adet küçük ve orta ölçekli sanayi ile toplu işyeri kooperatifine tahsis edilmiş olup yaklaşık 200–220.000 kişiye istihdam sağlanmaktadır.

İkitelli Organize Sanayi Bölgesi yaklaşık 700 hektarlık alanda 37 sanayi kooperatifi ve Müstakil parsellerde toplam 27.301 işyeri biriminden oluşan Bölge % 95 bitmiş % 80 faaliyettedir. Organize Sanayi Bölgesinde ağırlıklı faaliyet kolları; Deri ve mamulleri ile ayakkabı ve Saraciye (%25), Makine–Yedek Parça (%8) kollarıdır. Bu faaliyet kolları dışında Sarı ve Pik Döküm (%1), Madeni Eşya, Dokuma–Tekstil (%5),

[4] İkitelli Organize Sanayi Bölgesi'ne ait bilgiler http://www.iosb.org.tr/ kurumsal web adresinden derlenmiştir [Erişim tarihi: 23.07.2013].

Triko–Konfeksiyon (%7), Oto Tamir (%12), Mobilya (%8), Kereste (%3) ile oranları %3–%1 arasında değişen Demir–çelik, Hırdavat, Elektrik, Elektronik, Plastik, Kimyevi Madde, Depo Ardiye iş kolları gelmektedir.

İkitelli Organize Sanayi Bölgesi'nde 5 konferans ve kültürel etkinlik salonlarında gerçekleştirmeye devam edilmekte olup Sosyal Tesisler faaliyete geçerken bu tesislerde Alışveriş Merkezleri (AVM), Spor ve sosyal yaşam gereksinimleri karşılanmaktadır.

Resim 6. İkitelli–İstanbul Atatürk Organize Sanayi Bölgesi

Kaynak: *http://www.iosb.org.tr/*

Türkiye'nin sanayileşme–kalkınma süreci; birinci ve ikinci sanayi planları ile İzmir iktisat kongresi ekseninde gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda sanayi yatırımlarına dayalı olarak kentleşme süreçleri gelişmiştir. Sanayileşmeye dayalı kentleşme sürecinde Kırıkkale Makine Kimya Silah Sanayi, Ereğli, Karabük ve İskenderun Demir–Çelik Sanayi, Batman Petrokimya Sanayi gibi örnekler sanayi yatırımları ile kurulan–gelişen yerleşmeler arasındadır.

Türkiye'nin sanayi deneyimi kapsamında organize sanayi bölgelerinin, planlı kalkınma, düzenli şehirleşme, çevre kirliliğinin önlenmesi vb. gibi temel konuları hedef

alınarak kurulması ise 1960 yıllara tarihlenmektedir. Bu dönemden itibaren kalkınma planları ile ivme kazandırılan organize sanayi bölgelerinin yasal mevzuata alınması ise 2000'li yıllarda çıkarılan 4562 sayılı yasa ile olmuştur. Bu çerçevede, organize sanayi bölgeleri özellikle sanayi sektörüne ortak alt yapı hizmetlerinin kolay–ucuz sağlanmasında ve sanayi alanlarına yönelik ucuz arsa temininde önemli bir araç olarak kullanılmaktadır.

Organize Sanayi Bölgeleri yer seçimi kararları açısından süreç içinde bulundukları bölgede ya da çevrede ortaya çıkan mekânsal etkiler açısından bakılırsa; özellikle metropoliten alanlar yakın çevresindeki önemli mekânsal değişim–dönüşümlere neden olduğunu görülmektedir. Bu etkiler özellikle istihdam olanaklarına dayalı hızlı nüfus artışı ve kentleşme süreçleri biçiminde görülmektedir. Bu sürecin devamında ise plansız–yasadışı konut gelişmeleri ön plandadır.

Bu açıdan Sincan–Ankara Organize Sanayi Bölgesi, Çiğli–İzmir Atatürk Organize Sanayi Bölgesi, Demirtaş–Bursa Organize Sanayi Bölgesi ve İkitelli–İstanbul Organize Sanayi Bölgesi'nin mekânsal etkileri şöyle özetlenebilir: Ankara, İzmir ve İstanbul Metropoliten kentlerini çeperlerinde kurulan organize sanayi bölgeleri yarattıkları ekonomik değer ve istihdam potansiyeli çekim merkezleri olmuşlar ve önemli oranda nüfusu kendilerine çekmişlerdir.

Bu gelişmeler sonucu kaçak yapılaşma ve yasadışı konut alanlarının ortaya çıktığı görülmektedir. Ancak belirli bir süre sonunda yerel ve merkezi yönetimler işbirliğinde organize sanayi bölgeleri yakın çevresindeki alanların toplu konut alanları oluşturulması yoluyla planlı hale getirilmesi yönünde sosyal ve teknik altyapı çalışmaları yapıldığı anlaşılmaktadır.

İzmir Metropoliten kentinin kuzey bölümünde Karşıyaka–Çiğli aksı boyunca, İzmir Atatürk Organize Sanayi Bölgesinin kurulması, diğer sanayi kuruluşları ve toplu taşım sistemleri ile erişim–ulaşım olanaklarının güçlendirilmesi, bu aks boyunca yükselen rant fırsatları yaratmıştır. Artan rantlar ise, bir taraftan sanayide çalışan düşük gelirli nüfusun barınmasına yönelik kaçak yapılaşma–gecekondu türü konut gelişmeleri ortaya çıkarırken, diğer taraftan, orta ve dar gelirli nüfusun lüks konut kooperatifleri ve özel sitelerin kurulmasına neden olmaktadır (Kaygalak 2006).

Bunlardan Sincan yerleşmesinde sanayide çalışan düşük ve orta gelirli halk kesimlerine yerel yönetimler öncülüğünde üst ölçekli plan kararları ile gecekondu

önemle bölgeleri niteliğinde, konut kooperatifleri ile desteklenen toplu konut alanları oluşturulması, plansız yapılaşmanın önlenmesinde etkili olmuştur (Dündar 2001).

İkitelli Organize Sanayi Bölgesinde ise yakın çevresindeki Başakşehir bölgesinde (Bağcılar–Esenler–Güngören) sanayiye dayalı istihdam potansiyelleri ile özellikle son beş yıl içinde bölge ve yakın çevre nüfusunun nüfusun % 20–25 oranında artması ile kaçak yapılaşma ve yasadışı konut gelişmelerinin yaşandığı görülmektedir. Benzer olarak, halkalı Toplu konut alanları ile Başakşehir toplu konutlarının yapımı ile yasadışı–plansız konut gelişme talepleri önlenmeye çalışıldığı görülür (Ataş 2006).

4. SANAYİNİN MEKÂNSAL ETKİLERİ: TUZLA ÖRNEĞİ

4.1. Konumsal Nitelik ve Coğrafi Konum

Tuzla İlçesi; Marmara Bölgesi'nde Kocaeli Yarımadası'nın güneybatısında İstanbul Metropoliten Alanı içinde yer almaktadır. 125.000 nüfusa sahiptir. 10 mahalle ile Akfırat ve Orhanlı adlı 2 beldeyi kapsamaktadır. İlçeyi kuzey–batı yönünde Orhanlı ve Akfırat Beldeleri, kuzey–doğu yönünde Şekerpınar ve Çayırova Beldeleri çevrelemektedir. İdari komşuluk açısından bakılırsa; doğusunda Gebze İlçesi/Kocaeli, kuzey ve kuzeybatısında Pendik İlçesi, güneyinde ise Marmara Denizi bulunmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1. Tuzla İlçesinin İstanbul Metropoliten Alanı İçindeki Konumu

Kaynak: *İstanbul Büyükşehir Belediyesi Arşivi (2013)*

Engebeli bir toprak yapısına, burun ve koylardan oluşan girintili ve çıkıntılı yaklaşık 13 km uzunlukta kıyı alanlarına sahip Tuzla'nın güneyinde yer alan Tuz Burnu büyük bir çıkıntı oluşturmaktadır. Tuzla Körfezinde Mezar Burnu, Dalyan Burnu, Tuz Burnu, Sarp Burnu, Tuz Burnunun güneyinde Şemsiye Adası, Korsan Adası, İncir Adası ve Ekrem Bey (Eşek Adası) bulunmaktadır (Anıl 2005, Anonim 2006).

Tuzla kıyılarında ve Denize yakın kesimlerde oldukça geniş düzlükler yer almakta olup kıyılardan kuzeyde doğru gidildikçe yükseklik artarken, platolar halinde tepelerin arasında uzanana ovalar–düzlükler görülür. Tuzla ilçesinde ortalama yükseklik 300 metreyi aşmaz iken en yüksek tepeler Aydınlı beldesindeki Karatepe 190 metre ve Kavastepe 109 metre yüksekliktedir (Anıl 2005, Anonim 2006).

4.2. Tarihsel Geçmiş

Tarihsel geçmişi kalkolitik çağa dek uzanan Tuzla ilçesi adını burada bulunan ve gerek Bizans gerek Osmanlı Dönemi'nde İstanbul'un tuz ihtiyacını karşılamış Tuz Gölü'nden almaktadır. Eski ismi *Akritas* (burun–çıkıntı anlamında) olarak kaydedilmektedir (Resim 7).

Resim 7. Tuzla/Tuz Burnu (İlk Kuruluş Yeri), Tuzla

Kaynak: *Tuzla Belediyesi Arşivi (2013)*

Tarihsel kayıtlara göre ilk kuruluş yerinin Akritas Burnu (bugünkü Tuzla bölgesi) olduğunu düşünülebilir. Akritas/Tuzla Burnu adı 18. yüzyıla dek kullanıldığı kaydedilmektedir (Öztürk 2006, Özdemir 2011). Türk öncesi dönemde, Roma–Bizans döneminde Bitinya Teması'nın Marmara Denizi kıyısında Chrysapolis (Üsküdar) ile Nicomedia (İzmit) arasında uzanan Roma Yolu üzerinde bir balıkçı köyü niteliğinde olduğu kaydedilmektedir (Ramsay 1961).

Bizans döneminde Tuzla ve yakın çevresinin kırsal yerleşim alanlarından oluştuğu, hayvancılık faaliyetleri yapıldığı, Tuzla İlçesinin korunaklı limanı ile kırsal alanlar için yerel pazar merkezi işlevinde olduğu söylenebilir (Aksoy 1965).

Tuzla İlçesinin sahip olduğu doğal değerleri ile Bizans döneminden itibaren sayfiye yeri–yazlık merkez olarak kullanıldığı kaydedilmektedir. Nitekim Bizans İmparatoru Constantine tarafından kızı ölünce, anısını sonsuza kadar yaşatmak amacıyla Tuzla'da mezarının üzerine bir manastır yaptırıldığı bilinmektedir. Bu manastır kalıntıları bugün Tuzla Burnu'nda manastır mevkisi olarak bilinen yerdedir.

Rivayetlere göre, Tuzla Burnu açıklarındaki İncir Adası'nda bulunan bir manastırda, idamlık mahkûmların sürgün edildiği, adanın kara ile deniz altından geçen bir tünel ile bağlantısı olduğu anlatılmaktadır (Özkaya 1993).

Tuzla ve yakın çevresinin (Gebze ile birlikte) Türk egemenliğine girmesi ise ancak 1400 yıllarında Sultan Orhan sonrasına, muhtemelen Yıldırım Bayazıd dönemine tarihlendirilmektedir. Başka bir kayıtta ise; 1403 yılında Peçenek Türkü bir komutanın 1.500 kişilik ordusuyla bir gece bölgede kaldığı, bir zamanlar av sahası olan bu bölgede aslan ve panter avlandığından bahsedilmektedir (Özkaya 1993, Öztürk 2006, Özdemir 2011).

Osmanlı döneminde Tuzla bölgesi doğal korunaklı limanı ile Osmanlı donanmasının gemilerine kalafat yeri ve liman olmuştur. O dönemde Rumlar ve Türklerden oluşan yerli halk geçimini, balıkçılık, zeytincilik ve tütün işletmeciliği ile sağlamaktadır. Bu dönemde bir balıkçı köyü ve yazlık dinlenme yeri durumundaydı (Özkaya 1993).

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ndeki kayıtlar Tuzla İlçesinin Osmanlı dönemindeki işlevsel önemine dikkat çekmektedir. Bu kayıtlarda şifalı su kaynakları ile bir sağlık merkezi niteliği gösterir. Bugün de bu işlevini korumaktadır (Resim 8). Seyahatname kayıtlarında özellikle şifalı suların bulunduğu İçmeler Mevkisine dikkat çekilmektedir:

"*...Bağırsakları yumuşak tutan içme suyu, yıl boyunca İstanbul'dan ve çevre beldelerden buraya binlerce adamlar birikip çadırlar kurar, sazlar çalınıp neşeler içinde suların içilir, kırk gün kırk gece sürer. Öyle tüfenk ve fişenk, eğlenceleri olur ki, dillere tarif olunmaz. Hasta olup özellikle bağırsak parazit hastalıkları müptela olanlar burada günlerce içme suyundan içerler. Allah'ın emri ile kim istifra edip sarı, yeşil*

*safra, sevda, ahat çıkarırlar ki, pis kokusundan helak (ölüm) mertebesine (katına) varır. Bazıları aşağısından safra, sevda, balgam, ahlat, kara balgam, gazbor, sirenme, nam, çeşitli kötü maddeler çıkararak yeniden hayat bulur. Bazısında benzetmekten uzak olsun tesbih tanesi dürülmüş şeyler çıkıp kırk ellişer boğum, bağırsak gibi çıkıları çalılara sererler. Gelip gidenler, temaşa ederler. Garip olgular bazı çıkıları yardıklarında içlerinden binlerce siyap başlı kurtlar, kelebek gibi haşarat çıkar…***"*** (Evliya Çelebi 1970).

Resim 8. İçmeler–Kaplıca, Tuzla

Kaynak: *http://www.termalspasaglik.com*
[erişim tarihi: 20.09.2013]

Birinci Dünya Savaşı sonrasında ise Türk–Rum mübadelesi neticesinde 1925–1926 yıllarında Selanik, Kavala, Drama ve Girit'ten gelen Türkler buraya yerleşmişlerdir. Rumlar zamanında evler çok temiz ve bakımlı bir durumdaydı. Rumlar ziraat yaptıkları tahıl ve hayvanlarını evlerin bahçelerinde veya hemen bitişiğinde yaptıkları ambar ve ahırların içinde saklamışlardır. Fakat mübadele neticesinde gelen göçmenler, bilhassa ilk zamanlarda yer darlığından hayvanları evlerin alt katında barındırmışlardır. Bu yüzden evler oldukça hasar görmüş ve bakımsız kalmıştır. Daha sonraki yıllarda bu eski meskenlerin bir kısmı tamir edilerek, alt katları dükkân yapılmıştır. Tamiri mümkün olmayan meskenler yıkılarak yerine tek katlı kâgir meskenler inşa edilmiştir (Anıl 2005).

Tuzla, Osmanlı döneminde Üsküdar Mutasarrıflığı'na bağlı bulunmaktadır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ise Gebze'ye bağlanmıştır. 1951 yılında Kartal İlçesi'ne bağlanmış, 1987 yılında ise Pendik ilçesine bağlanmıştır.

3 Haziran 1992 tarihli 21247 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan Bakanlar Kurulu'nun 27.05.1992 ve 3806 sayılı kararı ile İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı İlçe statüsü kazanmıştır. Bu kapsamda; Esenyalı, Güzelyalı, Aydınlı, Şifa, Postane, İstasyon, Yayla, Evliya Çelebi, Aydıntepe, İçmeler, Mimar Sinan, Cami olmak üzere 12 mahalle ile Orhanlı, Akfırat ve Tepeören olmak üzere 3 köy Tuzla İlçesi'ne bağlanmıştır.

4.3. Sosyo–Mekânsal Gelişim Süreci ve Aşamaları

Tuzla İlçesinin sosyo–mekânsal gelişim süreci; mekânsal ve işlevsel gelişmelere dayalı olarak *ilk kuruluş dönemi (Roma–Bizans), geçiş dönemi (1920–1939), ilk sanayi yatırımları dönemi (1940–1960), hızlı gelişme dönemi (1965–1985), organize sanayi yatırımları dönemi (1990– bugüne)* olmak üzere dört ana dönemde ele alınmıştır.

Kuruluş dönemi (Roma–Bizans)

Tuzla ilçesinin yerleşim kökeni kalkolitik çağlara dek uzanmaktadır. Tuzla Burnu olarak bilinen bölgedeki yer adları Tuzla İlçesinin dini açıdan merkez olabileceğine işaret etmektedir. Özellikle Tuzla Burnu (Akritas) mevkisindeki manastır kalıntıları bu tespiti doğrulamaktadır. Diğer taraftan, Roma–Bizans dönemlerinde başkent Konstantinopolis'ten Anadolu'ya uzanan askeri ve ticari–dini yolların uğrak merkezi olduğu bilinmektedir. Osmanlı kayıtlarında tespit edilen Tuz kaynağı olarak kullanıldığına ilişkin bilgiler, geriye dönük değerlendirilirse, olasılıkla Roma–Bizans dönemlerinde de tuz kaynakları merkezi olduğunu söylemek mümkündür. Aynı zamanda, doğal kaynak sularının da Roma–Bizans dönemlerinde de varolduğunu söylemek mümkündür (Özdemir 2011).

Geçiş dönemi (1920–1939)

Bu dönem Tuzla İlçesinin mekânsal ve işlevsel kimliğinin Osmanlı döneminden Cumhuriyet dönemine aktarıldığı geçiş dönemidir. Osmanlı egemenliği öncesinde Rum balıkçı köyü niteliğindeki Tuzla İlçesinin, 1924 Türk–Rum mübadelesi sonrasında yerli Rum nüfusu, Selanik, Kavala ve Drama kentlerinden gelen Türk nüfus ile yer değiştirdiği görülmektedir (Aksoy 1965).

Bu dönemde, Tuzla'nın yerleşim çekirdeği ya da ilk yerleşim alanı niteliğindeki ticaret birimlerinin odaklandığı kent merkezi ya da çarşı işlevindeki **Postane Mahallesi** kurulmuştur (Şekil 2).

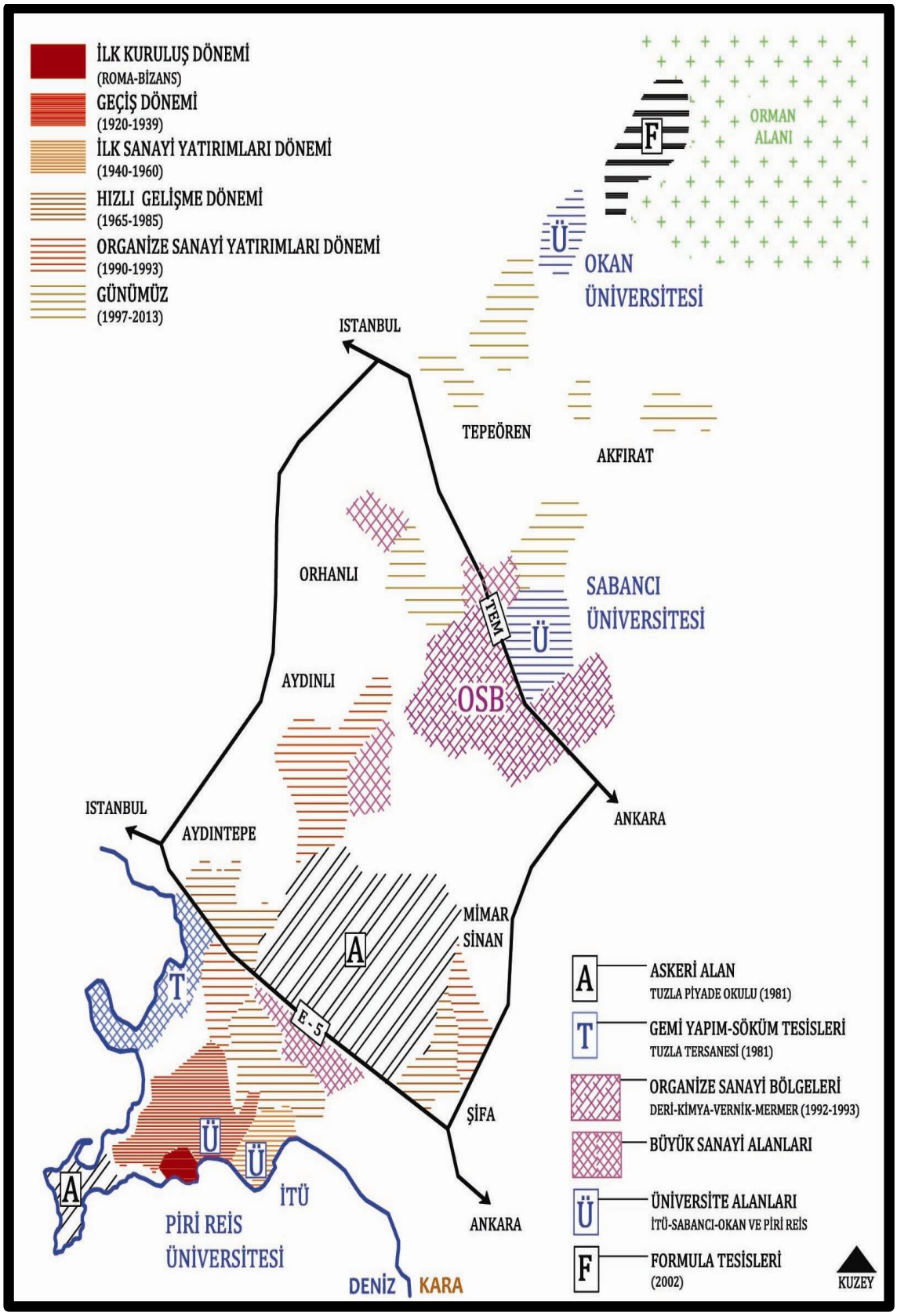
Postane Mahallesi, Deniz Harp Okulu ile İTÜ Denizcilik Fakültesi tesis alanları arasında kalan sınırlı bir gelişme alanına sahiptir. Postane Mahallesi'nin Marmara Denizi kıyısındaki bölümü günübirlik ticaret tesisleri (kafe–lokantalar), özel–askeri kurum ve kuruluşlara ait dinlenme–eğitim kampları ile üst–orta gelir grubuna ait villa ve sitelerden ya da kooperatifler eliyle geliştirilmiş orta gelir grubu sitelerden oluşan konut alanları niteliğindedir (Resim 9 ve Resim 10).

Tuzla İlçesinin merkezi olan Postane Mahallesi'nde Birinci Ahmet Camisi ve Çeşmesi, Osmanlı döneminden (17. yüzyıl başı) kalan önemli tarihsel eserlerdir. Bir diğer önemli mahalle ise Postane Mahallesi'nin doğusunda yer alan Cami Mahallesi ile kuzeyde demiryolu hattı boyunca gelişen İstasyon Mahallesidir (Özdemir 2011).

İstasyon Mahallesi'ne adını veren ve ilk kuruluş yerleşmesi Postane Mahallesi'ni istasyona bağlayan İstasyon Caddesi'nin yöneldiği Tuzla İstasyonunun, İstanbul–Bağdat arasında uzanan Hicaz Demiryolu Projesi kapsamında 19. yüzyıl sonu–20.yüzyıl başı arasında inşa edildiği düşünülebilir.

Tuzla İlçesinin mekânsal gelişimi 1930'lu yıllardan itibaren doğuya doğru yönelmiştir. Bu yöneliş sonucunda Postane Mahallesi'ni demiryolu istasyonuna bağlayan İstasyon Caddesi'nin açılması ile **Cami Mahallesi** kurulmuştur. 1930–1950 döneminde ağırlıklı olarak mevsimlik konut ya da ikinci konut alanı niteliğinde bir belde olarak mekânsal ve işlevsel gelişimini sürdürmüştür (Şekil 2, Resim 9).

1929–1939 yılları arasına tarihlendirilen ilk kuruluş döneminde, Tuzla İlçesinin yazlık siteler ve kooperatifler ile kamu kurumlarına ait yazlık kampların–tatil sitelerinin konumladığı sayfiye bölgesi niteliğinde koruduğu söylenebilir. Tuzla ilçesi bu mekânsal karakterini, ilk sanayi yatırımlarının yer seçmeye ve kurulmaya başladığı 1950'li yılların sonuna dek korumuştur.

Şekil 2. Tuzla Mekânsal Gelişim Süreci

Kaynak: *Gündoğar 2013*

Resim 9. İkinci Konut Gelişmeleri (yazlık–tatil siteleri), Tuzla

Kaynak: *Tuzla Belediyesi Arşivi (2013)*

Resim 10. Sivil ve Askeri Yazlık Kamplar (İller Bankası ve askeri kamp), Tuzla

Kaynak: *http://www.panoramio.com*
[erişim tarihi: 20.09.2013]

İlk sanayi yatırımları dönemi (1940–1960)

1950'li yıllardan itibaren ise Tuzla İlçesinin mekânsal ve işlevsel kimliği değişmeye başlamıştır. Bu dönemde idari statü açısından Kocaeli İli'ne bağlı olan Tuzla'nın, Kocaeli'nden ayrılarak İstanbul'un Kartal İlçesi'ne bağlı belde statüsü kazanması, Tuzla İlçesindeki arsa–arazi değerlerinde artış ve spekülasyonlara neden olmuştur. Diğer taraftan, Jeep Motorlu Araç Fabrikası ile İstanbul Porselen Fabrikasının açılması, Tuzla İlçesinin işlevsel gelişiminde sanayi sektöründeki yatırımların ilk adımları olarak görülmektedir.

Bu fabrikalardan Jeep Motorlu Araç Fabrikası (1954) ile Türkiye'de ilk kez Türk Willys Overland askeri cip ve kamyonetleri ile Büssing adı verilen kamyonlarının yapımına başlanmıştır. Bu fabrika kuruluş yeri açısından denizyolu/rıhtım ve demiryolu/istasyon ulaşımına yakın–elverişli konuma sahiptir. Jeep Motorlu Araç Fabrikası'nın açılması Tuzla İlçesinin sosyal–ekonomik gelişiminde önemli etkileri olmuş, yerel halka–köylülere iş ortamı yaratmıştır (Özdemir 2011).

Diğer fabrika türü sanayi tesisi olan İstanbul Porselen Fabrikası (1962) ise özellikle hammadde temini kolaylığı gözetilerek demiryolu yakınında kurulmuştur.

Her iki fabrikanın kurulması, Tuzla İlçesinin gerek mekânsal gerekse demografik gelişimi üzerinde etkili olmuştur. Tuzla İlçesi nüfus artış verileri incelenirse, fabrikaların kurulduğu–üretime geçtiği 1950–1965 yılları arasında önemli bir nüfus artış yaşandığı anlaşılmaktadır. Nitekim nüfus istatistiklerine göre 1950 döneminde yaklaşık 3.000 nüfusa sahip iken, 1960 döneminde yaklaşık 4.300, 1965 döneminde ise yaklaşık iki kat artış göstererek 7.300 nüfusa ulaştığı görüşmektedir. Bu hızlı nüfus artışının Tuzla İlçesinin mekânsal gelişim sürecindeki en önemli etkilerinden birisi de plansız–denetimsiz konut gelişmeleri olmuştur. Bu dönemde Tuzla İlçesinde ilk gecekondu alanları –özellikle sanayi tesisleri çevresinde– oluşmaya başlamıştır (Şekil 2).

Hızlı gelişme dönemi (1965–1985)

Bu dönemde Tuzla İlçesinin 1960–1965 döneminde yoğunlaşan büyük sanayi yatırımları bağlamında oluşturduğu istihdam potansiyelleri ile önemli bir nüfus çekim merkezi haline geldiği görülmektedir. Nitekim 1965 yılında yaklaşık 7.000 olan nüfus, 1970 yılında 9.000, 1975 yılında 11.000 ve 1980 yılında ise 16.000 nüfusa ulaşmıştır.

Hızlı nüfus artışı ve mekânsal gelişme taleplerinin zorladığı plansız gelişmeler 1965–1970 döneminde Kartal–Pendik arasında oluşturulan planlı konut bölgesi ile gecekondu gelişimi önlenmeye çalışılmıştır. 1968 yılında bazı gecekondular yıkılarak, gecekonducular yeni konut bölgesinde inşa edilen konutlara taşınmaya mecbur edilmişlerdir. Ancak yapılan konutların gerek donatım tesislerine uzak olması gerekse ulaşım zorlukları nedeniyle beklenen–istenen sonuçlar elde edilememiştir. Bunun için bölgede bulunan tesislerin bazıları lojman yapımına ihtiyaç duymuştur. Lojman faaliyetlerine en fazla özeni Arçelik Fabrikası göstermiş, bir üç bloktan oluşan toplam 300 kişilik lojman yerleşkesi oluşturmuştur. Bir diğer lojman yerleşkesini ise İstanbul Porselen Sanayi kurmuştur.

1960'lı yıllarından başından itibaren sanayi kuruluşlarının yer seçimi kararlarına dayalı olarak –demiryolu güzergâhı ve ötesine– kuzeye doğru yönelen konut ağırlıklı kentsel gelişmelerin sonucu olarak Güzelyalı, Yayla, İçmeler ve İstasyon Mahalleleri kurulmuştur (Şekil 2).

Yedek Subay Piyade Okulu'nun (1961) Tuzla bölgesine taşınması da 1960'lı yılların önemli gelişmeleri arasındadır. Bu gelişme özelikle Tuzla İlçesinin kuzey gelişme yönü ve potansiyel alanları açısından eşik oluşturmuştur.

Bu dönemde ilk kurulan mahalle 1965 yılında yerleşime açılan **Güzelyalı Mahallesi**'dir. Önceleri yazlık konutlardan oluşan sayfiye semti olarak gelişirken, süreç içinde yapılaşma talepleri ile hızlı bir şekilde yoğunlaşmıştır. Buna karşılık, Güzelyalı Mahallesi'nin sahil kesimi üst gelir grubuna yönelik villa tipi konut bölgesi niteliğindedir. Güzelyalı Mahallesi 1993 yılında Tuzla İlçesi'nden ayrılarak Pendik İlçesi'ne bağlanmıştır.

Bir diğer mahalle ise 1967 yılında yerleşime açılarak, ağırlıklı olarak konut kooperatifleri yoluyla gelişen **Yayla Mahallesi**'dir. Bu niteliği ile Tuzla İlçesinin en kalabalık mahallelerinden biridir. Bu mahallede Tuzla Endüstri Meslek Lisesi, Teknik ve Anadolu Teknik Liseleri (1984–1985) gibi ortaöğretim tesisleri bulunmaktadır.

Yayla Mahallesi'ndeki konut gelişmesi özellikle 1990–2000 yılları arasında hızlanmış, İş Bankası Blokları (1992), Anadolu Blokları (1994), Mavi Evler Sitesi, Öğretmenler Sitesi, Şenöz Sitesi, Akkum Sitesi (1995), Yaşam Sitesi, Tolga Han Sitesi, Yeni Yaşam Sitesi (1997), Aydın–Kent Kooperatifi (1999–2003) gibi konut kooperatifleri yapılmıştır (Özdemir 2011).

1972 yılında ise sahil kesimi ile demiryolu istasyonu arasında uzanan **İstasyon Mahallesi** kurulmuştur. İstasyon Mahallesi'nin kıyı kesiminde yazlık konutlar–villalar, Tuzla Demiryolu İstasyonu yönündeki iç kesimlerde ise konut kooperatifleri yoluyla gelişmiş konut alanları bulunmaktadır.

Bu mahallede Piyade Okulu ve Askeri Jeep Fabrikası burada bulunmakta olup demiryolu ile E–5 Devlet Karayolu arasında kalan alanda sanayi tesislerinin konumlandığı görülmektedir. Demiryolunun güneyinde kalan bölgede; Galatasaray Blokları (1987), Tıp Kent (1989), Park Sitesi (1993), Eczacıbaşı Blokları (1990–1993), Koza Evleri (1994), Tümer Sitesi ve Hayat Sitesi, Koza Evleri 2 ve İdareciler Sitesi (1995) gibi kooperatifler yoluyla gelişen konut alanları yer almaktadır.

Tuzla'da 1975–1985 döneminde arasında nüfus artışının en önemli nedeni; 1980 yılında Haliç bölgesinde kurulu özel sektöre ait gemi inşa yapım–söküm tesislerinin/tersanelerin Tuzla Aydınlı mevkisine taşınması karar olarak görülmelidir. Bu yer seçimi kararında etkili olan dinamikler: İstanbul'un yerleşim alanı dışında olmasına karşın, İstanbul'un her türlü doğal ve sosyal imkânlarından yararlanılacak kadar yakın olması, kötü hava ve deniz şartlarından fazla etkilenmeyen bir coğrafi konuma sahip olması, doğal liman özelliği kapsamında demirleme bölgesinin geniş ve güvenli olması ile Pendik bölgesinde kurulu gemi inşa tesislerine yakınlığı olarak sayılabilir (Özdemir 2011).

Özel sektöre ait gemi yapım–söküm tesislerinin tersanelerin 1980'li yıllarda Haliç Bölgesi'nden taşınarak, Tuzla İlçesinde konumlanmasından sonra, İTÜ Denizcilik Fakültesi (1981) ve Deniz Harp Okulu (1985) gibi sivil–askeri kamusal eğitim tesisleri de Tuzla İlçesinde yer seçmiştir (Resim 11 ve Resim 12). Bu yer seçimi kararları Tuzla İlçesinin yazlık merkez–sayfiye merkezi niteliğindeki mekânsal yapısında ilk önemli gelişmeleri ortaya çıkarmıştır.

Bu gelişmelerin sonucu olarak –1980 sonrasında– **Aydıntepe Mahallesi**'nin kurulduğu–geliştiği görülmektedir (Şekil 2). Aydıntepe mahallesinin kuruluşunda yaklaşık 25.000 kişi istihdam sağlayan Tuzla Tersanesi'nin varlığı oldukça etkilidir. Nitekim mahallede oturan nüfusun önemli bir kesimi Tuzla tersanelerinde istihdam edilen nüfustan oluşmaktadır (Anıl 2005).

Resim 11. İTÜ Denizcilik Fakültesi, Tuzla

Kaynak: *http://www.df.itu.edu.tr/files/campus.html*
[erişim tarihi: 20.09.2013]

Resim 12. Deniz Harp Okulu, Tuzla

Kaynak: *http://www.dho.edu.tr/*
[erişim tarihi: 20.09.2013]

Şifa Mahallesi ile **Esenyalı Mahallesi** 1980 yılında kurulmuştur (Şekil 2). Esenyalı Mahallesi, 1993 yılında Tuzla İlçesi'nden ayrılarak Pendik İlçesi'ne bağlanmıştır. Şifa Mahallesi'nin kurulup–gelişmesi büyük sanayi tesislerinin varlığı ile alakalıdır. Bu bölgede yer alan Arçelik, Assan, Knor, Fiskobirlik gibi ulusal düzeyde büyük ölçekli sanayi kuruluşları istihdam açısından yarattıkları çekim merkezleri niteliği ile önemli oranda nüfusun bölgede yerleşmesinde etkili olmuştur. Bu mahallenin sosyal–kültürel yapısı açısından genellikle İstanbul dışı göç ile gelen ve genellikle düşük gelir gurubu nüfusun yerleşim alanları olduğu gözlemlenmektedir. Bu açıdan kaçak yapılaşma ve gecekondu gelişmelerinin yaygın olduğu bölgedir.

1982 yılında ise **İçmeler Mahallesi** kurulmuştur (Şekil 2) Aydıntepe Mahallesi ile Askeri Alan arasında yer alan mahallenin adı şifalı içme sularından gelmektedir. İçmeler Mahallesi'nde Tuzla İlçesinin en önemli sağlık tesisi olan Tuzla Devlet Hastanesi ile İdris Güllüce Kültür Merkezi yer almaktadır.

Bu gelişmeler ile birlikte 1980–1990 döneminde, ilk kuruluş bölgesi niteliğindeki Postane Mahallesi'ndeki Manastır Mevkisi ve Mercan Mevkisi olarak adlandırılan sahil bölgelerinde görülmektedir. Bu bölgelerde, üst gelir grubuna ait genellikle 1–2 katlı geniş bahçeli villa tipinde konutlardan oluşan siteler gelişmeye başlamıştır. Bu sitelerden, Albatros ve Marmados Siteleri 1980–85, Yeni Has Sitesi 1986–87, Mercan Sitesi, Tuzlahan Villaları ve Safranbolu Evleri ise 1990–98 yılları arasında inşa edilmiştir.

Organize sanayi yatırımları dönemi (1990– 2010)

İstanbul'un metropoliten kentleşme sürecinde kent merkezinde yer alan sanayi alanlarının merkez dışına taşınması özellikle kentin doğu–batı kıyı koridorları boyunca sanayi alanlarının gelişimine olanak sağlamıştır. Bu süreçte özellikle Anadolu yakasında Beykoz–Tuzla arasında sanayi alanları yığılmaya başlamıştır (Doğan 2013).

Bu gelişmelere bağlı olarak 1990'lı yıllardan itibaren kuzeyde TEM Otoyolu yakınında Deri, Kimya, Boya ve Vernik gibi organize sanayi bölgelerinin kurulması ile Tuz İlçesi hızlı bir yapılaşma sürecine girmiştir. 1992 yılında Organize Deri Sanayi Bölgesi'nin kurulması ile **Aydınlı Mahallesi** kurulmuştur. Bu döneme dek genellikle tarım ve hayvancılık faaliyetlerin yaygın olduğu kırsal alan niteliğinde iken İstanbul Organize Deri Sanayi Bölgesi, Kimya Organize Sanayi Bölgesi, Boya ve Vernikçiler

Sanayi Bölgesi gibi organize sanayi bölgelerinin yerleşmesi ile hızlı bir gelişme sürecine girmiştir (Şekil 2).

Büyük sanayi yatırımlarının yer seçmesine bağlı olarak hızlı dış göç hareketine maruz kalan Tuzla İlçesi, ağırlıklı olarak organize sanayi bölgelerinde istihdam edilen nüfusun yerleşim alanı niteliği kazanırken, Aydınlı Mahallesi de kaçak yapılaşma ve gecekondulaşmanın en yaygın olduğu mahalleler arasına girmiştir. Bu niteliği ile Aydınlı Mahallesi özellikle dış göç sürecinde Doğu illerinden gelen nüfusun yerleştiği mahalle olmuştur. Yaşanan hızlı nüfus artışı, yapılaşma talepleri ve gecekondulaşmayı (kaçak yapılaşmayı) beraberinde getirmiştir. Nitekim Aydınlı Mahallesi Tuzla İlçesinde kaçak yapılama ve gecekondu gelişiminin en yaygın olduğu mahalleler arasındadır (Anıl 2005).

1993 yılında kurulan **Mimar Sinan Mahallesi** ise Şifa Mahallesi'nden ayrılmıştır. Bu mahalle genellikle kaçak yapılaşma yoluyla gelişen, düşük gelir grubu nüfusun yerleşim alanıdır. Aynı dönemde –1993 yılında– kurulan **Evliya Çelebi Mahallesi** ise Yayla Mahallesi'nden ayrılmış olup Tuzla Belediyesi ve Kaymakamlık binaları Evliya Çelebi Mahallesi'nde yer almaktadır (Şekil 2).

Evliya Çelebi Mahallesi'nde genellikle kooperatif tipi konut gelişmeleri gözlemlenmektedir. Bu kooperatifler arasında; Evim Kent, Uyum Sitesi (1982), En Kalite Sitesi (1993), Kaymar Sitesi (1987), Huzur Sitesi (1990), Hayat Sitesi (1993) ve Gölkent Sitesi (1995) sayılabilir.

1995 sonrasında ise gerek organize sanayi yatırımları gerekse prestij konut ya da orta–üst gelir gruplarına yönelik toplu konut projeleri ile hızlanarak devam eden süreçte, Tuzla İlçesinin kuzeyinde TEM Otoyolu ve Ömerli Havzası sınırlarına dek uzanan alanlar kentleşme sürecine girmiştir. Bu bölgelerde yer alan Orhanlı ve Akfırat gibi kırsal nitelikli alanlar hızlı nüfus artışı sürecinde belde niteliği kazanmıştır. 1997 yılında **Orhanlı** ve **Akfırat** bölgelerinde belediye örgütü kurulmuştur (Şekil 2).

Günümüz (2013–…)

2013 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemine göre İstanbul İli bütününde 39 ilçe, 151 köy, 817 mahallede 13.624.240 kişi yaşamaktadır. Tuzla İlçesi 200.000'e yaklaşan nüfusu ile sırasıyla Bağcılar, Küçükçekmece, Ümraniye, Pendik ve Bahçelievler ilçelerinden sonra İstanbul'un en kalabalık altıncı ilçesi konumundadır.

2013 yılı itibarıyla, Tuzla İlçesi İstanbul metropoliten alanı doğu çeperinde başta Gemi Yapım–Söküm Tesisleri/Tersane olmak üzere İstanbul Organize Deri Sanayi Bölgesi, Kimya Organize Sanayi Bölgesi, Boya ve Vernikçiler Sanayi Bölgesi gibi uzmanlaşmış organize sanayi yatırımları eşliğinde hızlı gelişen bir yerleşme niteliğindedir. Bu özelliği ile istihdam potansiyellerine dayalı olarak hızlı göç olgusuna maruz kalmakta, plansız ve çarpık yapılaşma talepleri ile şekillenen bir mekânsal gelişme eğilimi göstermektedir.

Tuzla İlçesinin özellikle E–5 Devlet Karayolu kuzeyinde yer alan batıdan doğuya doğru Aydıntepe, Aydınlı, Şifa ve Mimar Sinan mahalleleri, gecekondu gelişimi ve kaçak yapılaşmanın yoğun olarak gözlemlendiği mahallelerdir (Şekil 2).

Bu gelişmelerin yanısıra, Tuzla İlçesi kuzey sınırlarında Akfırat Beldesinde 2002 yılında yapımı tamamlanan İstanbul Park Yarış Pisti ve Tesislerinin (Formula 1) de mekânsal gelişim süreçlerindeki etkisi gözardı edilmemelidir. Bu bağlamda, Akfırat beldesinin kuzeybatısında villalar bölgesi olarak anılan prestij konut bölgeleri gelişmeye başlamıştır (Dönmez 2009). Burada dikkat çekici gelişme sözkonusu bölgede 2003–2010 döneminde tarım alanları ve orman varlığının tahrip edilmesi ve yerleşim alanı oranlarının yaklaşık 3,5 kat artmış olmasıdır (Kandemir ve Ustaoğlu 2011).

Tuzla Belediyesi gerek İstanbul Büyükşehir Belediyesi gerekse Toplu Konut İdaresi ile ortaklıklar kurmak yoluyla sıhhileştirilmesine–yenilenmesine yönelik olarak değişim–dönüşüm projeleri yürütmektedir. Bu projeler arasında; TOKİ–İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı ortaklığında yürütülen 5.000 konutluk Aydınlı Dönüşüm Projesi, Şifa ve Mimar Sinan Mahallesi Dönüşüm Projesi (KİPTAŞ Evleri) Aydıntepe ve İçmeler Mahallesi Dönüşüm Projesi, Tarihi Tuzla Değişim–Dönüşüm Projesi sayılabilir (Resim 13ve Resim 14).

2013 yılı itibarıyla Tuzla Belediyesi öncülüğünde Tuzla Yat Limanı ve Sahil Düzenleme Projesi devam etmektedir. Bu projenin varlığı Tuzla İlçesinin işlevsel kimlik gelişiminde turizm odaklı yeni bir değişim–gelişime olanak verecektir. Proje kapsamında; 850 yat kapasitesine sahip marina, alışveriş merkezi, 5 yıldızlı lüks otel ve su oyunları eğlence parkı yer alması planlanmıştır. Marina Alanı bünyesinde yaklaşık 2.000 kişiye istihdam sağlanabileceği düşünülmektedir (Resim 15 ve Resim 16).

Resim 13. Aydınlı Dönüşüm Projesi, Tuzla

Kaynak: *Tuzla Belediyesi Arşivi (2013)*

Resim 14. Mimar Sinan Mahallesi KİPTAŞ Konut Projesi, Tuzla

Kaynak: *Tuzla Belediyesi Arşivi (2013)*

Resim 15. Marina Projesi, Tuzla

Kaynak: *Tuzla Belediyesi Arşivi (2013)*

Resim 16. Marina Projesi, Tuzla

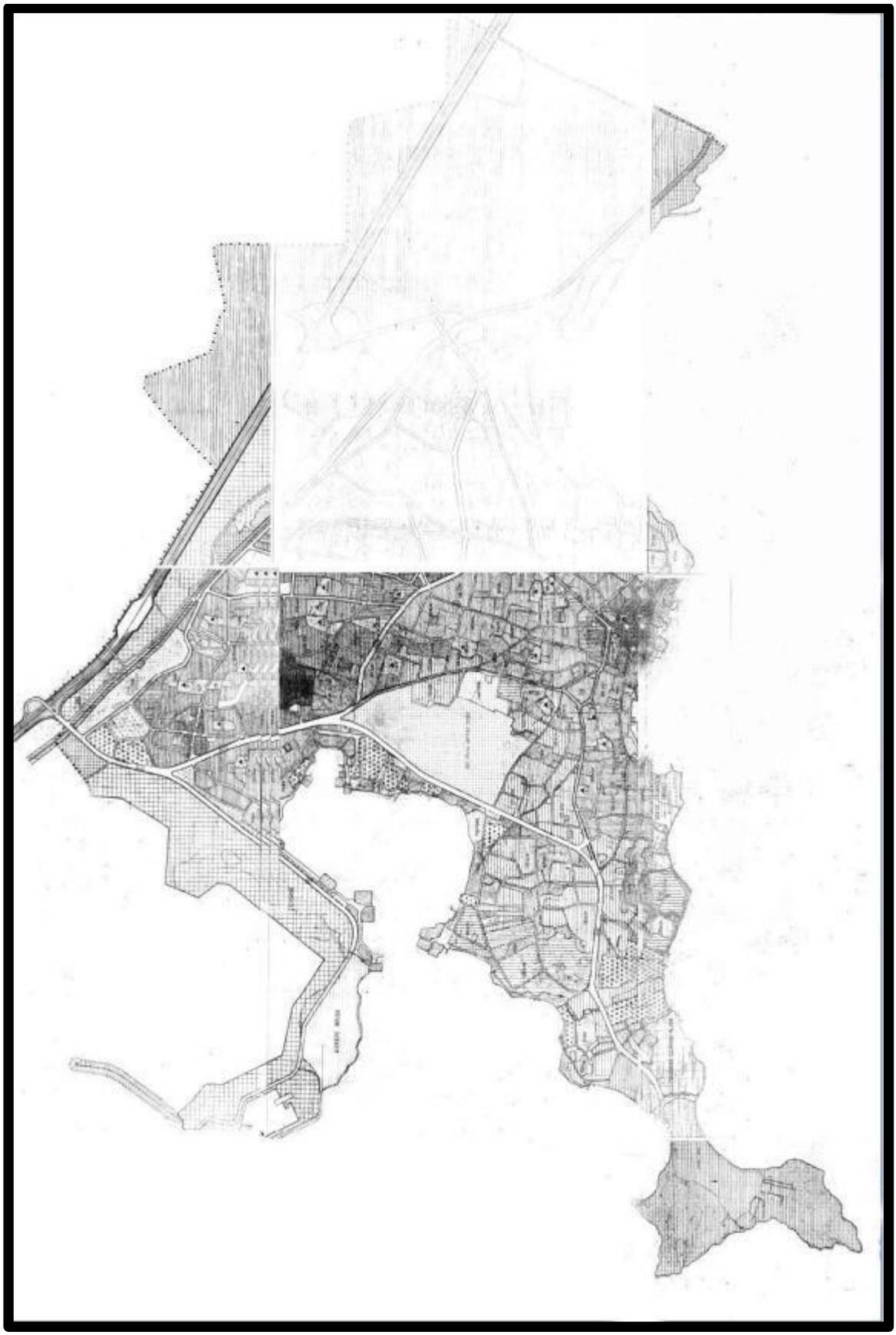
Kaynak: *Tuzla Belediyesi Arşivi (2013)*

4.4. Planlama Deneyimleri

Tuzla İlçesine yönelik ilk planlama deneyimi 02.01.1985 tarihinde onaylanan 1/5.000 ölçekli Tuzla Nazım İmar Planı'dır. Bu dönemde Tuzla ve yakın çevresi Kartal İlçesine bağlıdır. Ancak, 1990 sonrası yaşanan sanayi yatırımlarına dayalı mekânsal gelişmeler ile İstanbul merkezi iş alanlarının (MİA) yer değiştirme ve merkez dışına ötelenme sürecine girmesi, Tuzla ve yakın çevresinin gelişiminde önemli bir kırılma noktası olmuştur. Bu süreçte Tuzla ve yakın çevresi idari statü olarak müstakil bir ilçe olarak örgütlenirken, sanayi yatırımlarının yarattığı çekim, varolan imar planlarının özellikle hızlı nüfus artışına paralel olarak ortaya çıkan mekânsal gelişme talepleri karşısında yetersiz kalmasına neden olmuştur (Şekil 3).

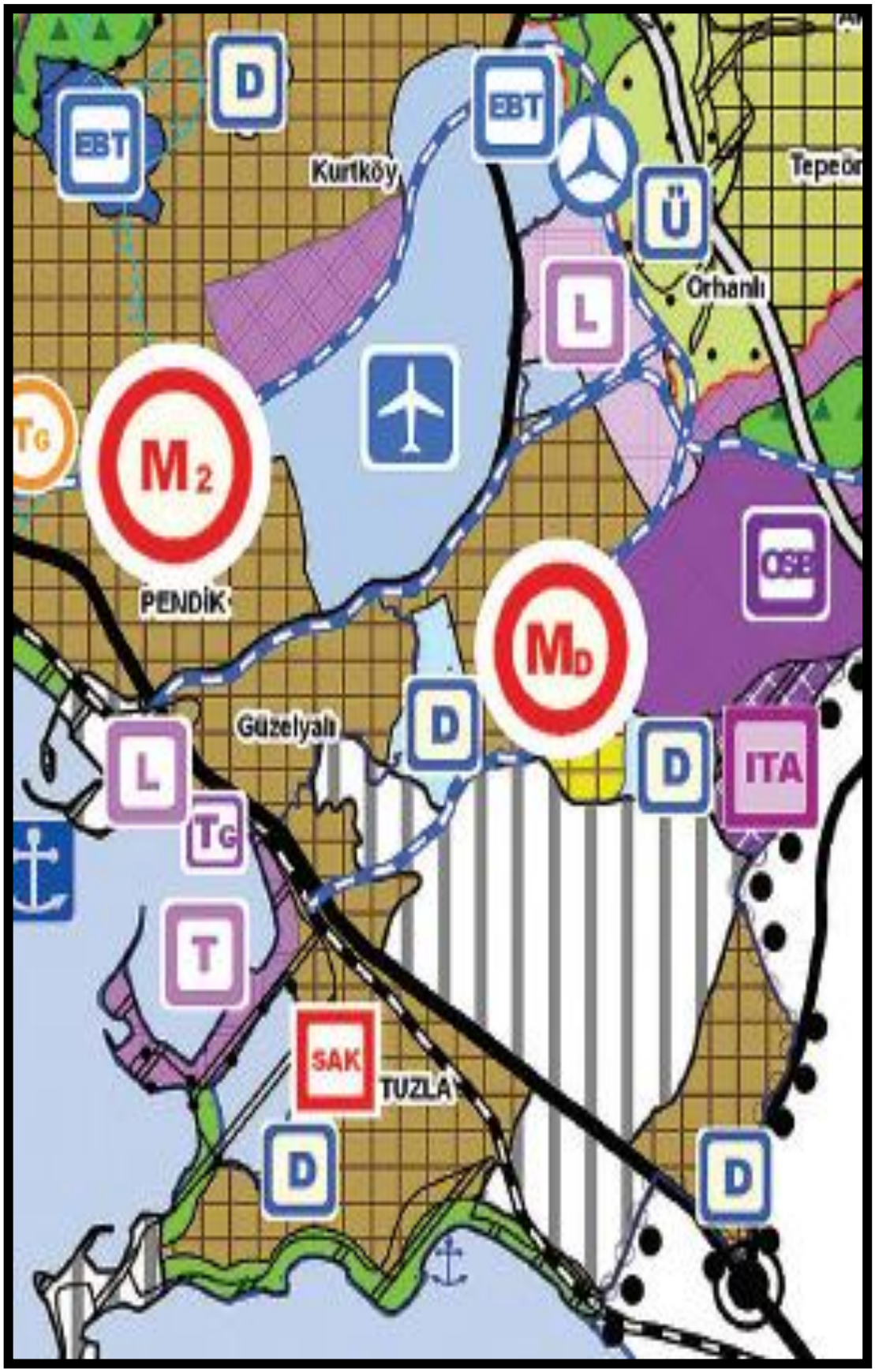
Bu bağlamda özellikle 1990 sonrasında E–5 kuzeyinde kurulan Deri, Kimya, Mermer, Boya–Vernik Organize Sanayi Bölgeleri ile Endüstri Serbest Bölgesi ve yakın çevresinde gelişen hızlı sanayileşme ve göç olgularının tetiklediği plansız ve kaçak konut alanlarına yönelik kısmi ıslah çalışmaları yapılmaya başlandığı görülmektedir. Bu çalışmalar kapsamında öncelikle Tuzla İlçesi ile bütünleşen E–5 Devlet Karayolu ötesindeki Aydınlı köyü için planlar hazırlanmış–onaylanmıştır. Ancak, Tuzla ilçesinin E–5 Devlet Karayolu kuzeyi ve güneyi olmak üzere iki farklı mekânsal ve işlevsel karakter gösteren yerleşim deseninin kapsamlı ve bütüncül olarak ele alan planlama çalışmaları, ancak 2009 yılında başlayabilmiştir. Buna göre, yaklaşık 12.500 hektar yerleşim alanının hemen tümünde 2009 yılından itibaren mevcut imar planları revize edilmeye başlanmıştır. Bu dönemde hızlı kentleşme sürecinde kırsal yerleşim alanları niteliğindeki belde statüsü kazanan yakın çevre yerleşmeler Akfırat–Tepeören ve Orhanlı beldeleri için de imar planları yapılmaya başlanmıştır.

Tuzla İlçesinin planlama deneyiminde 2013 yılı itibarıyla gelinen nokta; Tuzla İlçesi İstanbul İl Çevre Düzeni Planı kapsamında İstanbul Metropoliten Alanı bütününde sanayi alanlarının öbekleneceği alt merkez işlevi yüklenmiştir. Bu işlev kapsamında E–5 kuzeyinde kalan alanları için Organize Sanayi Bölgeleri (OSB) destekli İleri Teknoloji Bölgesi (ITA) olarak belirlenirken, E–5 güneyinde kalan kıyı alanları için rekreasyonel kullanımlar ve marina–liman tesisleri geliştirilmesi öngörülmüştür. Bu çerçevede, İstanbul Metropoliten kenti bütününde hızla sanayi odaklı Lojistik Merkez işlevini üstleneceği söylenebilir (Şekil 4).

Şekil 3. Tuzla (Merkez) Nazım İmar Planı

Kaynak: *Tuzla Belediyesi Arşivi (1985)*

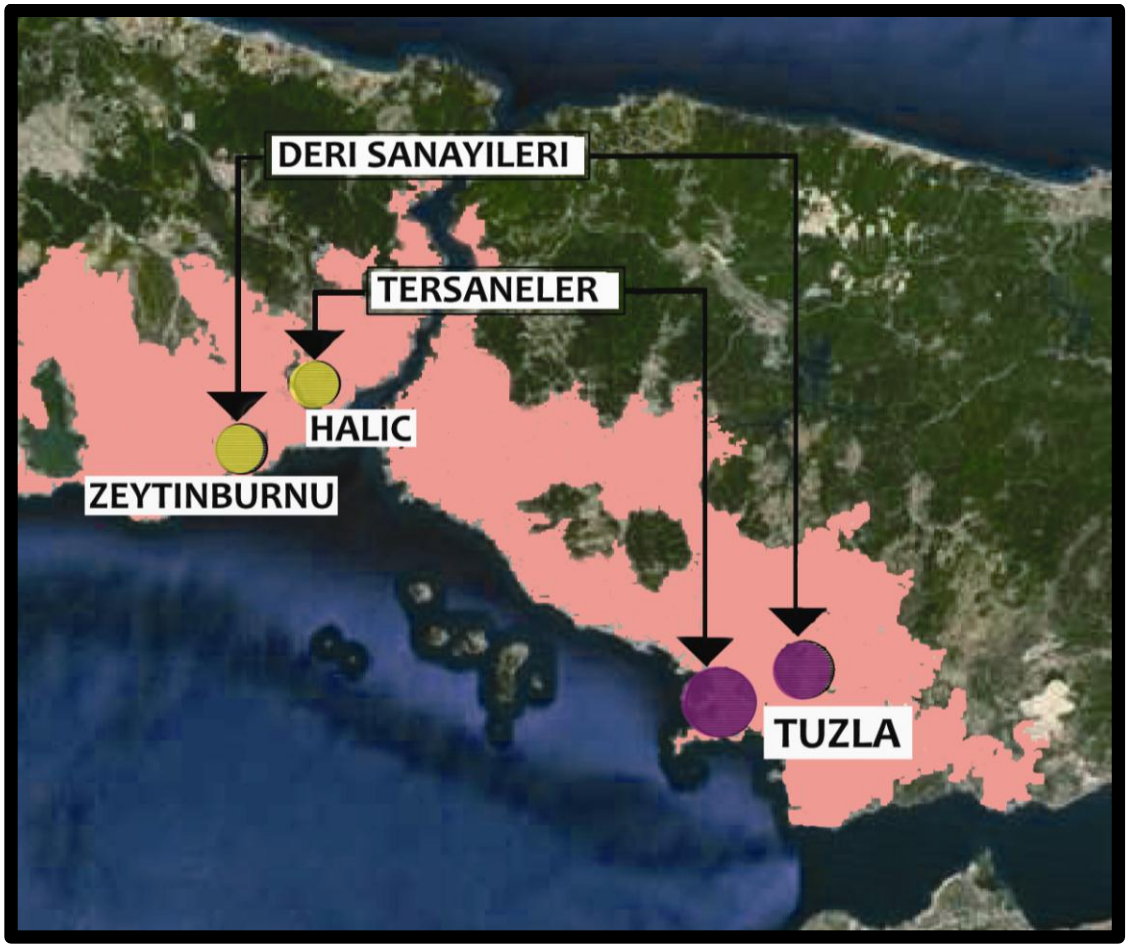
Şekil 4. İstanbul Metropoliten Kent Planında Tuzla

Kaynak: *İstanbul Büyükşehir Belediye Arşivi (2013)*

4.5. Mekânsal ve İşlevsel Kimlik Analizi

Tuzla İlçesinin mekânsal ve işlevsel kimlik gelişimindeki temel belirleyici sanayi alanlarıdır. Ancak, son dönemlerde Diğer taraftan, Sabancı Üniversitesi (1990), Piri Reis Üniversitesi (1999), Okan Üniversitesi (2006), Süleyman Şah Üniversitesi (2008), Gedik Üniversitesi (2010) ve Medeniyet Üniversitesi (2010) gibi vakıf ve devlet üniversiteleri ile Koç Özel Lisesi ve Sabancı Koleji gibi prestijli ortaöğretim kurumları Tuzla İlçesi'nde yer seçmesi, Tuzla ilçesinin yakın gelecekte sanayi kenti kimliği yanısıra eğitim üssü niteliği kazanabileceği de düşündürmektedir.

İstanbul'un metropolitenleşme sürecinde –özellikle 1980–1985 döneminde tersane tesislerinin, 1990 sonrasında ise Deri sektörünün mekânsal yer değiştirme–dönüşüm sürecinde metropoliten merkez dışına ötelenerek yer değiştirmesi olgusu, Tuzla İlçesinin işlevsel gelişiminde sanayi sektörünün önemi ve rolünün artması bakımından büyük bir gelişme sağlamıştır (Şekil 5).

Şekil 5. İstanbul–Tuzla Sanayi Alanlarının Yer Değiştirmesi

Kaynak: *Gündoğar 2013*

Tuzla bölgesinde ilk sanayi kuruluşlarının yer seçmesi 1980 öncesi döneme tarihlenmektedir. Bu dönemde özellikle fabrika türü sanayi tesislerinin ulaşım kolaylıkları nedeniyle E–5 Devlet Karayolu boyunca kümelenmesi ile ilk sanayi alanları ortaya çıkmıştır.

Bu dönemde porselen, madeni eşya, montaj ve cam sanayi iş kollarında faaliyette bulunan 6 tesis bulunduğu bilinmektedir. Bu sanayi tesisleri arasında;

– montaj sanayi ile ilgili olanlar arasında Türk Otomotiv Endüstrisi, Verdi Limited Şirketi, Jeep Montaj Fabrikası,

– madeni eşya sanayisinde ise Arçelik Montaj ve Pimaş Fabrikaları öne

– cam sanayisinde Çayırova Cam Fabrikası,

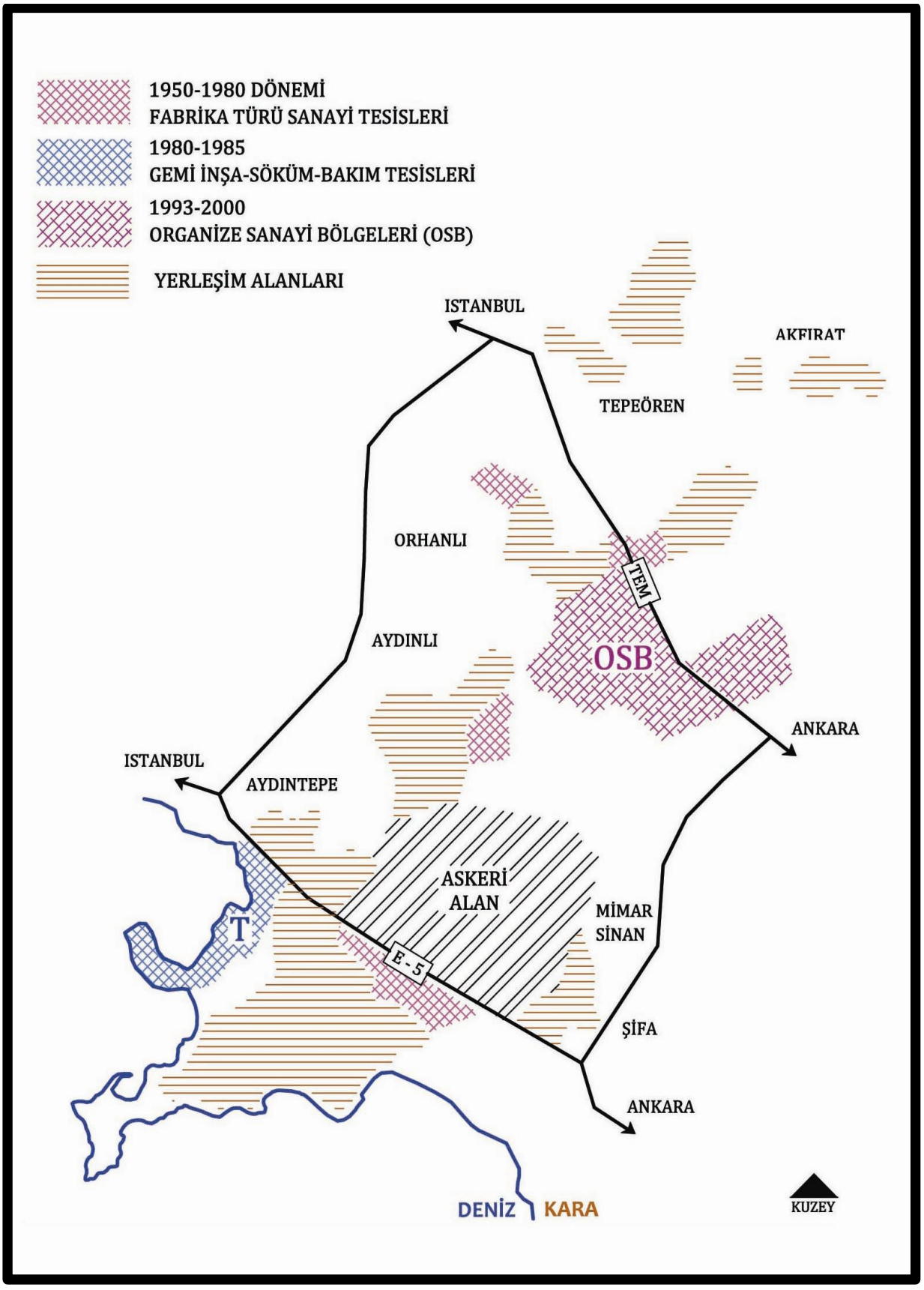
– porselen ve seramik sanayilerinde ise Tuzla İstanbul Porselen Sanayi Anonim Şirketi sayılabilir (Şekil 6).

Tuzla İlçesi bütününde dağınık bir yerleşim deseni gösteren büyük sanayi alanları niteliğindeki fabrikaların ana ulaşım yollarına ve özellikle demiryolu güzergâhına yakın olarak kurulmuş olmaları dikkat çekicidir. Bu tespit, sanayi alanlarının yer seçimi tercihlerinde ulaşım sistem ve teknolojilerinin önem ve rolünü göstermesi bakımından önemlidir.

22.09.1969 tarih ve 6/12421 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile 1980 yılında İstanbul Boğazı ve Haliç Koyunu sanayiden arındırmak amacıyla buradaki tersaneler kapatılarak, tersanelerin Tuzla bölgesinde yeniden kurulmasına karar verilmiştir.

Tuzla gemi söküm–bakım ve inşa tesisleri, toplam 6.300 metre iskele ve rıhtım uzunluğu ile 250.000 m^2 kapalı alana sahiptir. Tesisler bünyesinde 270 tondan 100.000 tona kadar kaldırma kapasiteli 11 adet havuz ve 2.000 tona kadar kaldırma kapasiteli yüzer vinçleri bulunmaktadır. Bu nitelikleri ile modern ve çağdaş gemi söküm–bakım ve inşa tesisleri olarak gelişmişlerdir.

1980–1983 döneminde tarihlenen bu hızlı gelişim sürecinde Tuzla tersanelerinde 120 adet gemi inşa edilmiştir. 2002 yılı itibarıyla özel sektöre ait 39 adet tersane bulunmaktadır (Resim 17 ve Resim 18).

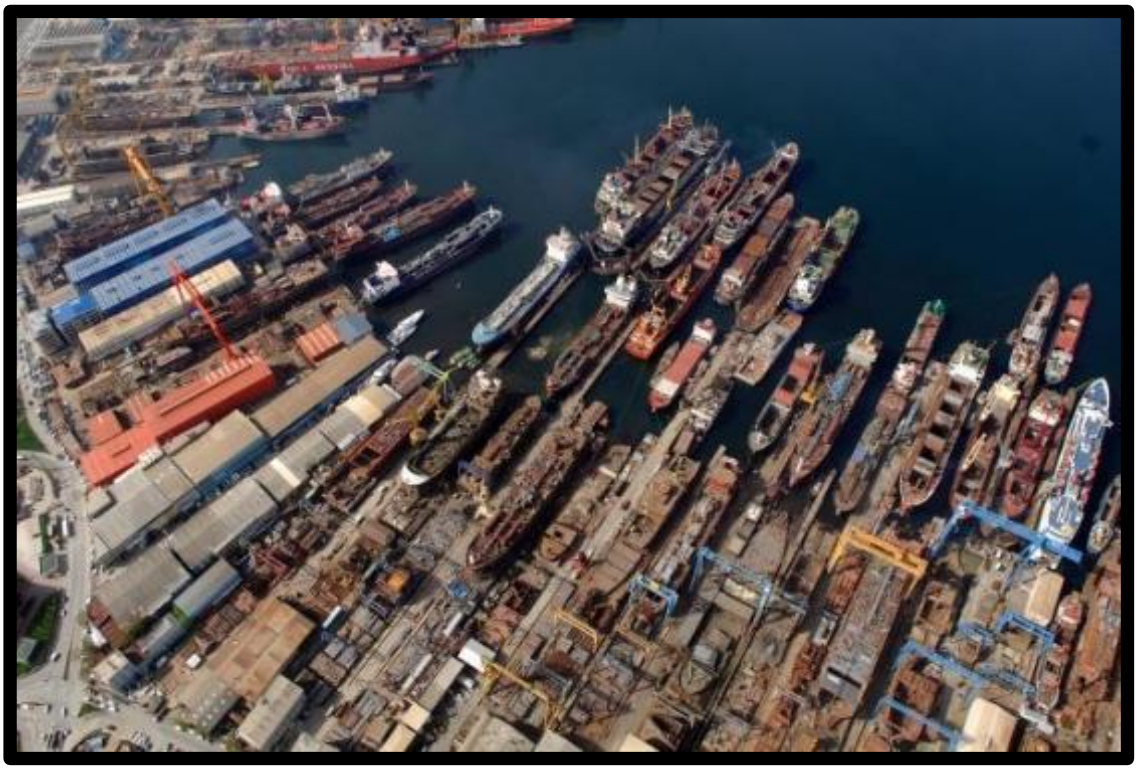
Şekil 6. Tuzla Sanayi Alanları Gelişim Süreci ve Mekânsal Dağılımı

Kaynak: *Gündoğar 2013*

Resim 17. Tersaneler Bölgesi, Tuzla

Kaynak: *Tuzla Belediyesi Arşivi (2013)*

Resim 18. Tersaneler Bölgesi, Tuzla

Kaynak: *Tuzla Belediyesi Arşivi (2013)*

Bu karar kapsamında, en uygun yer olarak Tuzla İçmeler Koyu seçilerek, ilk aşamada özel sektör tarafından 25 adet tersanenin kurulmasına izin verilmiştir. Tuzla bölgesinde 1980 yılından itibaren tersane inşa faaliyetlerine başlayan özel sektör tersanecileri, deniz ticareti ve sanayisini geliştirme politikasına uygun olarak yeni gemi inşa üretim faaliyetlerine yönelmiştir.

1992 yılında Kazlıçeşme/Zeytinburnu bölgesinde bulunan deri fabrikaları Tuzla İlçesinin Aydınlı Mahallesi'nde kurulan Deri Organize Sanayi Bölgesi'ne taşınmasının, mekânsal ve işlevsel gelişiminde ikinci büyük etkiyi yaptığı söylenebilir.

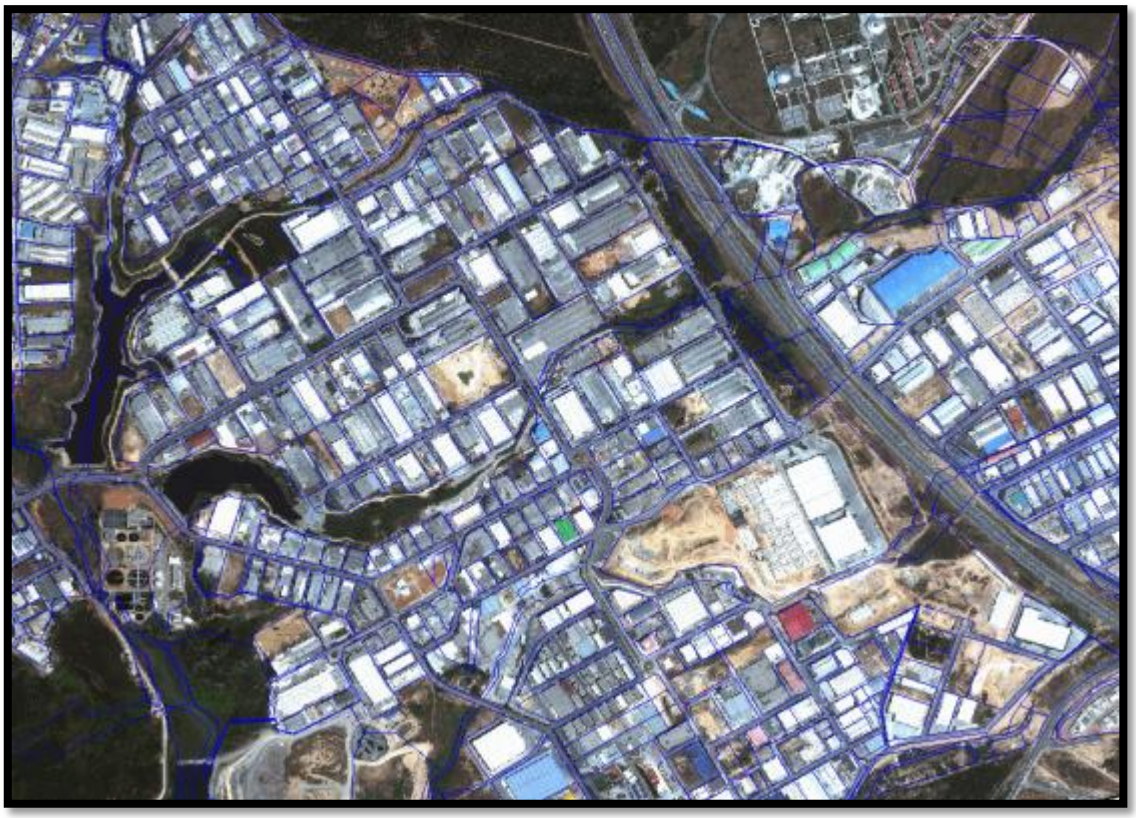
İstanbul Deri Organize Sanayi Bölgesi, İstanbul Metropoliten Alanı içinde **Dudullu**, **İkitelli** ve **Beylikdüzü** Organize Sanayi Bölgeleri ile birlikte dördüncü organize sanayi bölgesidir (Resim 19, Şekil 7).

İstanbul Deri Organize Sanayi Bölgesi yaklaşık 7.000.000 m^2 alan üzerine kurulu olup bünyesinde yaklaşık 496 deri ve ilişkili yan sanayi firması faaliyet göstermektedir. İstanbul Deri Organize Sanayi Bölgesi, Türkiye'nin en büyük deri organize sanayi bölgesidir (Şekil 8). İstanbul Deri Organize Sanayi Bölgesi yaklaşık 36.000 m3/gün kapasitesi ile tek vardiyada 600 ton/gün çift vardiyada ise 200 ton/gün üretim kapasitesine sahiptir. Türkiye'nin toplam deri üretim miktarının 600 ton/gün olduğu düşünüldüğünde tesisin önemi ve büyüklüğü ortaya çıkmaktadır (Doğan 2013).

Mermerciler Organize Sanayi Bölgesi ise yaklaşık 72 hektarlık alana kuruludur. Mermer sektörünün yanısıra gıda, makine, plastik, kimya, otomotiv, inşaat, basım, elektronik, metal, ambalaj, demir–çelik, granit, ağaç sanayi ve lojistik sektöründe olmak üzere toplam 83 firma faaliyet göstermektedir. Toplam 2.800 kişi istihdam edilmektedir (Doğan 2013).

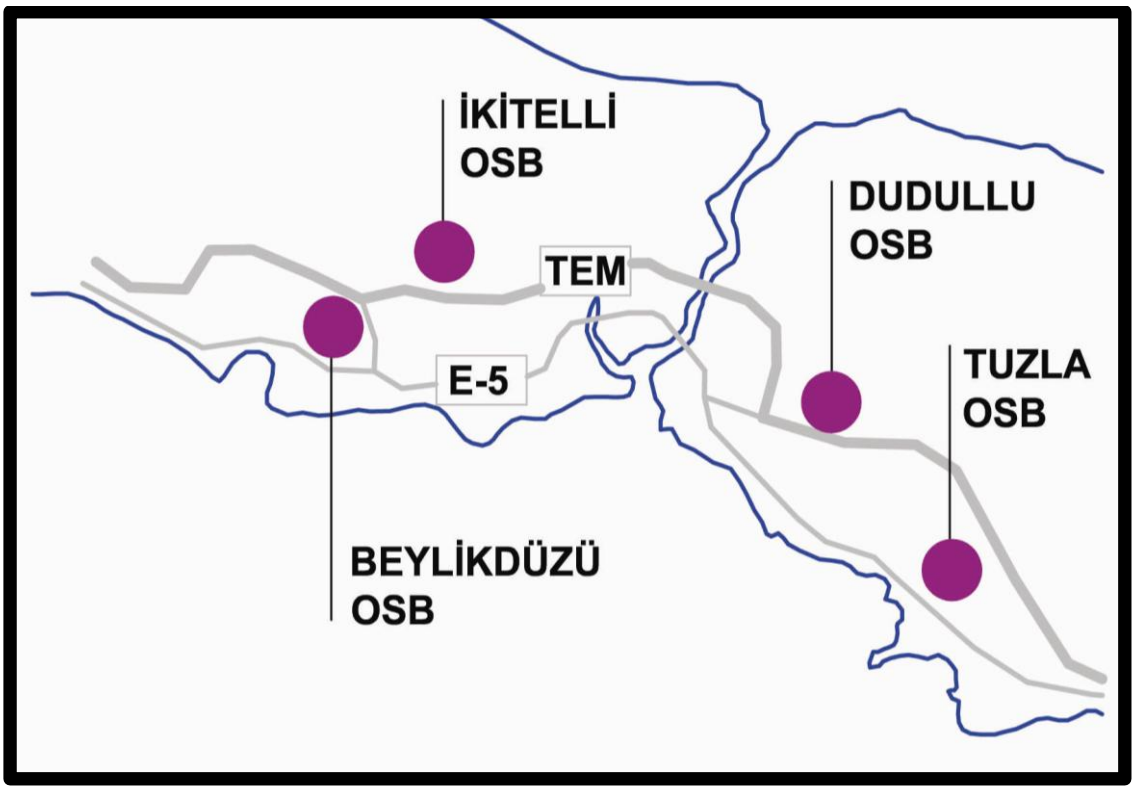
Boya ve Vernik Organize Sanayi Bölgesi, 2000 yılında Tuzla Belediyesi, İstanbul İl Özel İdaresi, İstanbul Ticaret Odası ve S.S. Boya Vernik Kooperatifi Üyeleri tarafından kurulmuştur. Yaklaşık 511.000 m^2 alandadır. Toplam 102 fabrika parselinde yabancı yatırımcılarında yer aldığı sanayi bölgesinde yaklaşık 1.500 kişi istihdam edilmektedir (Doğan 2013).

İstanbul Deri ve Endüstri Serbest Bölgesi, 1995 yılında Tuzla–Orhanlı beldesinde yaklaşık 200.000 m^2 alan üzerinde kurulu olup 79 yabancı sermayeli olmak üzere toplam 500 firma bulunmaktadır (Doğan 2013).

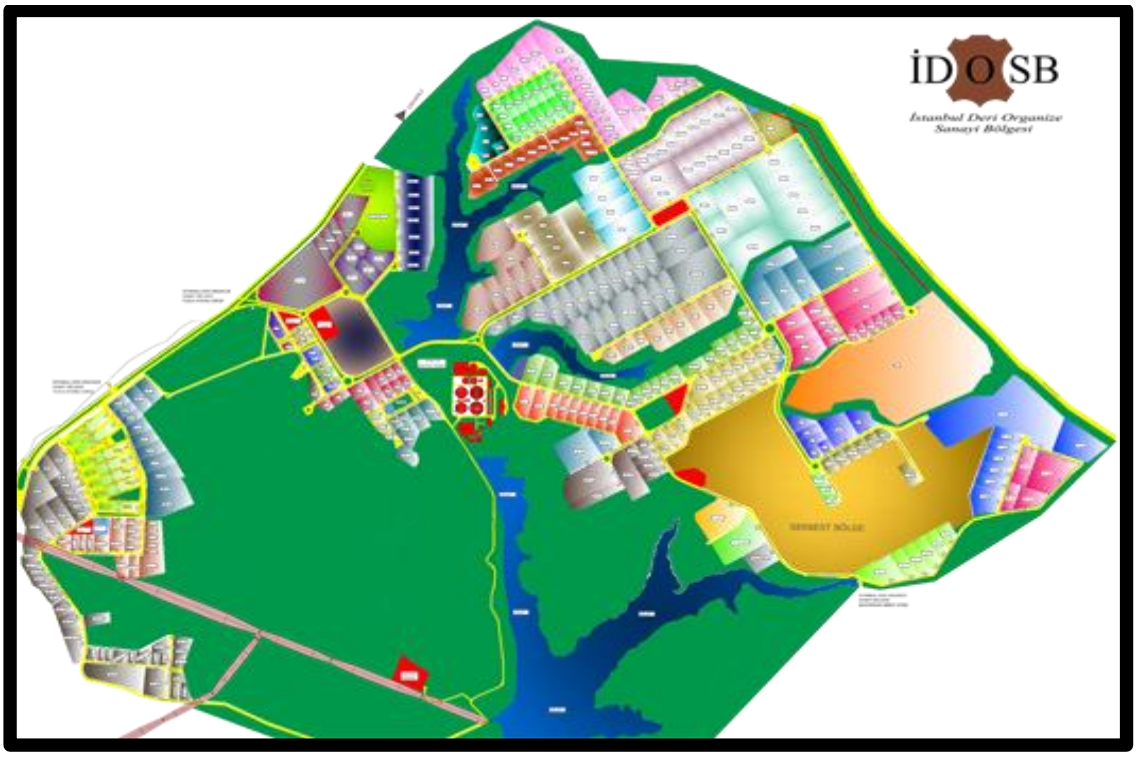
Resim 19. İstanbul Deri Organize Sanayi Bölgesi, Tuzla

Kaynak: *Tuzla Belediyesi Arşivi (2013)*

Şekil 7. İstanbul Organize Sanayi Bölgeleri

Kaynak: *Gündoğar 2013*

Şekil 8. İstanbul Deri Organize Sanayi Bölgesi Planı

Kaynak: *İDOSOB Arşivi*
[erişim tarihi: 20.09.2013]

İstanbul Tuzla Organize Sanayi Bölgesi, 2000 yılında Tuzla–Tepeören sınırları içinde toplam 600.000 m^2 alanda kurulmuştur. Sanayi bölgesinde, 1.500–12.000 m^2 arasında büyüklüklerde toplam 200 adet sanayi parseli bulunmaktadır. Sanayi bölgesinde kalıpçılık, makine ve plastik sektöründe 1 yabancı sermayeli toplam 9 firma faaliyet göstermektedir (Doğan 2013).

İstanbul Tuzla Kimya Sanayicileri Organize Sanayi Bölgesi, 2001 yılında Tuzla–Tepeören mevkisinde yaklaşık 742 dönümlük arsa üzerine kurulmuştur. Sanayi bölgesinde 100'den fazla firmanın faaliyet gösterdiği sanayi bölgesinde toplam 1.000 kişi istihdam edilmektedir (Doğan 2013).

Organize sanayi bölgelerinin dışında; Tuzla İlçesi bütünde dağınık biçimde konumlanmış birçoğu ulusal düzeyde üretim faaliyeti yapan küçük ve büyük ölçekli sanayi kuruluşları yer almaktadır (Şekil 7).

Bu sanayi kuruluşları konumsal açıdan değerlendirilirse;

Şifa Mahallesi'nde E–5 Karayolunun kuzey–güneyi boyunca yer alan ARÇELİK, ECZACIBAŞI, İZKA Kablo Metal Anonim Şirketi, BESSAN Besin Sanayi Anonim Şirketi, RENOMAİS, ALCATEL ve FİSKOBİRLİK sanayi tesisleri, İstasyon

Mahallesi'nde E–5 karayolu ile İstanbul–Ankara Demiryolu Güzergâhı arasında uzanan ALTAS El Aletleri Dövme Çelik, ATLAS COPCO Makineleri, ABB ALAMSAŞ Ağır Sanayi, CAMIS Ambalaj Sanayi, KARTENBACH Şemsiye Sanayi, PLASTAŞ Plastik Sanayi, TOKAİ Çakmak, ZATEL Pres– Döküm, TADIM Gıda, HACIOĞULLARI Beton ve ENKA sanayi tesisleri, Yayla Mahallesi'nde E–5 karayolu ile İstanbul–Ankara Demiryolu Güzergahı arasında yer alan ASSAN Demir ve TOKAR Yapı ile İSTON Büyükşehir Beton ve Boru Üretim tesisleri, Aydınlı Mahallesi'nde BAYRAMLAR Ayakkabı, ERBİ Yedek Parça, KARAOĞULLARI Kereste Sanayi ile İSMER Anonim Şirketi (İstanbul Mezbaha ve Kesim Tesisleri) tesisleri bulunmaktadır.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

5.1. Sanayinin Mekânsal Gelişim Sürecine Etkilerini Değerlendirme

5.1.1. Süreç Değerlendirmesi

Sanayileşme–kentleşme süreçleri birbirine koşut olarak gerçekleşen süreçler olarak karşılıklı etkileşim içindedir. Bu etkileşimin sosyal–kültürel ve ekonomik yaşamdaki etkilerinin yanısıra mekânsal sonuçları da olmaktadır. Sanayi sektöründeki gelişmeler gerçekleştiği ya da sahne olduğu kentsel yerleşmelerin özellikle fiziki çevre ya da mekânsal gelişim süreçleri üzerinde etkili olmaktadır.

Sanayi yatırımlarının Tuzla İlçesindeki yansımaları, 1983 yılında ortaya çıkmıştır. Merkezi yönetimin öncelikle Haliç Bölgesinin yenilenmesi–temizlenmesi projeleri kapsamında; ilk olarak Haliç bölgesindeki gemi yapım–söküm tesisleri, devamında ise Zeytinburnu/Kazlıçeşme mevkisindeki deri sanayi tesisleri akademik yazında çekirdek boşaltma–desantrilizasyon işlemi olarak adlandırılan yenileme–dönüşüm politikaları kapsamında merkez dışına çıkarılmış ve Tuzla bölgesinde yeniden yapılandırılmıştır. Bu yapılandırma sürecinde 1985 tarihli Nazım İmar Planı kararlarının temel belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Bu plan kapsamında E–5 Devlet Karayolu kuzeyindeki yeni gelişme konut alanları ile kıyı alanlarına ilişkin kararlar ile Tuzla İlçesinin mekânsal gelişme süreci yönlendirilmiştir.

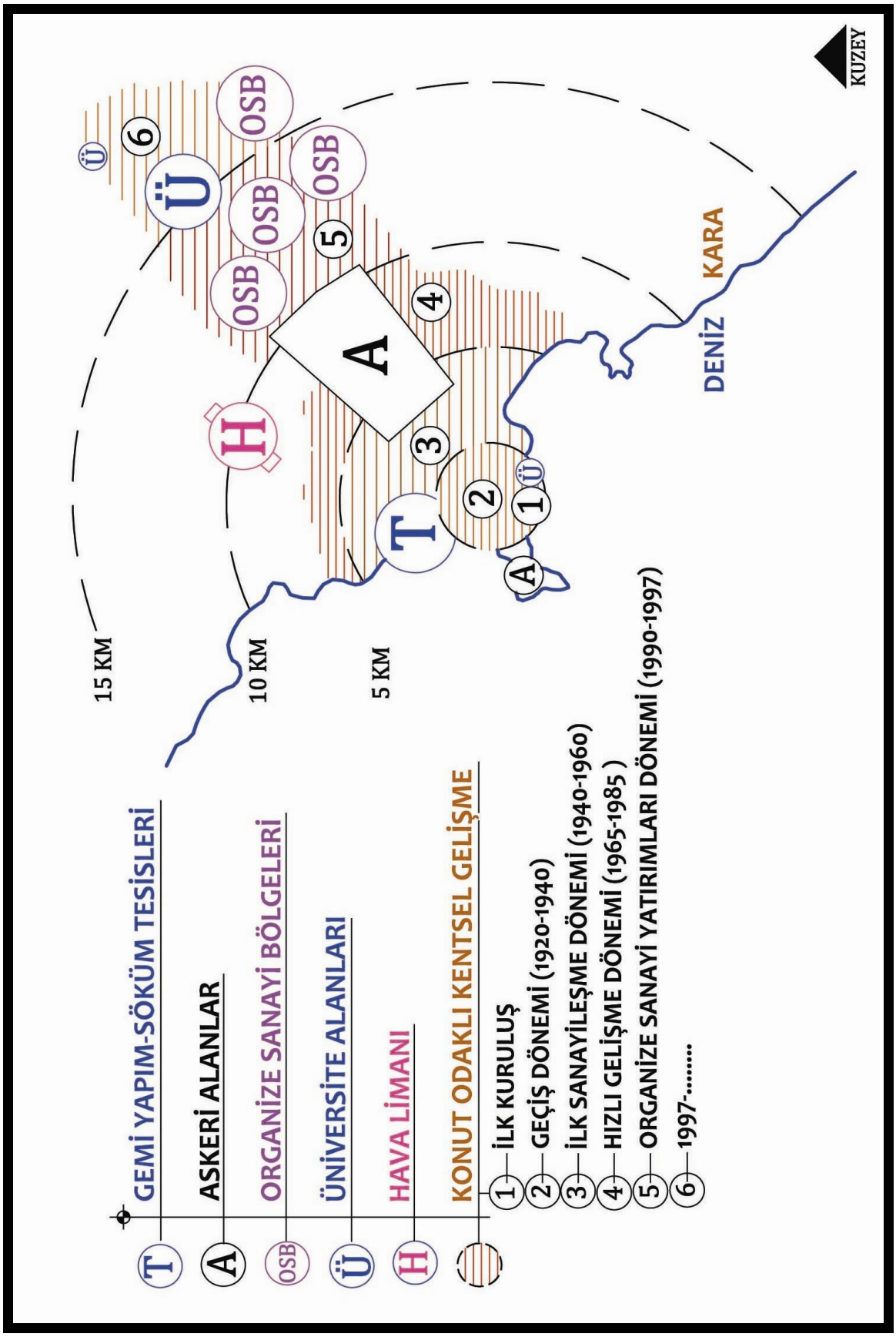
1990'lı yıllar ile birlikte serbest bölge ve organize sanayi bölgelerinin (deri–mermer–boya–vernik–kimya) kurulması ile sanayi bölgesi–merkezi niteliği kazanmıştır. Özellikle organize sanayi bölgelerinin kurulması ile Tuzla İlçesi sanayiye dayalı istihdam potansiyelleri kapsamında hızlı nüfus artışına sahne olmuştur. Bu gelişmelerin sonucu, Tuzla İlçesinin hızlı sanayileşmeye koşut hızlı kentleşmesini gündeme getirmiştir. Bu dönemde Aydıntepe–Mimar Sinan–Şifa ve Aydınlı gibi yeni kurulan mahallelerin hemen tümü plansız yerleşim alanları niteliğindedir.

Bu noktada Tuzla İlçesinin ilk kuruluşundan sanayi yatırımlarının yer seçmesi ve devamında kaçak yapılaşma alanlarının ortaya çıkmasına dek uzanan mekânsal–kentsel gelişme süreci nüfus gelişimi ile birlikte karşılaştırılırsa, özellikle sanayileşme süreci ve sonrasında mekânsal–demografik değişimleri ve kırılma noktalarını belirlemek mümkündür (Şekil 9 ve Şekil 10).

Yıl	Nüfus (kişi)	Kırılma Noktası ve İşlevsel Kimlik Değişimi
İLK KURULUŞ DÖNEMİ: ROMA–BİZANS		
~	~	Balıkçı köyü Dini yapı faaliyetleri: Manastır ve Kilise
OSMANLI DÖNEMİ (1400–1923)		
1800–1900	~	Gebze İlçesine bağlı köy statüsü İlk Kamusal Yapılar: Birinci Ahmet Camisi–Çeşmesi İlk İstasyon Binası (~1909)
CUMHURİYET DÖNEMİ (1923–1980)		
– Mekânsal Kuruluş–Gelişim Dönemi (1924–1975)		
1924–1935	2.414	Postane Mahallesi (~1924) Mübadele sonrası ilk nüfus sayımı
1940	2.488	Kuzeybatı yönünde ilk konut gelişmeleri Cami Mahallesi kurulması (1930) İlk Sanayi tesislerinin kurulması Jeep Willys Askeri Araç Fabrikası (1954) Sayfiye–Prestij konut bölgesi kimliği kazanması Kartal İlçesi'ne bağlı **"köy"** statüsü (1951)
1945	3.694	
1950	3.065	
1955	4.043	
– İlk Mekânsal Gelişmeler ve Gecekondulaşma (1960–1980)		
1960	4.393	Piyade Okulu'nun yerleşmesi (1961) Yeni İstasyon Binası (1967) İstanbul Porselen Fabrikası (1962) Kuzey yönünde plansız konut gelişmeleri: Gecekondulaşma Yeni mahalleler kurulması Güzelyalı (1965), Yayla (1967) ve İstasyon (1972)
1965	**7.393**	
1970	9.905	
1975	11.163	
– Askeri ve Sanayi Tesis Yatırımları (1980–1990)		
1980	**16.440**	Tersane kurulması (1980) İTÜ Denizcilik Fakültesi kurulması (1981) Deniz Harp Okulu kurulması (1985) Tuzla Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi (1984–1985) Yeni Mahalleler kurulması Aydıntepe (1980), Şifa (1980) ve Esenyalı (1980) mahalleleri Pendik İlçesi'ne bağlı **"köy"** statüsü (1989)
1985	**28.824**	
– Hızlı Gelişme Dönemi (1990 sonrası)		
1990	**96.150**	**"İlçe"** statüsü kazanması (1992) İstanbul Dericiler Sanayi Bölgesi kurulması (1992) Organize sanayi bölgeleri kurulması (Mermer–Kimya–Vernik) Deri ve Endüstri Serbest Bölgesi (1995) Yüksek Öğretim Yatırımları: Sabancı (1990), Piri Reis (1999), Okan (2006) ve Süleymanşah (2008) Üniversiteleri Yeni mahalleler kurulması Aydınlı (1993), Mimar Sinan (1993), Evliya Çelebi (1993) Orhanlı (1997) ve Aklırat (1998)
1997	93.975	
2000	**123.225**	
2007	**148.792**	
2010	**185.819**	Kentsel Dönüşüm ve Prestij Konut Projeleri Gedik (2010) ve Medeniyet (2010) Üniversiteleri
2013	**197.657**	Marina Projesi–Eğitim Köyü

Şekil 9. Tuzla Demografik–Mekânsal Gelişim Matrisi

Kaynak: *Gündoğar 2013*

Şekil 10. Tuzla Mekânsal Gelişim Süreci ve Aşamaları

Kaynak: *Gündoğar 2013*

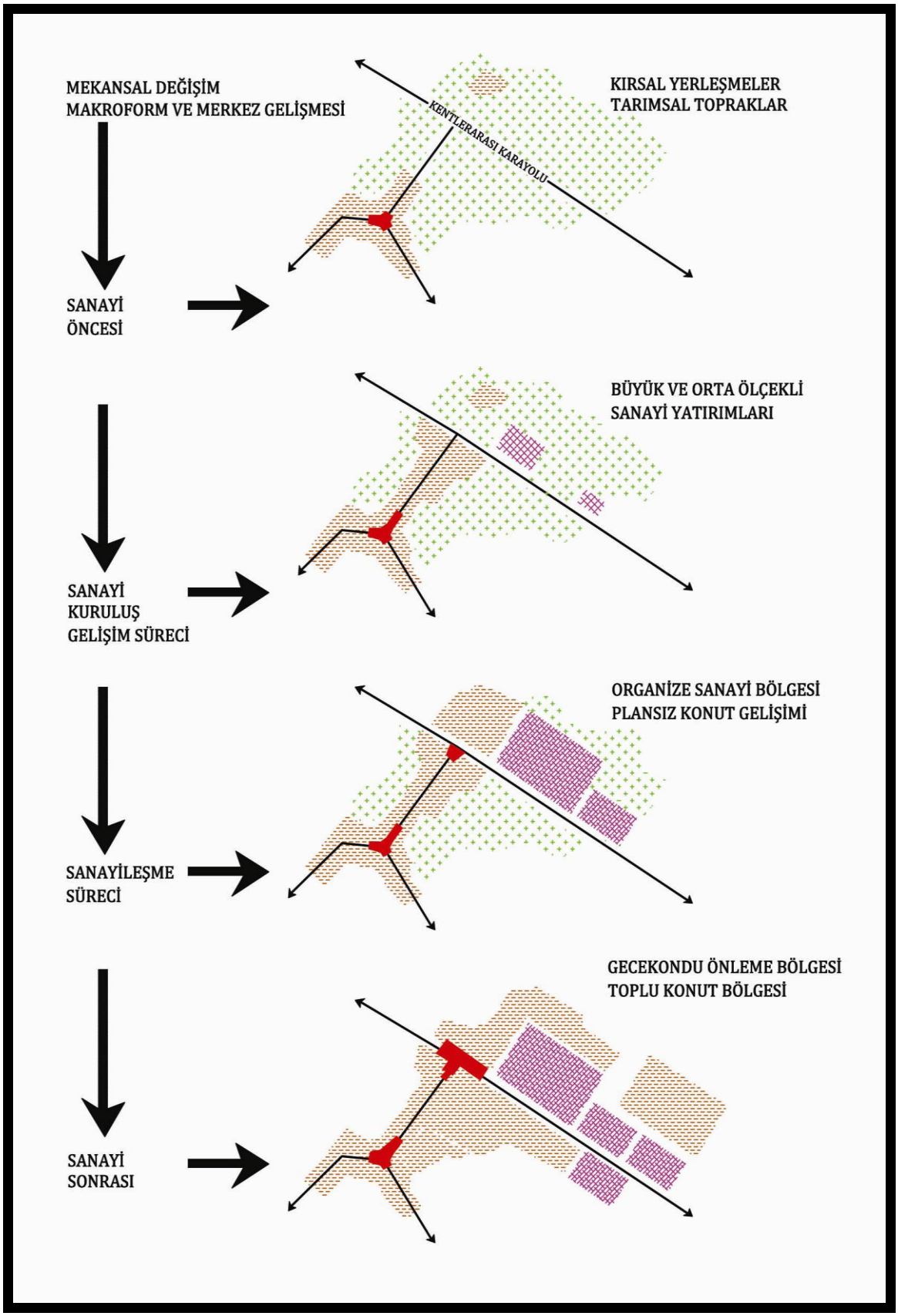
Bu süreçte, Tuzla ve yakın çevresi hızlı nüfus artışı ve plansız–denetimsiz inşaat talepleri ile işlevsel bir değişim yaşamaya başlamıştır. Bu dönemde Tuzla İlçesi dönemde kaçak yapılaşma ve gecekondu türü konut gelişmeleri ile tanışmış, yeni kurulan plansız konut alanları niteliğindeki düşük gelir gruplarının yerleştiği mahalleler ile yüksek ve orta üst gelir grubuna ait geçmişin yazlık–sayfiye siteleri arasında ikili bir mekânsal düzen ve sosyal–kültürel yaşam biçimi farklılığı oluşmuştur.

Burada dikkat çekici konu: sanayi alanlarının kurumsal bir çerçevede organize sanayi bölgeleri biçiminde planlı olarak çekim merkezleri biçiminde geliştirilmesine karşılık, yakın çevresindeki konut alanlarının tamamen denetimsiz–plansız biçimde gelişmesidir. Bu gelişim sürecini organize sanayi yatırımlarının yer seçtiği birçok kentsel yerleşme için gözlemlemek mümkündür.

Nitekim her ne kadar kuruluş ve gelişim biçimleri farklılıklar gösterse de, Sincan–Ankara Organize Sanayi Bölgesi, Demirtaş–Bursa, Çiğli–İzmir Atatürk ve İkitelli–İstanbul Organize Sanayi Bölgelerinin yakın çevresindeki mekânsal etkileri ile karşılaştırılırsa, plansız ve kaçak yasadışı konut gelişimleri açısından Tuzla örneğinin benzerlik gösterdiği söylenebilir. Metropoliten kentlerin çeperlerinde kurulan her iki organize sanayi bölgesi, Tuzla Organize Sanayi Bölgesi ile mekânsal etkiler bağlamında benzer süreçleri yaşadığı anlaşılmaktadır.

Karşılaştırılan örneklerde, sanayi gelişimine paralel olarak istihdam potansiyelleri kapsamında organize sanayi bölgelerinin çekim merkezi niteliği kazandığı görülmektedir. Bu bağlamda, gecekondu türü yapılar ile gerek sosyal–kültürel yaşam gerekse mekânsal örgütlenme düzeni açısından tezat oluşturan orta–üst gelir grubuna yönelik toplu konut yapılarının geliştiğine ilişkin tespitler, Tuzla örneği ile örtüşmesi bakımından dikkate değerdir.

Bu açıdan organize sanayi yatırımlarının, kuruldukları yerleşmelerde belirli ve tanımlı bir süreç içinde benzer mekânsal gelişme süreçlerine yol açtığı görülmektedir. Bu sürecin kentsel yerleşmeler üzerindeki mekânsal etkileri, denetimsiz–plansız inşaat talepleri ile işgücünün yarattığı yasadışı konut talepleri biçiminde gerçekleşirken, süreç içinde yerel ya da merkezi yönetimler eliyle inşa edilen toplu konut alanları ile gelişme gösterdiği ve gelişmenin denetim altına alındığını söylemek mümkündür (Şekil 10).

Şekil 11. Sanayileşme Sürecinin Mekânsal Gelişim Süreçlerine Etkisi

Kaynak: *Gündoğar 2013*

5.1.2. Mekânsal ve işlevsel kimlik değerlendirmesi

İstanbul Metropoliten Alanı üst ölçekli plan kararları kapsamında gerek Sabiha Gökçen Havaalanı ve Marina–Liman projeleri, gerekse organize sanayi bölgeleri, serbest bölge, depolama alanları ve lojistik merkez ile Tuzla İlçesinin İstanbul Metropoliten alanı bütününde lojistik merkezi haline gelmesi öngörülmektedir.

Kadıköy–Kartal Metro Ağı ve MARMARAY (Gebze–Halkalı Banliyö Hattı) Projesinin tamamlanmak üzere olması nedeniyle içinde olduğu şimdiki durumdan imar planlarının da dönüşmesi ile birlikte sanayi ağırlıklı sektörel yapıdan hizmet sektörüne doğru kayma süreci devam etmektedir. Nitekim yakın zamanda İş Bankası, Garanti Bankası gibi ulusal finans kurumlarının "Bankacılık Üsleri" haline gelmektedir. Yanısıra üç büyük otel yatırımının devam etmekte olup turizm sektörüne hizmet edecek büyük plazalar türünde mekânsal gelişmeler devam etmektedir. Ayrıca, hizmet sektöründeki gelişmelere dayalı olarak orta gelir grubuna hitap eden içinde sosyal faaliyetleri de barındıran güvenlikli siteler biçiminde konut gelişmeleri gözlemlenmektedir

Tuzla kent merkezi ile E–5 Devlet Karayolu güneyinde kalan alanlarda bulunan Evliya Çelebi–Yayla–İstasyon–Cami ve Postane Mahalleleri gibi eski mahalleler de, üst ölçekli plan kararları ile belirlenen lojistik merkez işlevi kapsamında yoğun bir dönüşüm geçirmektedir. Bu dönüşüm sürecinde; Sabiha Gökçen Havalimanı İlave Pist Yapımı, Kuzey Marmara Otoyolu, Üçüncü Köprü, Üniversiteler, Bölgesel Transfer Merkezi, Lojistik Merkezi, Anadolu Yakası Metrosu, MARMARAY (Gebze–Halkalı Banliyö), Yat Limanı Balıkçı Barınağı ve Rekreasyon Alanı gibi projeler, Tuzla İlçesinin mekânsal dönüşümünde organize sanayi bölgeleri ile birlikte önemli oynayan faktörler olarak sayılabilir.

E–5 Devlet Karayolu kuzeyindeki alanlar ise ağırlıklı olarak 1990 ve sonrasında özellikle organize sanayi bölgeleri kurulmasına dayalı olarak hızlı kentleşmiş konut bölgeleridir. Şifa, Aydıntepe ve Aydınlı Mahallelerini kapsayan Tuzla Piyade Okulu alanını batı–kuzey ve doğu olmak üzere üç yanından çevreleyen bu konut bölgeleri daha çok sanayi sektöründe istihdam edilen düşük gelir grubunun ikamet ettiği, yasadışı plansız–kaçak yapılaşma yoluyla gelişen gecekondu bölgeleridir. Kuzeybatı komşuluğunda (Kurtköy yöresi) toplu konut alanları yer almaktadır. Batısında ise ulusal–uluslararası nitelikte Sabiha Gökçen Havalimanı bulunmaktadır. Kuzey

bölümünde E–5 Devlet Karayolu ve Piyade Okulu, ötesinde ise TEM Otoyolu ile desteklenen organize sanayi alanları, finans merkezleri, lojistik merkezler ile Akfırat beldesinde Formula 1 pisti bulunmaktadır.

Sonuç olarak; üst ölçekli plan kararları uyarınca –özellikle 1980 sonrası– sanayi yatırımları yer seçimi kararlarının tetiklediği gelişim–dönüşüm sürecini yaşayan, nüfus artışı Tuzla İlçesi ve yakın çevresinde sanayi yatırımlarının yığılması önemli değişimlere neden olmuş–olmaktadır. Bu değişimler konut yaşama alışkanlıklarının değişmesi, kaçak yapılaşma–gecekondu türü inşaat talepleri, bunlar ile tezat oluşturan kapalı güvenlikli–prestijli lüks konut üretimleri biçiminde sıralanabilir. Bu tezatlık temelde iki konuya bağlanabilir:

Birincisi, geleneksel sanayi üretiminden prestij sanayi olarak da adlandırılan organize sanayi bölgeleri gibi örgütlü üretim tarzına dönüşen sanayi sektöründeki değişimin kentsel yerleşmelerdeki sosyal ve mekânsal yapı üzerindeki etkilerine bağlanabilir.

İkincisi ise; –hiç şüphesiz– 1990'li yıllardan itibaren İstanbul metropoliten kentinin plan kararları ile yaşadığı mekânsal dönüşümdür. Bu dönüşüm özellikle İstanbul metropoliten kent merkezindeki sanayinin desantrilizasyonu ile ona eşlik eden orta ve üst gelir grubuna yönelik toplu konut alanlarının İstanbul metropoliten alanı çeperlerinde yer seçmesi gibi üst ölçekli planlama kararlarıdır. Bu kararlar eşliğinde önce Deri Sanayi kuruluşu ile başlayan devamında ise vernik–boya–kimya vb. organize sanayi bölgelerinin kurulması ile devam eden süreç, diğer mekânsal ve işlevsel gelişmeleri yönlendirmiştir. Bu süreç sonunda ise Tuzla İlçesi teknoloji geliştirme bölgeleri, lojistik merkezler, Formula pistleri, havalimanı gibi ulusal–uluslararası yatırımlar ile hızlı kentleşme sürecinde Kurtköy–Orhanlı–Akfırat bölgelerine dek uzanan bugünkü sınırlarına ulaşmıştır.

Bu anlamda, balıkçı kasabasından ilçe merkezi statüsüne dek uzanan gelişim sürecinde organize sanayi yatırımlarının Tuzla İlçesindeki mekânsal etkileri, benzer biçimde sanayi kimliği öne çıkan yerleşmelerdeki organize sanayi yatırımlarının olası mekânsal etkilerinin gözlemlenmesi açısından önemli bir laboratuar olarak görülmektedir.

KAYNAKLAR

ACAR, Y. (1987). "Ülkemizde Kamu İktisadi Teşebbüsler (KİT) ve Özelleştirme", *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 8(1–2), 9–15.

AKGÜNGÖR, S. (2006). "Geographic Concentrations in Turkey's Manufacturing Industry: Identifying Regional Highpoint Clusters", *European Planning Studies* 14(2), 169–197.

AKGÜNGÖR, S. (2006). "Türkiye'de İmalat Sanayinde Bölgesel Yoğunlaşmalar ve Sanayi Kümeleri", *İGEME'den Bakış* 9(30), 59–72.

AKGÜNGÖR, S. ve FALCIOLU, P. (2005). "European Integration and Regional Specialisation Patterns in Turkish Manufacturing Industry", *1st International Conference on Business, Economics and Management in a Changing World*, Yaşar Üniversitesi, İzmir.

AKSOY, C. (1965). *Tuzla Köyü Monografyası*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul.

ALTAY, N, GACANER, AO ve ÇATIK, N. (2004). "Ege bölgesinin kalkınmasında finansal kurumsallaşma araç olabilir mi?", *Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyum*, I, 16–42, Pamukkale Üniversitesi Yayınları, Denizli.

AMSDEN, A. (1990). "Üçüncü Dünyada Sanayileşme", *Birikim Dergisi*, 82, 20–33.

ANIL, A. (2005). *Tuzla'nın Mekânsal Gelişimi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

ANONİM (1981). *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ANONİM (1988). *Orta Anadolu Bölgesi Ekonomik Raporu*, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Yayınları, Ankara.

ANONİM (2004). *Dünya Ekonomisi (Tarihi Gelişim)*, Ekonomik ve Stratejik Araştırmalar Merkezi Müdürlüğü Yayını, Ankara.

ANONİM (2006). *Tuzla İlçesi Çevre Risk Analizi ve Çevresel Yükümlülüklerin Tanımlanması (Final Rapor)*, ICC Uluslararası Danışmanlık Ltd. Şti, İstanbul.

ARDOĞAN, L. (1983). *Türkiye'de Dünya'da Sanayi Bölgeleri ve Uygulamaları*, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Yayınları, Ankara.

ASLAN, E. (1989). *Türkiye'nin Ekonomik Yapısının Analizi*, Bilgehan Basımevi, Muğla.

ATAŞ, M.E. (2006). *İkitelli organize sanayi bölgesi ve mekânsal etkileri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

BARUTÇUGİL, İ. (1988). *Üretim Sistemi ve Yönetim Teknikleri*, Uludağ Üniversitesi

BAYÜLKEN, Y. ve KÜTÜKOĞLU, C. (2012). *Organize Sanayi Bölgeleri, Küçük Sanayi Siteleri, Teknoparklar*, Düzeltilmiş 4. Baskı, TMMOB Makine Mühendisleri Odası, Ankara.

BENDIX, R. (1995). "Sanayileşme, Modernleşme ve Kalkınma", *Sosyoloji Yazıları*, Der: İhsan Sezal, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa.

BLOCH, M. (1998). *Feodal Toplum*, Opus Yayınları, Ankara.

BORATAV, K. (1988). *Türkiye İktisat Tarihi: 1908–1985*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

BULUŞ, A. (2003). *Türk İktisat Politikasının Tarihi Temelleri*, Tablet Kitabevi, Konya.

CANSIZ, M. (2008). *Türkiye'de Organize Sanayi Bölgeleri Politikaları ve Uygulamaları*, Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara.

CHAPMAN, K. ve WALKER, DF. (1987). *Industrial Location: Principle and Policies*, Blackwell Press, Oxford.

COLGAN, CS. ve BAKER, C. (2003). "A framework for assessing cluster developmen", *Economic Development Quarterly* 17(4), 352–366.

COOKE, P. (2002). *Knowledge economies; Clusters, learning and cooperative advantage*, Taylor and Francis Book Limited, New York.

COŞKUN, A. (2003). "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi", *Atatürkçü Düşünce Dergisi* 4, 72-74.

ÇAĞLAR, E. (2006). "Türkiye'de Yerelleşme ve Rekabet Gücü: Kümelenmeye Dayalı Politikalar ve Organize Sanayi Bölgeleri", *Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu (7–8 Eylül 2006)*, 305–316, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, Ankara.

ÇAVDAR, T. (1992). *Türkiye'de Liberalizm: 1860–1990*, İmge Yayınları, Ankara.

ÇEZİK A. ve ERAYDIN, A. (1982). *Türkiye'de Organize Sanayi Bölgeleri (1961–1981)*, Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara.

DAMALI, A. (2000). *Türkiye'de Organize Sanayi Bölgeleri'nin Bir Sistem İçinde Geliştirilmesi İçin Öneri*, DPT Yayınları, Ankara.

DEMİRBUGAN, M. A. (2004). "Tarihsel Perspektifte Dönüşüm Öncesi Dönemde Doğu Avrupa'daki Ekonomik Gelişmeler", *CU. Sosyal Bilimler Dergisi* 28(2), 150–154.

DOĞAN, M. (2013). "Geçmişten Günümüze İstanbul'da Sanayileşme Süreci ve Son 10 Yıllık Gelişimi", *Marmara Coğrafya Dergisi* 27, 511–550.

DÖNMEZ, F. (2009). *Büyük Ölçekli Etkinliklerin Kente Girişi ve Neoliberalizmin Dönüşen Mekânları: Formula 1 ve Akfırat Örneği*, Basılmış Yüksek Lisans Tezi, MSÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

DPT/Devlet Planlama Teşkilatı (1985). *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985–1989)*, Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara.

DPT/Devlet Planlama Teşkilatı (1990). *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990–1995)*, Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara.

DPT/Devlet Planlama Teşkilatı (1996). *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996–2000)*, Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara.

DPT/Devlet Planlama Teşkilatı (2000). *Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001–2005),* Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara.

DPT/Devlet Planlama Teşkilatı (2006). *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007–2013)*, Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara.

DÜNDAR, Ö. (2001). "Models of Urban Transformation: Informal Housing in Ankara", *Cities* 18(6), 391–401.

ERAYDIN, A ve KÖROĞLU, BA. (2005). "Innovation, networking and the new industrial districts: The characteristics of Networks and local innovation capabilities in the Turkish industrial clusters", *Enterpreneurship and Regional Development* 17(4), 237–266.

ERAYDIN, A. (1992). *Post–Fordizm ve Değişen Mekânsal Öncelikler***,** ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara.

ERAYDIN, A. (2002). *Yeni Sanayi Odakları: Yerel Kalkınmanın Yeniden Kavramsallaştırılması*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara.

ERDOĞAN (2005)

EREN, A. (1989). *Türkiye'nin Ekonomik Yapısının Analizi*, Bilgehan Basımevi, Muğla.

ERTİN, G. (1998). "Türkiye'de Sanayi", *Türkiye Coğrafyası* içinde, 165–184, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

ERYAŞAR, A. (1999). *Bölgesel Gelişmede Organize Sanayi Bölgelerinin Yeri ve Ege Bölgesine Yönelik Bir Uygulama*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.

EVLİYA ÇELEBİ (1970). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C.II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

EYÜBOĞLU, D. (2005). *2000'li Yıllarda Organize Sanayi Bölgelerimiz*, Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, Ankara.

GÜLER, A. (1990). *Kuruluşundan günümüze kadar organize sanayi bölgeleri ve sorunları (Bursa, Manisa ve Eskişehir Organize sanayi bölgeleri örneği)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

GÜNDÜZ, AY. (2006). *Bölgesel Kalkınma Politikası*, Ekin Kitabevi, Bursa

GÜRAN, T. (1992). *Tanzimat Döneminde Osmanlı Fabrikaları*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

GÜRBÜZ, Muhittin (1970). *Organize Sanayi Bölgelerinin Tanımı ve Türkiye'deki Gelişimi*, ESO Yayınları, Eskişehir.

HATİBOĞLU, Z. (1993). *Türkiye İktisadının Geçmişi, Bugünü ve Geleceği*, Beta Basım Yayıncılık, İstanbul.

HİÇ, S. (1992). *Türkiye Ekonomisi 2*, Menteş Kitabevi, İstanbul.

HUBERMAN, L. (1995). Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla, İletişim Yayınları, İstanbul.

İLKİN, A. (1988). *Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

İNALCIK, H. (1993). *Osmanlı Pamuk Pazarı, Hindistan ve İngiltere*, Eren Yayınları, İstanbul.

İNAN, A. (1972). *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

İNAN, A. (1973). *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara

İNAN, A. (1989). *Türkiye İktisat Kongresi 1923*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

KANDEMİR, N. ve USTAOĞLU, B. (2011). "Coğrafi bilgi sistemleri ve uydu görüntüleri ile Akfırat ve çevresinde (Tuzla–İstanbul) 2003–2010 yılları arasında arazi örtüsü değişimlerinin belirlenmesi", *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi* II, 163–183.

KARATAŞ, N. (2006). *Yeni Bir Kümeleşme Modeli Olarak Organize Sanayi Bölgelerinin Yeniden Örgütlenmesi (İzmir–Çiğli AOSB Örneği)*, Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

KARLUK, R. (1995). *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim–Yapısal Değişim*, Beta Yayınları, Eskişehir.

KARLUK, R. (2005). *Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm*, Beta Yayınları, İstanbul.

KAYALAR, T. (2005). "Sürdürülebilir ihracat artısı için yeni bir yaklaşım: kümelenme", *İGEME'den Bakış Dergisi*, 9(30), 5–12.

KAYASÜ, S. ve YAŞAR, SS. (2004). "Bölgesel Kalkınma Ajansları: Türkiye Üzerine Öneriler", *Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyum*, I, 348–357, Pamukkale Üniversitesi Yayınları, Denizli.

KAYGALAK, İ. (2006). "İzmir Karşıyaka–Çiğli periferisinde göçün Sosyo–ekonomik boyutları", *Ege Coğrafya Dergisi* 15, 87–103.

KAZGAN H. (1977). "Osmanlı Modeli Tüketim İçin Borçlanma", *İÜ. İktisat Fakültesi Mecmuası* 35(1–4), 69–82.

KEPENEK, Y. (1990). *Türkiye Ekonomisi*, Teori Yayınları, Ankara.

KEPENEK, Y. ve YENTÜRK, N. (1994). *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Yayınları, İstanbul

KEYMAN, EF. ve KOYUNCU, B. (2010). *Kentler: Anadolu'nun Dönüşümü, Türkiye'nin Geleceği*, Doğan Yayınları, İstanbul.

KILIÇBAY, A. (1991). *Türk Ekonomisi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.

KILIÇBAY, A. (1993). *Değişen Dünya'da Türk Ekonomisi*, Cem Yayınları, İstanbul.

KORUM, U. (1982). "1923–1929 Döneminde Türkiye'de Sanayi ve Sanayi Politikaları", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi* içinde, 63–78, AÜ. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.

KUMRAL, N. ve DEGER, C. (2004). "High Point Industries of The Aegean Region of Turkey", *Ege Academic Review*, 4(1), 14–30.

KUYUCUKLU, N. (1995). *İktisadi Olaylar Tarihi*, Filiz Kitabevi, İstanbul.

LENGER, A. (2008). "Regional specialization and industrial concentration patterns in the Turkish manufacturing industry: An assessment for the 1980–2000 period", *European Planning Studies* 16(2), 303-323.

MALMBERG A. ve MASKELL P. (2002). "The elusive concept of localization economies: towards a knowledge-based theory of spatial clustering", *Environment and Planning A* 34(3), 429–449.

MANİSALI, E. (1980). *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923–1938)/İktisat Politikası: İlkeler ve Uygulamalar*, Akbank Kültür Yayınları, İstanbul.

MARIN, MC. (2004). "Globalleşme Sürecinde Kent Ve Bölgelerin Mekânsal Ekonomilerdeki Rolü ve Ekonomik Coğrafya Eşitsizliği: Bir Yerleşim Kuramı Yaklaşımı", *Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu*, II, 20–39, Pamukkale Üniversitesi Yayınları, Denizli.

MARTIN, R. ve SUNLEY, P. (2003). "Deconstructing Clusters: Chaotic Concept Or Policy Panacea?", *Journal of Economic Geography* 3(1), 5–35.

MASKELL, P. (2001). "Towards A Knowledge-Based Theory Of The Geographical Cluster", *Industrial And Corporate Change*, Industrial and Corporate Change, 10(4), 921–943.

MAZLUM, M. (1990). *Özel Kesim Yatırım İmkânları ve Yatırım Kararlarında Teşviklerin Etkinliği*, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Yayınları, Ankara.

MERCAN, B. (2004). "Endüstriyel Gruplarda Öğrenme Süreci Ve Sektörel Yapının Oluşmasında Karaman Örneği", *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

MÜFTÜOĞLU, MT. (1983). *Sanayi İşletmelerinde Kuruluş Yeri Seçimi ve Ölçek Sorunu*, AÜ. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.

OKAN, Y. (2005). "Sanayide Kuruluş Yeri Faktörlerinden Sermaye, Devlet, İklim ve Ulaşım Konularının Hedefleri ve Öğretim Teknikleri", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C(12), 55–73.

ONAT, E. (2002). *Organize Sanayi Bölgeleri Fiziki Planlama Esasları*, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Yayınları, Ankara.

ÖCAL, F.M. (2008). *Organize Sanayi Bölgeleri'nin Bölgesel Etkileri ve Konya Sanayisi*, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

ÖZASLAN, M. (2004). "Küresel–Yerel Etkileşiminin Yeni Örgütlenme Biçimleri: Ağ Şebeke (Network) Tarzı Firma ve İdari–Kurumsal Örgütlenmeler",

Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu, II, 66–93, Pamukkale Üniversitesi Yayınları, Denizli.

ÖZAYDEMİR S. M. (2004). "Türkiye'de Organize Sanayi Bölgeleri'nin Kuruluşu ve Gelişimi", *1. Organize Sanayi Bölgesi Zirvesi (12–14 Şubat 2004)*, Ankara.

ÖZDEMİR, M. (1990). *Türkiye'de Organize Sanayi Bölgeleri*, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Yayınları, Ankara.

ÖZDEMİR, M. (2011). *Tuzla Tarihi: Yeni Taş (Neolitik) Çağından 2011'e Kadar*, Tuzla Belediyesi Yayınları, İstanbul.

ÖZGÜÇ, N. (1987). "Türkiye'de sanayi faaliyetlerinin gelişmesi, yapısı ve dağılışı", *İÜ Coğrafya Dergisi* 2, 35-70.

ÖZKAYA, M. (1993). *Bütün Özellikleri ile Tuzla Tanıtım Rehberi*, Tuzla.

ÖZTÜRK, S. (2006). *Osmanlı Belgelerinde Tuzla*, Tuzla Belediyesi Yayınları, İstanbul.

PORTER, M. (1990). *The competitive advantage of nations* , The Free Press, New York.

RAMSAY, WM. (1961). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

SCOTT, P. (2001). "Industrial Estates and British Industrial Development:1897-1939", *Business History* 43(2), 73–98.

SÜT, G. (2009). *Yerel Kalkınmada Bir Araç Olarak Organize Sanayi Bölgeleri Sivas ve Erzincan Örneği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

ŞENEL, A (1995). *İlkel Topluluktan Uygar Topluma*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

T.C. RESMİ GAZETE (2000). *4562 Sayılı Organize Sanayi Bölgeleri Kanunu*, 24021, 15 Nisan 2000.

TAŞDEMİR, İ. (2004). "Küresel Ekonomide Coğrafi Rekabet ve Türkiye'de Sanayi Odaklarının Tanımlanması", *I. Ulusal Genç Bilim Adamları Sempozyumu*, 2 (7), 463–486.

TOGAN, S. (1993). *1980'li Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretin Liberalizasyonu*, Türk Eximbank Yayınları, Ankara.

TOKGÖZ, E. (1992). *İktisadi Gelişme Tarihi*, Özyurt Matbaacılık, Ankara.

TÜMERTEKİN, E. ve ÖZGÜÇ, N. (1999). *Ekonomik Coğrafya Küreselleşme ve Kalkınma*, Çantay Kitabevi, İstanbul.

TÜRKKAN, E. (1992). *1980 Sonrasında Sanayileşme*, Özyurt Matbaacılık, Ankara.

ULUDAĞ, İ. (1990). *İzlenen Ekonomik Politikalar Işığında Türkiye Ekonomisi*, MÜ Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

UZUNOĞLU, İ. ve ALKIN, K. (2003). *Dünyada ve Türkiye'de Özel Sanayi Bölgeleri*, Istanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.

VERAL, K. (2008). *Sanayilerin Organize Oluşum Sisteminin Çevre Yerleşmeler Olan Etkisi (Manisa Organize Sanayi Bölgesi Örneği)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

YILDIRIM ZR. (1988). "Kamusal Malların Özelleştirilmesinde Kullanılan Yöntemler", *4. Maliye Eğitimi Sempozyumu* (26–28 Mayıs 1988), 191–203, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir.

YILMAZ, B. (2005). "ITC–Uluslararası Ticaret Merkezinin İhracatta Kümelenme Raporundan Derleme: Kümeler Üzerine Önermeler", *İGEME'den Bakış Dergisi*, 9(30), 42–52.

YÜCEL, A. (1987). T*ürkiye'de Arazi Kullanımı ve Sanayi Yer Seçiminde Kamu Sektörü–Özel Sektör İlişkileri Organize Sanayi Bölgeleri*, Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara.

ZUBRİTSKİ, MK. (1987). *İlkel, Köleci ve Feodal Toplum Kapitalist Öncesi Biçimler*, Sol Yayınları, İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	**:**	Refik GÜNDOĞAR
Uyruğu	**:**	T.C.
Doğum Yeri ve Tarihi	**:**	Afşin–11.02.1986
Telefon	**:**	0 (530) 153 15 14
Faks	**:**	0 (216) 581 47 67
E–mail	**:**	refik.gundogar@gmail.com

EĞİTİM

Derece		**Adı, İlçe, İl**	**Bitirme Yılı**
Lise	:	Afşin Anadolu Lisesi (Afşin–Kahramanmaraş)	**2004**
Üniversite	:	Selçuk Üniversitesi Müh.–Mim. Fak. Konya	**2008**
Yüksek Lisans	:	Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Ens. Konya	**2013**
Doktora	:	–	–

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	**Kurum**	**Görevi**
2008–2011	Afşin (Kahramanmaraş) Belediye Başkanlığı	İmar ve Şehircilik Müdürü
2011–2012	Darıca (Kocaeli) Belediye Başkanlığı	Şehir Plancısı/Danışman
2012–	Tuzla (İstanbul) Belediye Başkanlığı	Plan ve Proje Müdürü

UZMANLIK ALANI

Şehir Planlama, İmar Hukuku, İmar Planları, Kentsel Dönüşüm, Yapı Ruhsatı, Yapı Denetimi, Kaçak Yapılaşma.

YABANCI DİLLER

İngilizce